अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाजाचे

श्री ढोकेश्वर कॉलेज, टाकळी ढोकेश्वर

ता. पारनेर, जि. अहमदनगर

ज्ञानज्योत

'वाचन' विशेषांक २०१७-१८

* संपादक *
प्राचार्य डॉ. श्रीधर शंकर जाधव

* कार्यकारी संपादक *
सह. प्रा. लक्ष्मण भिकाजी कोठावळे

* संपादक मंडळ *

स.प्रा. हेमंत गायकवाड
स.प्रा. एकनाथ जाधव
स.प्रा. नामदेव वाल्हेकर
स.प्रा. अंजली पांडूळे
स.प्रा. शुभांगी पवार
स.प्रा. शैलजा टिंगरे
श्री. बाळासाहेब गिरी

वार्षिक नियतकालिक २०१७-२०१८

दि प्रेस ॲण्ड रजिस्ट्रेशन ऑफ बुक्स नियम ८, फॉर्म ४ प्रमाणे आवश्यक माहिती

प्रकाशन स्थळ	:	अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाजाचे श्री ढोकेश्वर कॉलेज, टाकळी ढोकेश्वर, ता. पारनेर, जि.अ.नगर
प्रकाशन	:	वार्षिक
प्रकाशक व संपादक	:	**प्राचार्य डॉ. श्रीधर शंकर जाधव** श्री ढोकेश्वर कॉलेज, टाकळी ढोकेश्वर, ता. पारनेर, जि.अ.नगर फॅक्स, फोन : ०२४८८- २८२४१४ Email : tdcollege@gmail.com
कार्यकारी संपादक	:	**सह.प्रा. लक्ष्मण भिकाजी कोठावळे**
राष्ट्रीयत्व	:	भारतीय
मालकी	:	श्री ढोकेश्वर कॉलेज, टाकळी ढोकेश्वर, ता. पारनेर, जि.अ.नगर
मुद्रक	:	निट प्रिंटस् डब्ल्यू ३६/सी-१, एम.आय.डी.सी. अहमदनगर - ४१४ १११. फोन : ०२४१-२७७७५९६
मुखपृष्ठ	:	संपादक मंडळ

मी प्राचार्य डॉ. श्रीधर जाधव असे जाहीर करतो की,
वर दिलेली माहिती माझ्या समजुतीप्रमाणे बरोबर आहे.

सदर अंकात व्यक्त करण्यात आलेल्या साहित्यातील मतांशी संपादक मंडळ व प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही.

अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाजाचे

श्री ढोकेश्वर कॉलेज, टाकळी ढोकेश्वर

ता. पारनेर, जि. अहमदनगर

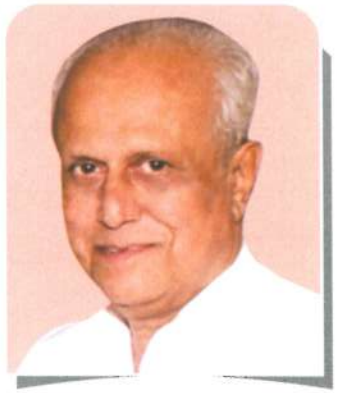

मा.आ. नंदकुमार भाऊसाहेब झावरे पाटील
अध्यक्ष

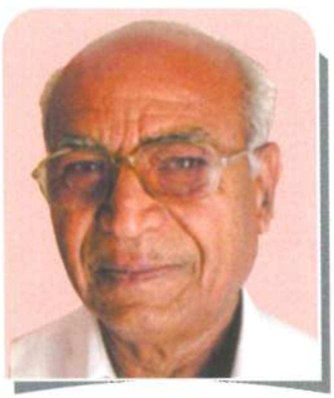

मा.श्री. रामचंद्र हरिभाऊ दरे
उपाध्यक्ष

मा. श्री. गेणूजी दगडूजी खानदेशे
सचिव

मा.ॲड.विश्वासराव दत्तात्रय आठरे
सहसचिव

मा. डॉ. विवेक प्रभाकर भापकर
खजिनदार

अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाज

लालटाकी रोड, अहमदनगर ४१४ ००१. फोन (०२४१) २३२९६४९, २३२४८५०

कार्यकारी मंडळ (गव्हर्निंग कौन्सिल)

(दि. ०१/०४/२०१८ ते ३१/०३/२०२१

अ.नं.	नांव	हुद्दा
१	मा.श्री. नंदकुमार भाऊसाहेब झावरे पाटील	अध्यक्ष
२	मा.श्री. रामचंद्र हरिभाऊ दरे	उपाध्यक्ष
३	मा.श्री. गेणूजी दगडूजी खानदेशे	सचिव
४	मा.ॲड. विश्वासराव दत्तात्रय आठरे	सहसचिव
५	मा.डॉ. विवेक प्रभाकर भापकर	खजिनदार
६	मा.श्री. माधवराव दगडूजी मुळे	विश्वस्त
७	मा.ॲड. सौ. दिपलक्ष्मी संभाजीराव म्हसे	विश्वस्त
८	मा.डॉ. मोहनराव गंगाराम हापसे	विश्वस्त
९	मा.ॲड. रामनाथ लक्ष्मणराव वाघ	विश्वस्त
१०	मा.श्री. सिताराम विठ्ठलराव खिलारी	विश्वस्त
११	मा.डॉ. चंद्रकांत कृष्णराव मोरे	विश्वस्त
१२	मा.ॲड. माणिकराव नामदेवराव मोरे	सदस्य
१३	मा.श्री. गणपतराव काशिनाथ पाटील	सदस्य
१४	मा.ॲड. वसंतराव शाहूराव कापरे	सदस्य
१५	मा.श्री. अर्जुनराव तात्याभाऊ पोकळे	सदस्य
१६	मा.सौ. अरूणा अशोकराव काळे	सदस्या
१७	मा.सौ. अलका विठ्ठलराव जंगले	सदस्या
१८	मा.डॉ. दिपक रावसाहेब शिंदे	सदस्य
१९	मा. श्रीमती निर्मला मुरलीधर काटे	सदस्या
२०	मा.डॉ. बाळकृष्ण देवराम मरकड	सदस्य
२१	मा.डॉ. नंदकुमार राधेय जगताप	सेवक स्विकृत सदस्य
२२	मा.श्री. राजेंद्र धोंडीबा लांडे	सेवक स्विकृत सदस्य
२३	मा.प्रा. उमाजी रमाजी ठुबे	स्विकृत तज्ज्ञ सदस्य

अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाजाचे

श्री ढोकेश्वर कॉलेज, टाकळी ढोकेश्वर

ता. पारनेर, जि. अहमदनगर

महाविद्यालयीन विकास समिती

अ.नं.	नांव	हुद्दा
१	मा.श्री. नंदकुमार भाऊसाहेब झावरे पाटील	अध्यक्ष
२	मा.श्री. रामचंद्र हरिभाऊ दरे	उपाध्यक्ष
३	मा.श्री. गेणूजी दगडूजी खानदेशे	सदस्य
४	मा.श्री. माधवराव दगडूजी मुळे	सदस्य
५	मा.ॲड. सौ. दिपलक्ष्मी संभाजीराव म्हसे	सदस्या
६	शिक्षक प्रतिनिधी - डॉ. विजय निवृत्ती सुरोशी	सदस्य
७	शिक्षक प्रतिनिधी - श्री. अशोक विठ्ठल मोरे	सदस्य
८	शिक्षक प्रतिनिधी - प्रकाश महादू गावित	सदस्य
९	शिक्षक महिला प्रतिनिधी - शांता रंगनाथ गडगे	सदस्या
१०	शिक्षकेतर प्रतिनिधी - श्री. मुरलीधर चिंधू खाडे	सदस्य
११	प्राचार्य डॉ. श्रीधर शंकर जाधव	सदस्य सचिव
१२	मा.श्री. सिताराम विठ्ठलराव खिलारी	व्यवस्थापनाचे प्रतिनिधी
१३	मा.ॲड. माणिकराव नामदेवराव मोरे	निमंत्रित सदस्य
१४	मा.श्रीमती निर्मला मुरलीधर काटे	निमंत्रित सदस्या

डॉ. श्रीधर शंकर जाधव
एम.एस्सी., एम.फिल, पीएच.डी.
प्राचार्य, श्री ढोकेश्वर कॉलेज, टाकळी ढोकेश्वर,
ता. पारनेर, जि. अहमदनगर

मनोगत...

प्रिय विद्यार्थी मित्रहो,

आयुष्याला अर्थ देणाऱ्या अनेक गोष्टींपैकी 'वाचन' ही अतिशय मौल्यवान गोष्ट आहे. जीवनाच्या प्रवासात आपली जडण-घडण होत असताना आई-वडील, कुटूंब, शाळा, समाज, संस्कृती आणि सभोवतालचा निसर्ग या सर्व घटकांमुळे आपले व्यक्तिमत्व आकाराला येत असते त्यातूनच आपल्या स्वतंत्र व्यक्तिमत्वाची ओळख समाजामध्ये निर्माण होत असते.

'वाचन' या विषयावरील 'ज्ञानज्योत' हा अंक आपल्या हाती देताना मनस्वी आनंद होत आहे. वाचनामुळे मनावर चांगले संस्कार होतात. जीवनाचा खरा मार्गदर्शक, गुरु ग्रंथच आहे. ग्रंथवाचनामुळे जीवनाला अर्थ प्राप्त होतो. भारताचे दिवंगत माजी राष्ट्रपती डॉ.ए.पी.जे. अब्दुल कलाम आणि भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर अखंडपणे ग्रंथ वाचन करीत होते. डॉ. कलाम यांनी भारताच्या युवापिढीला अखंड वाचनाचा आणि अखंडपणे काम करण्याचा संदेश आपल्या उक्ती आणि कृतीने दिलेला आहे. म्हणून मला असे वाटते की, केवळ डॉ. कलाम यांच्या जन्मदिनी ग्रंथ वाचनाचे प्रदर्शन करण्यापेक्षा अखंडपणे ग्रंथवाचनाचे दर्शन आपण समाजासमोर ठेवले तर भारत नक्कीच महासत्ता झाल्याशिवाय राहणार नाही. यासाठी प्रत्येकाने संतांची, समाजसुधारकांची, देशभक्तांची, शास्त्रज्ञांची चरित्र्ये वाचने आवश्यक आहे. कारण ज्ञानधन हेच जगातील सर्वश्रेष्ठ धन आहे. हे धन प्राप्त झाले तर मनुष्याला आपोआप समजेल.

जाति-पाँति से बडा धर्म है ।
धर्म-ध्यान सें बडा कर्म है ।
कर्म कांड से बडा मर्म है ।
लेकिन सबसे बढकर यहाँ,
यह छोटा-सा इंसान है ।
अगर व प्यार करे तो धरती स्वर्ग समान है ।

विद्यार्थ्यांच्या भावी वाटचालीस हार्दिक शुभेच्छा !

डॉ. श्रीधर जाधव
प्राचार्य

सह.प्रा. लक्ष्मण कोठवळे
एम.ए. एम.फिल,
कार्यकारी संपादक, श्री ढोकेश्वर कॉलेज,
टाकळी ढोकेश्वर, ता. पारनेर, जि. अहमदनगर

संपादकीय...

प्रिय विद्यार्थी मित्रहो,

आपल्या महाविद्यालयाचा शैक्षणिक वर्ष २०१७-२०१८ चा 'ज्ञानज्योत' हा 'वाचन' या एकाच विषयावर वाहिलेला विशेषांक आपल्या हाती देताना मनस्वी आनंद होत आहे.

दिसामाजी काहीतरी लिहावे । नित्य अखंडित वाचीत जावे ।।

ही चारशे वर्षापूर्वी समर्थ रामदास स्वामींनी सांगितलेली ग्रंथ वाचनाविषयीची शिकवण आजही तितकीच महत्वाची आहे.

एकविसाव्या शतकात आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर मोठ्या प्रमाणात वाढलेला आहे. ग्रंथांचे वाचन न करता दूरचित्रवाणी, संगणक, इंटरनेट, व्हाटसअॅप, फेसबुक, ट्विटर यांचा वापर आजची तरूण पिढी अधिक करीत आहे. याचा दुष्परिणाम असा होत आहे की, युवापिढीमध्ये वाचनाची आवड कमी होत आहे. महाविद्यालयीन तरूणांनी ग्रंथ वाचन केले पाहिजे याचाच एक भाग म्हणून आपल्या भारताचे दिवंगत माजी राष्ट्रपती भारतरत्न डॉ. ए.पी.जे. अब्दुल कलाम यांचा १५ ऑक्टोबर हा जन्मदिन 'वाचन प्रेरणा दिन' म्हणून साजरा करण्यात यावा अस निर्णय सरकारला घ्यावा लागला.

वाचन हा मनाचा संस्कार आहे. 'वाचाल तर वाचाल' असे दिवसाला १८ तारा वाचन करणाऱ्या भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी समाजाला कृतीने सांगितले आहे. म्हणून यावर्षी विद्यार्थ्यांमध्ये वाचन संस्कृती रुजवावी, विद्यार्थ्यांनी 'ई-लायब्ररी' चा वापर करावा आणि जास्तीत जास्त ग्रंथ वाचन करून लेखनीद्वारे आपले विचार प्रकट करावे हा उद्देश या अंकाच्या पाठीमागे आहे. आपल्या संस्कृतीमध्ये **मातृदेवोभव, पितृदेवोभव, अतिथीदेवोभव, आचार्यदेवोभव** ही मूल्ये ग्रंथांनीच सांगितलेली आहेत म्हणून 'ग्रंथदेवोभव' असणारे ग्रंथ हेच खरे गुरु आहेत. ग्रंथ वाचनातून मिळणारे ज्ञानधन हे जगातील सर्वश्रेष्ठ अविनाशी आणि न संपणारे धन आहे.

आम्हा घरी धन शब्दांचीच रत्ने । शब्दांचीच शस्त्रें यत्न करूं ।।१।।
शब्दचि आमुच्या जीवाचे जीवन । शब्द वाटू धन जनलोका ।।२।।
तुका म्हणे पहा शब्दचि हा देव । शब्देंचि गौरव पूज करूं ।।३।।

'ज्ञानज्योत' हा ज्ञानयज्ञ पूर्ण करण्यासाठी मी केवळ निमित्तमात्र आहे. हे सारे आपल्यापर्यंत पोहोचविण्यासाठी अनेकांचे सहकार्य आणि मार्गदर्शन लाभलेले आहे. यामध्ये मा. संस्था पदाधिकारी, विश्वस्त, सदस्य, सभासद, महाविद्यालयाचे प्राचार्य, सर्व शाखाप्रमुख, विभागप्रमुख, प्राध्यापक, शिक्षकेत्तर सेवकवर्ग विद्यार्थी या सर्वांचे मी मनापासून आभार मानतो. 'ज्ञानज्योत' चे संपादक मंडळ आणि निट प्रिंटस्, एम.आय.डी.सी., अहमदनगर यांनी वेळेत अंक तयार केला म्हणून त्यांचाही मी आभारी आहे.

सह.प्रा. लक्ष्मण कोठावळे
कार्यकारी संपादक

भावपूर्ण श्रध्दांजली

या शैक्षणिक सालात
स्वातंत्र्य सेनानी, थोर नेते, तंत्रज्ञ, लेखक, संशोधक,
शास्त्रज्ञ, डॉक्टर, साहित्यिक, कलावंत, शिक्षणतज्ञ
व सामाजिक, सहकार क्षेत्रातील व्यक्ती तसेच
आपल्या संस्थेचे सभासद व हितचिंतक
दिवंगत झाले त्यांना नम्रतापूर्वक
अभिवादन करून
भावपूर्ण श्रध्दांजली
अर्पण करीत आहोत.

गुणवंत – यशवंत

भांड सचिन
तृतीय वर्ष कला

वाळूंज स्नेहल
तृतीय वर्ष विज्ञान

शेख तायरा
तृतीय वर्ष वाणिज्य

साळवे संपदा
द्वितीय वर्ष कला

निवडूंगे शितल
द्वितीय वर्ष विज्ञान

शेख रईसा
द्वितीय वर्ष वाणिज्य

केदारी पूजा
प्रथम वर्ष कला

जगदाळे ज्ञानदेव
प्रथम वर्ष विज्ञान

कोकाटे कोमल
प्रथम वर्ष वाणिज्य

स.प्रा. शांताराम साळवे
थायलंड येथे शोधनिबंध
वाचन

सह.प्रा. लक्ष्मण कोठावळे
ग्रंथ अन्वेषक म्हणून
सा.फु.पुणे विद्यापीठ बहिःशाल
शिक्षण मंडळावर निवड

विद्यार्थी संसद

धुमाळ सुषमा
सचिव

कातोरे शुभम
सभापती

वर्ग प्रतिनिधी

शीतल निवडूंगे
तृतीय वर्ष विज्ञान

शेख रईसा
तृतीय वर्ष वाणिज्य

साळवे संपदा
तृतीय वर्ष कला

ज्ञानदेव जगदाळे
द्वितीय वर्ष विज्ञान

कोकाटे कोमल
द्वितीय वर्ष वाणिज्य

केदारी पुजा
द्वितीय वर्ष कला

व्यवहारे कविता
विद्यार्थिनी मंच

फलके शंभूराज
प्रथम वर्ष विज्ञान

आहेर सुवर्णा
विद्यार्थिनी मंच

बर्डे करण
प्रथम वर्ष कला

वाघ अक्षय
प्रथम वर्ष कला

वाघ विक्रम
सांस्कृतिक प्रतिनिधी

रोहोकले सीमा
विद्यार्थिनी प्रतिनिधी

विविध उपक्रम

प्रमुख अतिथी उत्तम कांबळे यांचे स्वागत करताना संस्थेचे सचिव मा.जी.डी. खानदेशे, मा. रामचंद्रजी दरे (खजिनदार), मा. सिताराम खिलारी, (ज्येष्ठ विश्वस्त), मा.प्राचार्य डॉ. श्रीधर जाधव

गुणवंत विद्यार्थ्यांना प्रमाणपत्र वाटप करताना प्रसिध्द साहित्यिक उत्तम काबंळे

वार्षिक स्नेहसंमेलन प्रसंगी समूह नृत्य सादर करताना स्पर्धक

जागतिक योग दिन साजरा करताना

विशेष श्रमसंस्कार शिबिर काकनेवाडी- व्यायाम शाळा सुशोभिकरण करताना स्वयंसेवक

आतंरराष्ट्रीय फुटबॉल दिननिमित्त आयोजित स्पर्धेत उद्‌घाटन करताना मा. प्राचार्य डॉ. श्रीधर जाधव

भौतिकशास्त्र व भूगोल विभाग, राज्यस्तरीय चर्चासत्र उद्‌घाटन प्रसंगी संस्थेचे खजिनदार मा. श्री. रामचंद्रजी दरे साहेब, भौतिकशास्त्र विभागप्रमुख डॉ. एस.आय.पाटील (पुणे विद्यापीठ), मा.भूषण देशमुख, प्राचार्य मा.डॉ. श्रीधर जाधव

कार्यशाळा उद्‌घाटन प्रसंगी संस्थेच्या सहसचिव मा. दिपलक्ष्मी म्हसे, ज्येष्ठ विश्वस्त मा. सिताराम खिलारी, सदस्या अलकाताई जंगले, सदस्या अरूणाताई काटे, सुधीर लंके, दशरथ बोऱ्हुडे, मा. प्राचार्य डॉ. श्रीधर जाधव

विविध उपक्रम

वाणिज्य विभागांतर्गत GST व वित्तीय साक्षरता प्रशिक्षण शिबिराचे उद्‌घाटन करताना मान्यवर

विज्ञान मंडळ - मृदूकौशल्य उद्‌घाटन प्रसंगी मा. प्राचार्य डॉ. सहदेव आहेर यांचे स्वागत करताना प्राचार्य डॉ. श्रीधर जाधव समवेत भाऊसाहेब नरसाळे, संजय गायकवाड

रसायनशास्त्र विभाग आयोजित माती व पाणी परीक्षण कार्यशाळेत प्रात्यक्षिक करून दाखवताना प्रा. नामदेव वाल्हेकर व प्रकाश बहिरट

ग्रंथालय विभागातर्फे आयोजित वाचन प्रेरणा दिन, ग्रंथ प्रदर्शन पाहणी करताना प्राचार्य दादाभाऊ थोरात, प्राचार्य डॉ. श्रीधर जाधव, ग्रंथपाल शुभांगी पवार, लक्ष्मण कोठावळे, डॉ. विजय सुरोशी

मराठी भाषा गौरव दिनानिमित्त आयोजित काव्यसंमेलन प्रसंगी कविता सादर करताना प्रसिध्द कवी देवा झिंजाड

निर्भय कन्या अभियान - विद्यार्थीनींना धडे देताना प्रमुख पाहुणे श्री. प्रितम बेदरकर

राष्ट्रीय सेवा योजना दिन - डॉ. भाऊसाहेब खिलारी, स. प्रा. शिवराम कोरडे, ग्रामस्थ व सहभागी स्वयंसेवक

आपत्ती व्यवस्थापन कार्यशाळा उद्‌घाटन प्रसंगी श्री. दशरथ बोरूडे यांचे स्वागत करताना ॲड. दिपलक्ष्मी म्हसे पाटील

मराठी विभाग

अनुक्रमणिका (मराठी विभाग)

अ.क्र.	शीर्षक (गद्य विभाग)	विद्यार्थ्यांची नावे
१	वाचावी ज्ञानेश्वर	कु. थोपटे सुनिता सर्जेराव
२	काय वाचावे ?	कु. फापाळे मोनाली तुकाराम
३	थोर समाजसेवक - अण्णासाहेब हजारे	कु. पांढरे मोनिका शिवाजी
४	वाचाल तर वाचाल	झावरे उत्कर्ष बाळाजी
५	अनाथांची आई - सिंधूताई सपकाळ	घुले सुदर्शन बाळू
६	वाचाल तर वाचाल	कु. झावरे प्रियांका शांताराम
७	सर्वश्रेष्ठ गुरु	कु. रोहोकले सीमा लहू
८	आजची स्त्री	कु. ढोकळे रोहिणी बाळू
९	खरा मार्गदर्शक ग्रंथच	कु. शिंदे पुजा बाळासाहेब
१०	गाऊस	कु. धुमाळ भारती अशोक
११	द मिसाईल मॅन डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम	कु. पवार प्राजक्ता सिध्दार्थ
१२	यशाचा खरा मार्ग	कु. निवडुंगे शितल भागाजी
१३	वाचन संस्कृती वाढविण्याची गरज	कु. शेख आसमा
१४	संत तुकाराम	कु. दाते ऋतुजा
१५	ज्ञानेश्वरीतील मूल्यविचार	फलके शंभु राजेंद्र
१६	बाप	कु. शिंदे प्रणाली दत्तात्रय
१७	संत बहिणाबाई पाठक	देरंगे प्रदीप गोपिनाथ
१८	वाचन मनाचा संस्कार	कु. शेख रईसा निजाम
१९	लोकशाही	कु. झावरे आश्विनी भास्कर
	शीर्षक (पद्य विभाग)	
१	वाचन नसेल तर	कु. काशिद प्रियांका गंगाधर
२	स्वप्न	कु. झावरे राजश्री बाळासाहेब
३	वाचाल तर वाचाल	पुंडे नितीन बाळासाहेब
४	बाप	कु. बर्डे उज्वला बाळू
५	वाचनाचा छंद	कु. फापाळे मोनाली तुकाराम
६	वेळ	वाघ विक्रम भास्कर
७	आम्ही फक्त आणि फक्त शिवरायांचे भक्त	कु. सैद शुभांगी संपत
८	आई तुझे उपकार	कु. झावरे ज्योती विलास
९	माणूस	कु. दळवी पल्लवी जालिंदर
१०	परीक्षा	कु. रोकडे कीर्ती पोपट

वाचावी ज्ञानेश्वरी

■ कु. थोपटे सुनिता सर्जेराव
टी.वाय.बी.ए. (मराठी)

संतश्रेष्ठ ज्ञानेश्वर महाराजांचा ज्ञानेश्वरी ग्रंथ म्हणजे भागवत धर्म मंदिराचा पाया आहे. निष्ठावंत वारकरी दररोज ज्ञानेश्वरी ग्रंथाचे वाचन केल्याशिवाय आपल्या प्रापंचिक कामाला प्रारंग करीत नाही. ज्या घराण्यात संत ज्ञानेश्वर महाराजांचा जन्म झाला ते पैठण क्षेत्राजवळील आपेगाव आहे. संत ज्ञानेश्वर महाराजांचे पूर्वज हरिहरपंत (जावळे) कुलकर्णी हे होते. त्यांना रामचंद्रपंत, केशवपंत ही दोन मुले व मोहनाबाई नावाची कन्या होती. त्यापैकी केशवपंत हा मुलगा एक वर्षाचा असताना मृत्यू पावला. हरीहरपंतांनी आपल्या मुलांवर आध्यात्मिक संस्कार केले. पुढे रामचंद्रपंत यांच्या गृहस्थाश्रमाच्या वेलीवर सुंदर मुलाचा जन्म झाला. त्याचे नाव गोपाळपंत ठेवण्यात आले. गोपाळपंतांना आध्यात्मिक वारसा वडिलांकडून मिळालेला होता.

गोपालापंत हे व्रतनिष्ठ जीवन जगणारे सत्पुरुष होते. त्यांच्या गृहस्थाश्रमाच्या वेलीवर सुकूलीन मुलाचा जन्म झाला. त्याचे नाव त्यांनी त्र्यंबसंपत ठेवले. मुलाचे वेदाध्यायन पूर्ण झाल्याबरोबर गोपाळपंतांनी उमाबाई या शीलवान मुलीबरोबर त्याचा विवाह लावून दिला. त्र्यंबकपंत आणि उमाबाई यांना नाथपंथाची दीक्षा गोरक्षनाथांकडून घेतली होती. त्रंबकपंतांच्या गृहस्थाश्रमाच्या वेलीवर सद्गुणसंपन्न मुलाचा जन्म झाला. त्याचे नाव त्यांनी गोविंदपंत ठेवले. गोविंदपंतांनी आपला मुलगा विठ्ठलपंत याचा विवाह आळंदी येथील सिध्दोपंत कुलकर्णी यांची कन्या रुक्मिणी बरोबर लावून दिला.

विठ्ठलपंताचे लग्न झाले पण संसारात त्यांचे मन रमेना. एके दिवशी पत्नी निद्रेत असताना त्यांनी मी संन्यास घेतो म्हणून काशीक्षेत्री आले व रामानंद स्वामींकडे शिक्षण घेऊ लागले. पुढे रामानंदस्वामींना हे कळल्यानंतर त्यांनी विठ्ठलपंतांना पुन्हा गृहस्थाश्रम स्वीकारण्याची आज्ञा दिली. तत्कालीन समाजाने त्यांना वाळीत टाकले. म्हणून ते उभयता इंद्रायणी पलीकडे पर्णकुटी बांधून राहू लागले. अशा ईश्वरनिष्ठ दांम्पत्याच्या उदरी उत्तरा फाल्गुनी नक्षत्रावर सोमवार, २५ फेब्रुवारी १२७४ साली निवृत्तीनाथांचा जन्म झाला. याला शंकराचा अवतार म्हणतात. या मुलाच्या पाठीवर श्रावण वद्य अष्टमी गुरुवार, २१ जुलै १२७५ साली ज्ञानदेवांचा जन्म झाला याला विष्णूचा अवतार म्हणतात. ज्ञानदेवाच्या पाठीवर कार्तिक शुध्द पौर्णिमा रविवार, २० नोव्हेंबर १२७७ साली सोपानाचा जन्म झाला. याला ब्रह्मदेवाचा अवतार म्हणतात. या तीन भावंडांच्या पाठीवर आश्विन शुध्द १ नवरात्री शुक्रवार, १२ ऑक्टोबर १२७९ साली मुक्ताबाईने जन्म घेतला. हिला आदिमावेचा अवतार मानतात.

विठ्ठलपंत, रक्मिणी, निवृत्तीनाथ, ज्ञानदेव, सोपान व मुक्ताबाई यांना तत्कालीन समाजाने भयंकर त्रास दिला. मायबापांना देहांताचे प्रायश्चित्त भोगावे लागले. पैठण येथील ब्रह्मवृंदावनी या मुलांचा छळ केला. वाघोबा कोळी याचा ग्याना नावाचा रेडा होता. त्याच्या मुखातून जेव्हा वेद ज्ञानदेवांनी वदविला तेव्हा पैठण येथील ब्राह्मवृंद शरमले. पैठणवरुन भैरु नावाच्या शेतकऱ्याने या भावंडांना बैलगाडीतून नेवाशाला आणले.

नेवासा येथे गुरुआज्ञेने ज्ञानदेवांनी भगवद्गीता ग्रंथावर

९०३३ ओव्यांचे धर्मकीर्तन केले. तोच ज्ञानदेवांचा ज्ञानेश्वरी हा ग्रंथ त्यांनी शके १२१२ च्या श्रावण, भाद्रपद, अश्विन आणि कार्तिक महिण्यात पैस खांबाला पाठ देऊन सांगितला. हा ग्रंथ सच्चिदानंद बाबांनी लिहून घेतला. असा हा ज्ञानेश्वरी ग्रंथ आपण वाचलाच पाहिजे असे संत जनाबाई म्हणतात.

वाचावी ज्ञानेश्वरी। डोळा पहावी पंढरी ॥१॥
ज्ञान होय अज्ञानाशी। ऐसा त्या टिकेशी वर॥२॥
ज्ञान होय मूढा। अतिमूर्खा त्या दगडा॥३॥
वाचिल जो कोणी। जनी त्यासी लोटागणी ॥४॥

असा हा ज्ञानेश्वरी ग्रंथ वाचल्यावर अज्ञानी लोकांना ज्ञान होईल यात नवल नाहीच पण दगडासारख्या जडमूढ आणि मूर्ख लोकांनाही ज्ञान प्राप्त होईल. जो ज्ञानेश्वरी ग्रंथ वाचील त्याला जनाबाई मी लोटांगण घालीन असे म्हणतात.

संत ज्ञानेश्वर महाराजांनी ज्ञानेश्वरी ग्रंथाच्या प्रारंभी गणेशाला वंदन केले आहे.

श्री गणेशाय नमः। ॐ नमोजी आद्या।
वेदप्रतिपाद्या। जय जय स्वावेद्या। आत्मरुपा॥
देवा तूची गणेशु। सकलमती प्रकाशु।
म्हणे निवृत्तीदासू। अवधारी जो॥ (१-१,२)

भारतीय संस्कृतीमध्ये कोणत्याही शुभकार्यारंभी गणेशाला वंदन करण्याची परंपरा आहे. या परंपरेचा सन्मान करुन, गणेशाला नमन करुन ज्ञानदेवांनी ग्रंथ सांगण्यास प्रारंभ केलेला आहे.

महाभारत ग्रंथाचा गौरव करताना ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात.

ना तरी सकळ धर्माचे माहेर। सज्जनांचे जिव्हार
लावण्यरत्न भांडार। शारदेचे॥१(१-३१)

महामुनी वेदव्यासांनी महाभारत ग्रंथाची निर्मिती करुन सर्वधर्माचे माहेरघर असणारा हा ग्रंथ निर्माण केलेला आहे. साहित्याची लावण्यरवाणी असणारा हा ग्रंथ आहे. या ग्रंथाचा गाभा म्हणजे श्रीकृष्ण आणि अर्जुन यांचा संवाद आहे.

आता भारती कमलपरागु। गीताख्यु प्रसंगु।
जो संवादला श्रीरंगु। अर्जुनेशी॥(१.५०)

असे हे गीताज्ञान ज्ञानदेवांनी मराठीत सांगितले आहे. ज्ञानेश्वरी ग्रंथ म्हणजे गुरुभक्तीचा जागतिक आदर्श आहे. गुरुविषयीचा भाव प्रकट करताना ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात.

आता हृदय हेअपुले। चौफाळुनिया भले।
वरी बैसऊं पाऊले। श्रीगुरुंची॥ (१५-१)

शुध्द अंतःकरणाच्या हृदयरुपी चौरंगावर ज्ञानेश्वर महाराज गुरुंच्या चरणकमलांची स्थापना करतात. गुरुंप्रमाणेच संतांचे विचार जगाच्या कल्याणासाठी मार्गदर्शक असतात. असे ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात.

चंद्र तेथे चंद्रिका। शंभू तेथे अंबिका।
संत तेथे विवेका। अरुणे की जो॥ (१८-१६३२)

संतांनी मानवी जीवाला मृत्युचा सोहळा करावयास सांगितले आहे. जन्माचा आपण सोहळा करतो तसे आपण मरणाचाही आनंदसोहळा साजरा केला पाहिजे असे ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात.

देहाचिया गावां अलीया। जन्मंमृत्यूचिया सोहळिया।
न म्हणो नये धनंजया। जियापरी॥ (१८-१०१)

मराठी भाषेचा गौरव करावा, संस्कृत ज्ञान मराठीत सांगावे आणि अमृताशी पैज जिंगावी या उद्देशाने ज्ञानदेवांनी ज्ञानेश्वरी ग्रंथ निर्माण केलेला आहे.

माझा मराठाचे बोलू कौतुके।
परी अमृतातेही पैंज जिंके।
ऐसी अक्षरे रसिके मेळवीन॥ (६-१४)

बाराव्या शतकात मायमराठीचा गौरव करणाऱ्या ज्ञानदेवांच्या महाराष्ट्रातला मराठी माणूस मात्र मराठीची उपेक्षा करुन इंग्रजीची अपेक्षा करीत आहे. मराठीची ही उपेक्षा थांबविण्यासाठी प्रत्येक माणसाने ज्ञानेश्वरी वाचावी हीच अपेक्षा या लेखाच्या मागे आहे.

■■■

काय वाचावे ?

▪ फापाळे मोनाली तुकाराम
टी.वाय.बी.ए. (मराठी)

परमेश्वराने निर्माण केलेल्या या विश्वामध्ये असंख्य प्रकारची प्राणीसृष्टी त्याने निर्माण केलेली आहे. त्यामध्ये मनुष्य हा एक प्राणी मोठ्या आशेने निर्माण केलेला आहे. या माणसाला त्याने इतर प्राण्यापेक्षा बुध्दीची देणगी अधिक दिलेली आहे. प्राचीन काळापासून या बुध्दीच्या जोरावर मनुष्याने विविध प्रकारची ग्रंथरचना निर्माण केलेली आहे. ऋषी, मुनी, साधू, संत, शास्त्रज्ञ, समाजसुधारक यांनी निर्माण केलेली अमूल्य ग्रंथसंपदा आज वाचकांसाठी साद घालत आहे. पण आजचा युवक ही ग्रंथसंपदा न वाचता आपले लाखमोलाचे आयुष्य वाया घालवीत आहे. पण सावधान, आयुष्य आणि वेळ गेली की परत येत नाही यासाठी जीवन सुंदर करण्यासाठी, व्यक्तिमत्व विकसित करण्यासाठी कोणते ग्रंथ वाचावेत याची माहिती सांगण्यासाठीच हा लेख प्रपंच आहे.

संसाराचे केंद्र – श्यामची आई :

साने गुरुजींचे 'श्यामची आई' हे पुस्तक म्हणजे आचार-विचारांच्या संस्काराचे केंद्र आहे. हे पुस्तक वाचल्यानंतर एक भावलेला प्रसंग मला सांगावासा वाटतो. लहानपणी श्यामला दोन्ही वेळा स्नान करण्याची सवय होती. एकदा सायंकाळची वेळ होती. आई चुल्हीपुढे स्वयंपाक करीत होती. आई श्यामला म्हणाली, 'श्याम अंघोळ कर आणि देवाचे दर्शन घे' आईने श्यामला अंघोळीसाठी पाणी दिले. श्यामची अंघोळ झाली. श्याम आईला म्हणाला, 'आई माझी अंघोळ झाली, माझे अंग पूस, माझे तळवे ओले आहेत. त्याला माती लागेल.' आई स्वयंपाक करता करता उठली. आपल्या लुगड्याच्या पदराने अंग पुसले, तळवे पुसले. श्याम देवघरात गेला तेव्हा आई म्हणाली, 'श्याम ! पायाला घान लागू नये म्हणून जपतोस ! तसाच मनाला घान लागू नये म्हणून जप हो. देवाला सांग शुद्ध बुद्धी दे म्हणून'. खरोखरच संस्काराची ही लाखमोलाची शिकवण आहे. आपण आपली शरीरे व आपले कपडे स्वच्छ राखण्यासाठी आपण किती धडपडतो, किती काळजी घेतो. कपडे स्वच्छ रहावे म्हणून धोबी आहेत. बुट स्वच्छ रहावे म्हणून बुटपुसे आहेत. अंगाला लावण्यासाठी चंदनी साबण आहेत. शरीराला व कपड्याला मळ लागू नये म्हणून साऱ्यांचे प्रयत्न आहेत. परंतु मन स्वच्छ राहण्यासाठी आपण कधी जपण्याचा प्रयत्न करतो का ? देवळाला रंग देतो पण देवाचे मनोभावे दर्शन घेतो का ? आपले मन निर्मळ नाही म्हणून रडणारा भाग्यवान या जगात संताशिवाय दुसरा कोणीही नाही. ते थोर अश्रू या जगात आज दिसत नाही. परीक्षेत नापास झाले म्हणून रडणारी मुले आज आहेत. अन्न नाही म्हणून रडणारा भिकारी आज दिसत आहेत. कपडे नाही म्हणून रडणारे लोकही आहेत. घरात कोणाचा मृत्यू झाला तर सारे घर धाय मोकलून रडते. यासाठी डोळ्याजवळ अश्रुंचे हौद आहेत. परंतु मी अजून शुध्द निष्पाप होत नाही म्हणून कोणी तळमळताना आज दिसत नाही. माझे मन घाणीत बरबटलेले आहे असे मनात येऊनही कोणी रडताना दिसत नाही. संत मीराबाईने म्हटले आहे –

अश्रूंचे पाणी घालून प्रेमाची ईश्वर भक्तीची वेल मी वाढविली आहे असे मीराबाई म्हणते. अश्रूंनी तुडूंब भरलेल्या हृदयातच भक्तीच्या कमळाचा जन्म होत असतो. आजची पिढी संस्कारापासून दूर होत चालली आहे. या पिढीने

'श्यामची आई' हे पुस्तक एकदा तरी मनापासून वाचले पाहिजे.

जिजाऊंचे चरित्र वाचावे :

महाराष्ट्राच्या राष्ट्रमाता माँ साहेब जिजाऊ या लखुजी जाधवांच्या कन्या, चार भावंडांची आवडती बहीण त्यांच्या मातोश्री म्हाळसाबाईंनी त्यांच्यावर चांगले संस्कार केले होते. चांगले गृह शिक्षण दिले होतो. म्हणूनच जिजाऊने शिवाजी महाराजांना पराक्रमी बनवले होते. शिवाजी महाराजांनी जी मराठी दौलत उभी केली त्यामागे जिजाऊंचा हात होता.

शिवाजी महारानांना परस्त्री माते समान पहावी ही दृष्टी जिजाऊंनीच दिली. कोणत्याही धर्माची स्त्री मंगल व पवित्र असते. महाराजांना मातेपेक्षा कोणतीही गोष्ट पवित्र वाटत नव्हती. त्यामुळे मुलुखात आई बहिणी निर्भय बनल्या होत्या. जिजामातेचे हे फार मोठे कार्य होते.

शिवाजी महाराज स्त्रियांच्या अब्रूला फार जपत होते. त्यांची ती निष्ठा होती. मराठी राज्याची ती धारणा होती. मराठी मनाची ती उपासना होती. शत्रूच्या स्त्रियांना देखील महाराज अभय देत होते. शत्रूच्या मुलुखात देखील महाराजांविषयी स्त्रियांकडून गौरव उद्‌गार निघत होते. म्हणूनच तर समर्थ रामदास स्वामी शिवाजी महाराजांविषयी मोठ्या गौरवाने म्हणतात -

आचारशील, विचारशील, न्यायशील, धर्मशील, सर्वज्ञ सुशील जनता राजा असा राजा जिजाऊंनी हिंदूस्थानला दिला त्या मातेचे चरित्र आपण सर्वांनी वाचलेच पाहिजे.

क्रांती ज्योती सावित्रीबाई फुले :

भारताच्या इतिहासातील आदर्श माता आणि पहिल्या भारतीय स्त्री शिक्षिका म्हणजे सावित्रीबाई फुले आहेत. म. ज्योतिरावांना सावित्रीबाईंची भक्कम साथ होती. म्हणूनच त्यांनी स्त्रीशिक्षणाचे कार्य समर्थ पणे सुरु केले. स्वतः ज्योतिरावांनी प्रथम सावित्रीबाईला शिकविले आणि नंतर १८४८ साली मुलींची पहिली शाळा पुणे येथे सुरु केली.

ज्योतिराव हे आद्य क्रांतिकारक, समाज सुधारक, स्त्रीशिक्षणाचे उद्‌गाते आणि समाजपरिवर्तनाचे शिल्पकार होते. ज्योतिराव व सावित्रीबाईंनी विधवेच्या मुलाला जवळ केले. त्याला दोघांनी मुलाप्रमाणे सांभाळले. त्याचे नाव यशवंत ठेवले. आपल्या संपत्तीचा काही भाग त्याला दिला. ग्यानोबा ससाणे या आपल्या मित्राच्या मुलीशी त्याचे लग्न लावून दिले.

सावित्रीबाईंनी स्त्रियांच्या हातून प्रमाद घडलेल्या व त्यामुळे मातृत्व प्राप्त झालेल्या स्त्रियांना आश्रय दिला. त्यांची अर्भक सांभाळली. त्या सर्व स्त्रियांची बाळंतपणे केली हे कार्य मानवतेची साक्ष देणारे आहे.

सावित्रीबाई या महाराष्ट्रातील स्त्रियांच्या आणि शुद्रातीशुद्रांच्या माता होत्या. या मातेने स्त्रीजीवनाच्या उन्नतीचे कार्य केले. शुद्रातीशुद्रांना अज्ञान व अंधकारातून बाहेर काढण्यासाठी त्यांच्या उध्दारासाठी चंदना सारख्या झिजल्या. आई आपल्या मुलासाठी झटते तशी ती माऊली झटली. मातेचा आदर्श प्रकट करणारे तिचे कर्तृत्व आहे. सावित्रीबाई फुले यांचे नाव उच्चारताच अभिमान वाटतो अशा क्रांतिकारी मातेचे चरित्र आपण वाचलेच पाहिजे. भारताच्या इतिहासात अशा किती तरी जागतिक किर्तीच्या माता आहे. अशा मातांची घराघरातील मुलांनी चरित्र्ये पारायणासारखी वाचली पाहिजे म्हणजेच भारतमाता आनांदी होईल. म्हणून या लेखाचा समारेप करताना एवढेच लिहावेसे वाटते की, नेहमी मनावर संस्कार होतील असे ग्रंथ वाचावेत.

■■■

थोर समाजसेवक – अण्णासाहेब हजारे

■ पांढरे मोनिका शिवाजी
एस.वाय.बी.एस्सी.

अण्णासाहेब हजारेंना पाहिल्यावर पहिल्यांदा पाकिस्तानला पराभूत करणाऱ्या तत्कालीन पंतप्रधान लाल बहादुर शास्त्री यांचीच आठवण होते. १५ जून १९३८ साली अतिशय सामान्य कुटुंबात अण्णा हजारेंचा जन्म झाला. जन्मानंतर त्यांचे नाव किसन ठेवले. त्यांचे पूर्ण नाव किसन बाबुराव हजारे. अण्णांची त्यावेळची घरची परस्थिति अत्यंत हलाखीची होती. त्यांचे आजोबा सैन्यात होते म्हणून ते भिंगारला रहात होते. त्यांचे मूळ गाव अहमदनगर जिल्ह्यात राळेगण-सिद्धी आहे.

वडील मोलमजुरी करून कुटुंबाला हातभार लावत असत. त्यांचे आजोबा वारल्यानंतर त्यांचा उदरनिर्वाह कसाबसा होत होता. घरात एकानंतर एक मुले जन्माला आली. त्या सर्वात अण्णा मोठे होते. आजोबांच्या निधनानंतर ते कुटुंब काही वर्षांनी आपल्या जुन्या गावी म्हणजे राळेगणसिद्धीला आले. अण्णांना एकूण सहा भावंडे होती. भावंडात ते मोठे असल्यामुळे समजूतदार होते आणि त्यांना परिस्थितीची जाणीव होती.

काही दिवसानंतर अण्णा आपल्या आत्याबरोबर मुंबईला गेले आणि तिथेच शाळेत जाऊ लागले. एकानंतर एक पुढच्या वर्गात जात मुंबईत राहून सातवीपर्यंतचे शिक्षण घेतले. त्या काळात गरीब मुलांसाठी हेच शिक्षण महत्त्वाचे होते. मोलमजुरी करणाऱ्या वडिलांना इतर सहा मुलांचे पालन-पोषणही करावे लागत होते. आपल्या सर्वात मोठ्या मुलाकडुन आर्थिक मदत मिळावी असे वडिलांना वाटत होते. घरची परिस्थिती हलाखीची होती म्हणून अण्णांनी शाळा सोडली. वडिलांच्या मदतीसाठी अण्णांनी काम शोधायला सुरुवात केली. त्यांना दादर स्टेशनच्या बाहेर फुलांच्या दुकानात नोकरी लागली. तेथे त्यांना ४० रुपये पगाराची नोकरी मिळाली.

फुलांची खरेदी-विक्री करण्याचे कौशल्य मिळवल्यानंतर आणि लहान दोन भावांना काम मिळावे यासाठी अण्णांनी आपले फुलांचे दुकान सुरू केले. आपले दोन भाऊ दुकानाचे काम योग्य प्रकारे करताहेत हे पाहून त्यांनी आपल्यासाठी दुसरी नोकरी शोधली. सैन्यात राहून ते शिस्त शिकले आणि देशभक्तीही अंगी भिनली. पंजाबमध्ये सैन्यातील ड्रायव्हर म्हणून नोकरी करीत असताना त्यांनी एक शिस्तबध्द सैनिक म्हणून आपली ड्यूटी अतिशय निष्ठेने केली. त्या काळात आपल्या शेजारी पाकिस्तानाने युद्ध सुरू केले त्यामुळे त्यांना अनेक वेळा सीमेवर जावे लागत असत. आपली जागरुकता, बहादुरी आणि शौर्याच्या बळावर त्यांनी अनेकवेळा मृत्यूला हुलकावणी दिली.

नोकरी करतानाच अण्णांनी एकदा दिल्ली स्टेशनवर स्वामी विवेकानंदांचे एक पुस्तक खरेदी केले. पुस्तकाचे नाव 'कॉलींग टू द युथ फॉर नेशन' असे होते. हळूहळू वाचत राहिले आणि समजावून घेत राहिले. त्या पुस्तकाने अण्णा खूप प्रभावित झाले आणि समाजासाठी आपणही काही करावे असा विचार करु लागले. अण्णांनी थोर व्यक्तिंची पुस्तके वाचली. मोहनदास करमचंद गांधी आणि आचार्य विनोबा भावे यांच्या जीवन कार्याचाही अण्णांवर खूप खोल प्रभाव पडला.

समाजातल्या वाईट रूढी, युवकांची जबाबदारी आणि तीन महापुरुषांच्या विचारांचा त्यांच्या जीवनावर

झालेला प्रभाव याचा परिणाम म्हणून त्यांनी आजन्म अविवाहित राहण्याचा निर्णय घेतला. गावातील समस्या त्यांना स्वस्थ बसू देत नव्हत्या. स्वामी विवेकानंद, महात्मा गांधी आणि विनोबा भावे यांची पुस्तके वाचल्यानंतर त्यांनी स्वतःला समाजासाठी समर्पित करण्याचा निर्णय घेतला. नोकरी करीत असताना गावची सेवा करणे त्यांना आवश्यक होते म्हणून त्यांनी सैन्यातून निवृत्ती घेतली. सैन्यातून निवृत्ती घेतल्यावर ते थेट आपल्या गावी पोहोचले. गावात परिवर्तन घडवून आणण्याची गावचा विकास करण्यासाठी गावातील लोकांना आपल्या योजना समजावून सांगून त्यांना आपल्या सोबत चालवण्यासाठी तयार केले. थोड्याच दिवसात अण्णांनी आपल्या गावचा कायापालट केला आणि गावचा विकास झाला. त्यांचे गाव आदर्श गाव झाले.

महाराष्ट्रात माहितीचा कायदा लागू करण्यासाठी अण्णांची महत्त्वाची भूमिका आहे. अण्णा हजारे यांचे उपोषण सरकारला झुकवण्यासाठी नव्हते तर भारतात पुन्हा एकदा चांगली परिस्थिती निर्माण करणे हा त्यांचा एकमेव उद्देश होता. बेपर्वाई आणि निष्क्रियतेच्या गाढ झोपेत असलेल्या लोकांना जागृत करण्यासाठी होता. कारण मुठभर राष्ट्रीय राजकीय लोक आणि त्यांचे समर्थक देशाची संपत्ती लुटून नेत आहेत. 'मी प्रामाणिकपणाला सर्वात वरचे स्थान देतो. मला सत्य आणि प्रामाणिकपणे सोबत करायची आहे. तेच माझे शस्त्र आहे.' अण्णांना जर कोणी विचारले, तुम्हाला उच्च रक्तदाबाचा त्रास आहे, तुमची प्रकृती ठीक नाही अशा वेळी काम करण्याची शक्ती तुम्हाला कोठून येते.' त्यावेळी अण्णा म्हणतात लोकांचे अपार प्रेम, लोकांचे समर्थन आणि परमेश्वराची कृपा, त्यांच्या सत्तेवर माझी अढळ श्रध्दा आहे आणि त्यामुळे मला बळ मिळत आहे आणि नवीन प्रेरणा मिळत आहे. भ्रष्टाचाराचा शेवट हेच माझ्या जीवनाचे ध्येय आहे.

■■■

वाचाल तर वाचाल

■ झावरे उत्कर्ष बाळाजी
एफ.वाय.बी.एस्सी.

प्रथमतः भारतमातेला वंदन करून आणि भारताच्या स्वतंत्र लढ्यासाठी ज्या हुतात्म्यांनी आपल्या प्राणांची आहुती देऊन आपल्या भारतमातेचे रक्षण केले त्या सर्व शहीद जवानांचे तसेच भूमाता असलेल्या जमिनीतून लाख मोलाचे धान्य पिकवणाऱ्या शेतकऱ्यांना मानाचा मुजरा.

आम्ही घरी धन शब्दांचीच रत्ने ।
शब्दांचीच शस्त्रे यत्ने करु ॥१॥
शब्दची अमुच्या जीवाचे जीवन
शब्द वाटू धन जन लोका ॥२॥
तुका म्हणे पहा शब्दची हा देव
शब्देची गौरव पूजा करु ॥३॥

'वाचाल तर वाचाल' असा अनमोल संदेश महामानव डॉ बाबासाहेब आंबेडकर जनतेला देऊन गेले. मानवी जीवनामध्ये वाचनाने जीवन हे समृद्ध होते. वाचनाने माणसाला संयम प्राप्त होतो आणि प्रेरणा मिळते. या प्रेरणेमुळे काहीतरी चांगले काम हे आपल्याकडून समाजामध्ये घडत असते. पुस्तक हे माणसाचे चांगले मित्र आहेत. कारण जर माणसाकडे पुस्तके असतील तर तो एकटासुध्दा राहू शकतो.

पुस्तके हीच माणसांची उत्तम सोबती आहेत. वाचन हे माणसाला खूप काही देऊन जाते आणि त्याला नव्या पिढीचा आदर्श नागरिक घडविण्यासाठी महत्त्वाची भूमिकाही बजावत असतो. उत्तम ग्रंथांच्या वाचनाने विलक्षण आनंद मिळतो. मनाला प्रसन्नता लाभते.

स्वातंत्र्यपूर्व काळात अनेक क्रांतीकारकांना, देशभक्तांना दीर्घ कारावास सहन करावा लागला त्या काळात वाचनाचा छंद त्यांना फार उपयोगी पडला त्यापैकी पंडित जवाहरलाल नेहरू यांना अहमदनगरच्या भुईकोट किल्ल्यामध्ये ठेवले होते. त्यावेळेस त्यांनी 'डिस्कव्हरी ऑफ इंडिया' हा ग्रंथ लिहिला होता

ग्रंथ लेखकाचा हेतू एकच असतो की आपले विचार हे सामान्य जनतेपर्यंत पोहोचावेत. त्यांना त्याचे ज्ञान व्हावे आणि जो समाज अंधःकारामध्ये खितपत पडला आहे त्या सामान्य जनतेचे परिवर्तन व्हावे हाच उद्देश असतो.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांना वाचनाचा विलक्षण छंद होता. पुस्तकाच्या दुकानात ते तासनतास रमायचे. ते गमतीने म्हणत, माझ्या मृत्युनंतर ग्रंथांच्या दुकानदारांचे देणे राहील. जी मोठी कर्तृत्ववान माणसे होऊन गेली, आपण त्यांच्या यशाचे रहस्य पाहिले तर आपल्याला असे समजते की त्यांनी त्यांच्या भावी जीवनामध्ये त्यांचा वेळ हा जास्तीत जास्त वाचनामध्ये घालविलेला आहे. त्यांच्या पुस्तकांमधूनच आपल्याला त्यांचा परिचय हा वाचनामुळेच होतो.

यशस्वी माणसांनी त्यांचे यशाचे श्रेय हे वाचनाला दिलेले आहे. जगामध्ये ज्याज्या घटना घडतात. त्यांचा परिचय हा आपल्याला वाचनामुळेच होत असतो. दररोजचे वर्तमानपत्र वाचले तर आपल्याला चालू घडामोडीचे ज्ञान हे प्राप्त होते. खूप वाचन करणारी व्यक्ती बहुश्रुत होते. तिच्या व्यक्तिमत्वाचा उत्तम विकास होतो. आध्यात्कि ग्रंथ वाचनाने मनाला असामान्य उभारी येते.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात की शिक्षण हे वाघिणीचे दूध आहे. जो हे प्राशन करील ती व्यक्ती गुरगुरल्याशिवाय राहणार नाही. हे काही खोटे नाही. त्यामुळेच वाचनाची आवडही सर्वसामान्य जनतेच्या मनात रुजवण्यासाठी अनेक छोट्या खेड्यापाड्यातील भागांमध्ये सार्वजनिक वाचनालये सुरु करण्यात आलेली आहेत.

जास्तीत जास्त व्यक्तिंना याचा फायदा व्हावा हीच तळमळ त्यांच्या मनामध्ये आहे आणि ज्या प्रकारे डॉ. कर्मवीर भाऊराव पाटील यांनी रयत शिक्षण संस्था उभी करुन लाखोंना रोजगार उभा करुन दिला आणि मोलमजुराच्या मुलाला अधिकारी बनविले ते सर्व वाचनामुळेच शक्य होऊ शकले. त्यांनी जाणले होते की श्रीमंतांच्या मुलांना शिक्षण प्राप्त होईल. मात्र माझी खेडोपाड्यातील मुलेही शिकली पाहिजेत अशी तळमळ कर्मवीरांना होती.

वाचनाचे महत्त्व पटवून सांगून त्यांच्या जीवनामध्ये क्रांती घडवून आणली. आज आपल्याला कोणत्याही प्रकारची माहिती मिळविण्यासाठी आपण इंटरनेटचा वापर करतो. पण आपण पुस्तकांचा जास्त वापर करायला हवा मगच वाचनाचे असणारे महत्त्व हे खऱ्या अर्थाने मनावरती रुजले जाईल. खरोखरच वाचनाचा महिमा हा अगाध आहे.

'एक होता कार्व्हर' हे पुस्तक मराठीतून लिहिणाऱ्या विना गवाणकर म्हणतात 'पुडीला बांधून आणलेला कागदसुध्दा मी टाकण्यापूर्वी वाचायची' अशी वाचनाची तळमळ हवी. अर्थात पुन्हा पुस्तकातून काय स्वीकारायचे आहे हे आपल्याच आकलन शक्तीवर अवलंबून असते. एकंदरीत वाचन प्रत्येक व्यक्तिच्या वैचारिक उभारणीत व्यक्तिमत्व विकासात मोलाचे कार्य करीत असते.

■■■

अनाथांची आई सिंधूताई सपकाळ

■ घुले सुदर्शन बाळू
टी.वाय.बी.एस्सी.

समाजातील गरिबांचे आणि विशेषतः अनाथ स्त्रियांचे किती हाल होतात हे आपण शेकडो वर्षे ऐकत आलो आहोत. अनेक गरीब स्वभावाच्या स्त्रियांचा त्यांच्या अरेरावी वृत्तीच्या नवऱ्यांनी छळ केलेला आहे. अशा बायकांना कोणीही आश्रय देत नाही. त्यांना कोणी मदत करीत नाही. अनेक स्त्रियांना गुलामगिरीचे जिने सहन करावे लागते, पण याही परिस्थितीत स्वाभिमानाने स्वावलंबी होऊन स्वतंत्र राहून जितकी समाजसेवा करता येईल तेवढी करण्याचा प्रयत्न ज्या काही थोडया स्त्रियांनी केला त्यामध्ये श्रीमती सिंधुताई सपकाळ यांचा अभिमानाने उल्लेख करावा लागेल. त्यांच्या मनावर आणि शरीरावर झालेल्या जखमा कोणीही जाणून घेतल्या नाहीत. आयुष्याच्या सुरुवातीच्या काळात त्यांना संकटाशी झगडावे लागले. लहान असताना लग्न बंधनात त्यांना अडकविले. दुर्दैवाने त्यांच्या नवऱ्यानेही त्यांचा छळ सुरू केला.

सिंधुताई सपकाळ यांचा जन्म वर्धा जिल्ह्यात १४ नोव्हेंबर १९४८ रोजी झाला. लहानपणी त्यांना 'चिंधी' म्हणून हाक मारत. त्यांच्या वडिलांचे नाव अभिमनी साठे असे होते. जेमतेम चार इयत्ता शिक्षण सिंधूताईंनी कसेबसे पूर्ण केले. वयाच्या नवव्या वर्षी त्यांचे लग्न झाले. त्यांच्या पतीचे नाव हरबाजी सपकाळ लग्नाच्या वेळी ते पस्तीस वर्षांचे होते. सिंधूताई वीस वर्षांच्या असताना त्यांनी शेणखतासाठी लढा दिला म्हणून पतीने त्यांना सोडले. ज्यांचे नुकसान झाले त्या लोकांनी त्यांच्या नवऱ्याचे कान भरले आणि नवऱ्याने त्यांना घराबाहेर काढले. गोठ्यामध्ये टाकण्यात आलेल्या सिंधुताई गोठ्यातच बाळंत झाल्या. तेव्हा गोठ्यातील गायीने त्यांना माणुसकी शिकवली पण माणसांनी माणुसकीकडे पाठ फिरवली. आश्रयासाठी त्या आईकडे गेल्या परंतु आईनेही त्यांना सांभाळण्यास नकार दिला. रेल्वे स्टेशनवर त्या भीक मागू लागल्या. त्यावेळी त्यांच्या लक्षात आले की स्टेशनवर आणि बाहेर अशी अनेक अनाथ मुले आहेत की जी भीक मागत आहेत. या अनाथ मुलांना त्यांनी आपली मुले म्हणून सांभाळायला सुरुवात केली आणि अनेक अनाथ मुलांना त्यांनी आपलेसे केले शिक्षणासाठी त्यांनी स्वतःची मुलगी श्रीमंत दगडूशेठ हलवाई ट्रस्टच्या स्वाधीन केली.

सिंधूताईचे वय पासष्टच्यावर असूनही अनेक मुलांना त्या सांभाळताहेत जवळजवळ एक हजार पोरक्या मुलांना त्यांनी आपल्या कुटुंबात सामावून घेतले आहे. त्यातील काही अनाथ मुलींची लग्ने लावून दिल्यामुळे त्या आता दोनशे सात जावयांच्या सासू झाल्या आहेत. त्यांना छत्तीस मानलेल्या सुना आहेत आणि शेकडो नातवंडेही आहेत. इतक्या सगळ्या मुलांना अन्न देण्यासाठी त्या धीटपणे लोकांजवळ हक्काने मदत मागतात. त्यांनी सांभाळलेली अनेक मुले शिक्षण घेऊन डॉक्टर आणि वकील झाली आहेत. आता तर त्यांचा मानलेला मुलगा त्यांच्यावर पीएचडीचा अभ्यास करीत आहे. कोणत्याही निराधार बाईने एवढी मोठी समाजसेवा केलेले ऐकिवात नाही. स्त्रियांच्या आणि अनाथ मुलांच्या कल्याणासाठी झटणाऱ्या या बाईचे धीरोदात्त आयुष्यही आपल्या समाजाने लक्षात घेण्यासारखी गोष्ट आहे. त्यांनी भाषणातून आणि लोकाश्रयातून मिळालेल्या पैशातून जमीन विकत घेतली आणि अनाथ मुलांना

राहण्यासाठी आश्रम बांधण्याचे काम सुरू केले. त्यांना अजूनही समाजाकडून मोठ्या संख्येने अनाथ मुला मुलींसाठी देणग्या हव्या आहेत. हडपसरजवळ मांजरी येथे त्यांनी 'सन्मती बालनिकेतन' उभे केलेले आहे या आश्रमात तीनशे मुले राहू शकतील एवढा मोठा आश्रम सिंधुताईंनी उभा केलेला आहे. त्यांचे पती वयाच्या ऐंशीव्या वर्षी पश्चातापाने दग्ध होऊन त्यांच्याकडे परत आले. त्यावेळी 'मी तुम्हाला नवरा म्हणून न सांभाळता माझा मोठा मुलगा म्हणून सांभाळेल' असे सिंधूताईंनी नवऱ्याला सांगितले.

सिंधुताईंच्या या समाजसेवेबद्दल त्यांना २५८ पेक्षाही अधिक राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय मानाचे पुरस्कार मिळाले आहेत. महाराष्ट्र सरकारने त्यांना 'अहिल्याबाई होळकर' पुरस्कार देऊन गौरव केला आहे. कॉलेज ऑफ इंजिनिअरिंग या कॉलेजने त्यांना तिच्या कॉलेजच्या नावाचा गौरव पुरस्कार दिला आहे. 'लोकसत्ता' या मराठी वृत्तपत्राने २००८ या वर्षांची सन्मानित स्त्री म्हणून विशेष पुरस्कार दिलेला आहे. त्यांना 'सह्याद्री हिरकणी पुरस्कार', पुणे विद्यापीठाचा 'जीवन गौरव पुरस्कार', 'राजाई पुरस्कार', 'शिवलीला महिला गौरव पुरस्कार' इत्यादी अनेक पुरस्कार प्राप्त झाले आहेत.

■ ■ ■

वाचाल तर वाचाल

■ झावरे प्रियंका शांताराम
एस.वाय.बी.एस्सी.

आम्हा घरी धन शब्दांचीच रत्ने ॥
शब्दांचीच शस्त्रे यत्ने करु ॥१॥
शब्दची अमुच्या जीवनाचे जीवन
शब्द वाटू धन धन लोका ॥२॥
तुका म्हणे पहा शब्दची हा देव
शब्देची गौरव पूजा करु ॥३॥

हे संत तुकारामांनी सांगितले आहे. स्वामी विवेकानंद म्हणतात की वाचनासाठी एक तास राखून ठेवा. अवघ्या काही वर्षात तुम्ही ज्ञानकेंद्र बनाल. वाचनाने माणसाला संयम भेटतो. वाचनाने माणसाचे व्यक्तिमत्व घडते. तसेच वाचनाने प्रेरणा मिळते आणि आदर्श कार्य करण्याची उमेद मनामध्ये निर्माण होते. आदर्श कार्य हे, वाचनामुळेच आपल्या हातून पार पडतात. त्यामुळेच हे वाचनाचे महत्त्व वाचनाचा महिमा, हा सामान्य जनतेपर्यंत पोहोचवावा म्हणून अनेक गावांमध्ये वाचनालये सुरु करण्यात आली आहेत.

भारत सरकारने डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम यांचा जन्मदिवस 'वाचन प्रेरणा दिवस' म्हणून साजरा करत आहे. कारण हे वाचनाचे महत्त्व सामान्य जनतेपर्यंत पोहोचवावे हा हेतू आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सुवचन किती छान

आहे, 'वाचनाने आपण बहुश्रुत होतो. वाचन ही जगापलीकडे पाहण्याची खिडकी आहे.' लेखक स्वतःचे अनुभव लिहित असतो. त्यामुळे त्याच्या काळातील जीवनाचे प्रतिबिंब त्याच्या पुस्तकात उमटलेले असते.

आपण कथा, कादंबऱ्या, नाटके, काव्य वाचतो. त्यामुळे आपले खूप मनोरंजन होते. पण वाचनामुळे तेवढाच फायदा होतो असे नाही, वाचनामुळे आपल्याला हजारो माणसांच्या जीवनाचे दर्शन घडते. मनाला प्रगल्भता येते. व्यक्तिमत्व संपन्न होतो त्यामुळे वाचणाऱ्याला उन्नत जीवनाचे मार्गदर्शन घडते. आयुष्यात अनेक संकटांवर मात करण्याचे बळ हे वाचनामुळेच प्राप्त होते.

वाचनामुळे माणसाची विचारशक्ती, कल्पनाशक्ती, संवेदनशक्ती अशा साऱ्या मानसिक शक्तींचा विकास होतो. प्रगल्भ माणूस बनून अत्यंत आनंददायी व उच्च जीवन जगण्याचे सामर्थ्य आपल्याला वाचनामुळेच प्राप्त होते.

वाचनामुळे आपले मनोरंजन होते. गोष्टी व गाणी वाचण्यातील आनंद आपल्याला मिळतो. आपण इतिहासातील गोष्टी वाचतो. पुरातनकालीन गोष्टी वाचतो. या वाचनामुळे फार फार वर्षापूर्वीच्या घटना आपल्याला कळतात. जणू काही आपण जुन्या काळात फिरुन येतो.

वाचनामुळे आपल्याला प्रदेशांची माहिती मिळते. तेथील लोकांचे जीवन कळते. प्रदेशांत न जाता घरबसल्या आपल्याला प्रदेशांचे दर्शन घडते. वाचनामुळे विविध विषयांची माहिती मिळते. आपले ज्ञान वाढते आणि अज्ञान दूर होते. वाचनामुळे आपले जीवन सुखी होते. उत्तम ग्रंथांच्या वाचनाने विलक्षण आनंद मिळतो. मनाला प्रसन्नता मिळते. खूप वाचन करणारी व्यक्ती बहुश्रुत होते. तिच्या व्यक्तिमत्वाचा विकास होतो. आजवर जगात होऊन गेलेल्या अनेक थोर व्यक्तींनी आपल्याला वाचनाचा छंदाचा आवर्जून उल्लेख केला आहे. त्यापैकी एक म्हणजे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर.

आंबेडकरांना वाचनाचा विलक्षण छंद होता. पुस्तकाच्या दुकानात ते तासनतास रमत होते. ते गमतीने म्हणत की माझ्या मृत्युनंतर माझ्यावर ग्रंथांच्या दुकानदाराचेच देणे राहील. उत्कृष्ट ग्रंथांचा अनमोल ठेवा आणि 'वाचाल तर वाचाल' असा अनमोल संदेश डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर जनतेला देऊन गेले. वाचनाचा छंद असणारी व्यक्ती इतरांना त्रासदायक होत नाही.

आध्यात्मिक ग्रंथ वाचनाने मनाला असामान्य उभारी येते, तर उत्कृष्ट काव्ये आपली रसिकता जीवंत ठेवतात. कवी, लेखक, साहित्यिक यांच्या नजरेतून आपण जगाचे दर्शन घेऊ शकतो.

वाचनामुळे बुध्दीत प्रगल्भता येते. कित्येक चरित्र ग्रंथ आपल्याला आपल्या अडचणींवर मात करण्याची प्रेरणा देतात. वाचनाने सामान्य माणूससुध्दा जीवनामध्ये भरारी घेऊ शकतो, ते केवळ वाचनामुळेच शक्य होते. वाचनामुळे बहुआयामी व्यक्तिमत्व हे घडण्यासाठी मदत होते. वाचनाने मस्तके सुधारलेली व्यक्ती कोणासमोरही नतमस्तक होत नाही. त्यामुळे वाचनाने मस्तके ही सुधारणे गरजेचे आहे.

अवांतर वाचन हे जीवनामध्ये अत्यंत महत्त्वाचे आहे. आध्यात्मिक वाचनाने एक प्रकारे मनाला उभारीच येते. वाचन करणारी व्यक्ती दुसऱ्याला त्रासदायक ठरत नाही. जसे म्हणतात की 'ज्ञान दिल्याने ज्ञान वाढते' त्यामुळे जीवनामध्ये वाचनाला एक असाधारण महत्त्व आहे. अनेक संतांनी यासाठी एवढे मोठे ग्रंथ लिहिले आणि त्यामधून जगाला उपदेश केलेला आहे.

■■■

सर्वश्रेष्ठ गुरु

■ रोहोकले सीमा लहू
एस.वाय.बी.एस्सी.

एक सर्वश्रेष्ठ गुरु
एक अक्षरांना गिरवून केले तुला शहाणे ॥
शिक्षणाविना निरक्षर राहणे होईल अर्थशून्य जमणे ॥

भारत देशाचे वैशिट्य म्हणजे गुरु-शिष्य परंपरा. गुरूच आपणाला अज्ञानातून बाहेर काढतात. शिक्षक हे आपले गुरुच आहेत. त्यामुळे आपण या दिवशी 'शिक्षक दिन' साजरा करून त्याच्या चरणी कृतज्ञता व्यक्त करायला हवी. प्रथम आपण गुरू या शब्दाचा अर्थ समजून घेऊ या. 'गु' म्हणजे अंधार आणि 'रु' म्हणजे नाहीसा करणे. गुरू आपल्या जीवनातील विकारांचे अज्ञान दूर करून आनंदी जीवन कसे जगावे ते आपल्याला शिकवतात.

मनुष्याच्या जीवनात तीन गुरु असतात. आपल्यावर निरनिराळे संस्कार करून आपल्याला समाजाशी एकरूप व्हायला शिकवणारे आई-वडील हे आपले पहिले गुरू ! पालक बालपणात आपल्याला प्रत्येक गोष्टी शिकवतात. योग्य काय आणि अयोग्य काय याची जाणीव करून देतात. तसेच चांगल्या सवयी लावतात. आपल्याला सकाळी लवकर उठण्यापासून ते संध्याकाळ पर्यंत अनेक गोष्टी शिकवतात. अशा सर्व गोष्टी आई वडील आपल्याला सांगतात म्हणजे आपले पहिले गुरु आई- वडील आहेत. म्हणून आपण त्यांचा आदर करायला हवा आणि प्रतिदिन त्यांना नमस्कार करायला हवा. आता सांगा तुमच्या पैकी किती मुले मुली आपल्या आई -वडलांना प्रतिदिन नमस्कार करतात ? आज आपण निश्चय करुया आई-वडिलांना प्रतिदिन नमस्कार करुयात हीच खरी कृतज्ञता आहे.

आपल्याला अनेक गोष्टी शिकवून सर्वांगाने परिपूर्ण करणारे शिक्षक हेच आपले दुसरे गुरू ! खरेतर आपण शिक्षक दिन साजरा करून त्या दिवशी त्यांना भावपूर्ण नमस्कार करून त्यांचा आशीर्वाद घ्यायला हवा. गुरू म्हणजे आपले शिक्षक आणि शिष्य म्हणजे आपण असतो. म्हणून आपण शिक्षक दिन या दिवशी साजरा करायला हवा.

शिक्षक आपल्याला अनेक विषयांचे ज्ञान देतात ते इतिहास शिकवतात त्यातून ते आपल्यातील राष्ट्राभिमान जागृत करतात. आपण आपल्यासाठी जगायचे नसते तर राष्ट्रासाठी जागायचे असते हा व्यापक विचार आपल्याला देतात. भगतसिंग, राजगुरू, सुखदेव इत्यादि क्रांतिवीरांनी राष्ट्रासाठी प्राणार्पण केले त्याप्रमाणे आपण त्याग करायला हवा. त्याग हा आपल्या जीवनाचा पाया आहे. आपणास शिक्षक सांगतात त्यागी मुलेच राष्ट्राचे रक्षण करू शकतात. हेच इतिहासातून आपले आदर्श ठरतात.

निरनिराळे विषय निस्वार्थपणे शिकवून आपल्याला प्रगतीपथावर नेणारे आपले शिक्षक ! शिक्षक आपल्याला मराठी भाषा शिकवतात. त्यामधून ते आपल्यामध्ये मातृभाषेचा अभिमान जागृत करतात आणि रामायण, महाभारत, दासबोध इत्यादी अशा ग्रंथांचा अभ्यास करण्याची आवडही निर्माण करतात. यातून ते आपल्या संतांची ओळख करून देतात आणि त्यांच्या सारखे आपण घडावे यासाठी प्रयत्न करतात. अशा महान शिक्षकांप्रती कृतज्ञता व्यक्त करण्याचा दिवस म्हणजे गुरुपौर्णिमा ! तेव्हा विद्यार्थी मित्रांनो आपल्या लक्षात आले असेल, शिक्षक आपल्याला जीवनातील अनेक मुल्ये शिकवतात आणि ते

कृतीत यावीत यासाठी आवश्यक त्यावेळी शिक्षा सुद्धा करतात. त्यामागे आपण आदर्श जीवन जगावे असा त्यांचा शुद्ध हेतू असतो.

तिसरे म्हणजे आध्यात्मिक गुरू ! आध्यात्मिक गुरुजींनी आपल्या जीवनाला खरा अर्थ विशद करण्यास शिकवले आहे. प्रत्येक व्यक्तिच्या जीवनात गुरु येतात जसे श्रीकृष्ण-अर्जुन, श्रीरामकृष्ण परमहंस-स्वामी विवेकानंद अशी गुरुशिष्य परंपरा हे आपल्या देशाचे वैशिष्ट्य आहे. आध्यात्मिक गुरू आपल्याला आपली खरी ओळख करून देतात आपल्याला अज्ञानामुळे असे वाटते की मी एक व्यक्ती आहे, पण खरे पाहता आपण व्यक्ती नसून आत्मा म्हणजे देवच आपल्यात राहून कृती करतो. पण अहंकाररूपी अज्ञानामुळे आपल्याला वाटते आपण प्रत्येक कृती करतो .

कोयरीत ज्याप्रमाणे हळद-कुंकू वास करतात त्याचप्रमाणे गुरूंच्या ठिकाणी मात्र शिस्त व संस्कार या गोष्टी एकत्र वास करतात. मूल जन्माला आल्यानंतर आई वडील त्याला चालायला बोलायला शिकवतात. नंतर गुरुंच्या हाती सुपूर्त करतात. तेव्हापासून शिष्य हा गुरुंचे बोट धरुन जीवनाच्या खडतर प्रवासाला सुरुवात करतो. ज्याप्रमाणे माणूस पाहून सूर्य प्रकाश देत नाही अथवा आकाश सर्व जगाला सारखा थारा देते त्याचप्रमाणे गुरू ही व्यक्ती अशी आहे की त्याचे मन हे प्रत्येक विद्यार्थ्यागणीक वेगळे नसून समान असते. नदी ज्या दिशेने वाट त्या दिशेने वाहते तशीच गुरूंची वागणूक असते कोणत्याही विद्यार्थ्यांबद्दल शंका अथवा लोभ हा गुरूंच्या मनात नसतो आणि या पुढेही नसणार.

चमकणाऱ्या तेजावरुन जसे परत पारखले जाते, तसे गुरू हा विद्यार्थ्यांमधील रत्नरुपी गुण शोधून त्याला योग्य मार्ग दाखवून यशप्राप्तीसाठी प्रोत्साहन देत असतो. ज्याप्रमाणे एखादा कुंभार अगदी साध्या चिखल मातीतून त्या मातीला आकार देऊन सुंदर मडके तयार करतो त्यासाठी त्याला अनेक परिश्रम करावे लागतात. अगदी त्याच प्रमाणे गुरू आपल्या विद्यार्थ्याला घडविण्यासाठी परिश्रम घेतो व विद्यार्थ्याला जीवनाचा नवीन मार्ग दाखवून देण्याचा प्रयत्न करतो. त्यासाठी गुरु अनेक संकटांना सामोरे जातो. ज्याप्रमाणे क्षितीज हे कधी संपत नाही त्याच प्रमाणे गुरूंची आपल्या शिक्षणावरील प्रेम आपुलकी कधी संपत नाही.

गुरु आपल्या शिष्याला ज्ञानाच्या गाभाऱ्यात नेण्याचे काम करतो. तसेच आपल्या शिष्याला ज्ञानाशी एकरुप करतो. दैनंदिन ज्ञानाशी अतिशय योग्य प्रकारे सांगड घालून देण्याचे कार्य गुरु करत असतो. तसेच प्रत्येक गुरु आपल्या शिष्याला भूतकाळ दाखवितो. वर्तमानाची जाणीव देतो व भविष्याची दिशा दर्शवितो. गुरू हा जीवनरूपी बागेचा माळी आहे. तो आपल्या ज्ञानामृताने ती बाग फुलवत असतो. माळी जसा बागेतील झाडांची देखभाल करतो, त्यांना योग्यळी खतपाणी घालतो आणि त्या झाडांना मोठे करतो तसे गुरू हा माळ्याप्रमाणे अनेक विद्यार्थ्यांना घडवत असतो. गुरूची थोरवी महान आहे. अशा या गुरूविषयी शिष्याने आदराची भावना बाळगणे गरजेचे आहे. सद्गुरुवचनी विश्वास हीच प्रगतीची गुरुकिल्ली आहे. गुरूने दिलेले ज्ञान आचरणात आणणे म्हणजे खरी गुरूची महापूजा होय. केरसुनी लक्ष्मी ती कशीही असली तरी ती जागा स्वच्छ करते. त्या जागेला ती पावित्र्यता आणते. तसेच गुरु कसाही असला तरी त्याच्या उपदेशाने जो आपला उध्दार करुन घेतो तोच खरा शिष्य.

ज्याप्रमाणे समुद्र शिंपल्यात घालून कुणाला दाखवता येत नाही. फुलांची चित्र काढून कुणाला सुगंध देता येत नाही, त्याचप्रमाणे गुरु शिष्याच्या नात्याचे वर्णन शब्दात करता येत नाही.

■■■

आजची स्त्री

■ ढोकळे रोहिणी बाळू
एस.वाय.बी.एस्सी.

'एवढ्याशा आयुष्यात खूप काही हवं असतं, पण हव असतं तेच मिळत नसतं, हवं तेच तेच मिळालं तरी खूप काही कमी असतं, चांदण्यांनी भरुनसुध्दा आपलं आभाळ रिकामं असतं'

गौतम बुद्धांनी स्त्रीमुक्तीचे पहिले पाऊल उचलले. तिच्याकडे मानवतावादी दृष्टिकोनातून एक मानव म्हणून बघितले. एकोणिसाव्या शतकात क्रांतीवीर ज्योतिबा फुले व क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले यांनी स्त्री मुक्तीसाठी आशेचा किरण दाखविला आणि पुढे 'न स्त्री स्वातंत्र्यम अर्हति' या मनूच्या वचनाला हिंदू कोड बिलात मूठमाती देणारे महामानव डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांनी समाज व्यवस्थेत स्त्रियांना समानतेने वागविले जात नाही म्हणून व अधिकार मिळावे यासाठी घटनेच्या मुलभूत अधिकारात समानतेचे अधिकार दिले.

आजची स्त्री ही शिक्षणाच्या प्रभावाने धीट झाली. चार भिंती ओलांडून घराबाहेर पडली, आर्थिक बाबतीत अधिक स्वावलंबी झाली. स्त्री या शब्दात असणारी शक्ती, निर्भीडता, आत्मविश्वास तिच्यात आला. स्त्री शिक्षित झाली तरच ती अन्यायाविरुद्ध लढू शकते. शिक्षणामुळे आचार-विचारात प्रचंड परिवर्तन घडून येते. विचारांमध्ये क्रांती येते असं म्हटलं जातं पण जर आजची शिकलेली सुदृढ सक्षम आईच आपल्या मुलीला अंतरिक्षात कल्पना चावला सारखी झेप घ्यायला शिकवण्या ऐवजी 'वडाला फेरे मारा' असे शिकवत असेल तर काय म्हणावे ?

स्त्रियांना आतापर्यंत प्रवासात तिने नेमके काय मिळवले आणि काय गमावले, काय बदल झाले आणि काय बदल व्हायला हवेत...

सासू आणि सून यांच्या नात्यात आता तरी बदल हवेत का ? 'सासू सून' या नात्याला सुरुवातीपासूनच थोडी काळी किनार आहे. पूर्वीपासूनच हे नात दूषित झालं आहे. म्हणूनच चार दिवस सासूचे, चार दिवस सुनेचे ही म्हण प्रचलित झाली. एक टक्का अपवाद वगळता नव्वद टक्के सासू या कधी सुनेची होऊ शकत नाही. सासू आणि सूनेचे नाते हे तर आई आणि मुली प्रमाणे असायला हवे पण असे होणे म्हणजे दिव्य स्वप्नच म्हणावे लागेल. खरंतर सासू आणि सून हे एकाच व्यक्तिवर प्रेम करणारे दोन जीव, पण का कोणास ठाऊक हे दोन जीव एकमेकांना इतक्या दुराव्याने का पाहतात. शेवटी दोघांना एकच घरात रहायचे असते. शिवाय हे नाते तुटणारेही नसतेच ना, मग उगाच गैरसमजांचे डोंगर उभारून नात्यात दुरावा निर्माण करून एकमेकांना दुःख देत बसण्यात काय अर्थ आहे हो ? अजून तरी वेळ गेलेली नाहीये. आपण स्वतःला सांभाळूया, सासू सुनेने माय लेकीप्रमाणे वागावे.

हुंडा पद्धती :- मानवजातीला लागलेल्या कलंकापैकी हृदयाला पिळ पाडणारा कलंक म्हणजे हुंडा पद्धती. हुंडाबळी यांमध्ये स्त्रीच-स्त्रीची शत्रू आहे याची प्रचिती आल्यावाचून राहत नाही. केवळ स्त्री जन्म घेतला म्हणून हुंड्याच्या स्वरुपात यांना दंड द्यायचा का ? एखादा पिता आपली मुलगी दान करतो म्हणजे एखादी भेटवस्तू असल्याप्रमाणे दान करणे म्हणजे स्त्रिच्या मनुष्यत्वाचा अपमान करण्यासारखे नाही का ? तसेच लग्न कार्यात हुंडा घेऊन पती अप्रत्यक्षपणे आपली बायको सांभाळण्यासाठी सासऱ्याकडून पैसे घेतो

म्हणजे तो स्वतःची पत्नी सांभाळू शकत नाही असा अर्थ होतो. मग अशा व्यक्तिला आपला पती मानायचे का ? अशा मुलाशी लग्न करायचे का ?

स्त्री भ्रूण हत्या :- स्त्री भ्रूणहत्या नको म्हणणारे घरात मात्र मुलगाच पाहिजे, मुलगी नको असा आग्रह धरतात. खरं तर पुरुष प्रधान संस्कृतीचा प्रारंभ प्रत्येक कुटुंबात आईपासून होतो. मुलगा वंशाचा दिवा आणि मुलगी परक्याचे धन ही धारणा निर्माण केली जाते त्यामुळे त्याचा पुरुषप्रधान विचार घट्ट होतो तो पुरुष प्रधान संस्कृतीचा वाहक बनतो आणि हे चक्र अव्याहत सुरू होते पण हा आग्रह मोडून काढायला नको का ? किंबहुना त्यासाठी स्त्रियांनी प्रयत्न करायला नको का ? कारण सुनेला पण भारतीय संस्कृतीचे अनेक आदर्श, नैतिक मूल्य यांचा चाललेला ऱ्हास तसेच वंशाचा दिवा 'मुलगा' पाहिजे हा सासररुपी स्त्रिचाच मुख्य अट्टहास कोठेतरी थांबायला नको का ? कारण मुलगा हवा, असा आग्रह धरणारी सासू ही एक स्त्रीच आहे हे विसरून चालणार नाही.

समाजकारण आणि राजकारण :- 'स्त्रीमुक्तीच्या' नावाखाली आजकाल बरीच महिला मंडळे निर्माण झाली, पण मुळात स्त्री मुक्ती म्हणजे 'स्त्रिची मुक्ती' पण कशातून गुलामगिरीतून ? अत्याचारातून ? गरिबीतून ? लाचारीतून ? दुबळेपनापासून ? की पुरुषांच्या मक्तेदारीतून ? का तिने स्वतःला बांधलेल्या बंधनातून ? हेच अजून अनेक स्त्रियांना कळले नाही. आजकाल महिलाही भाषणे देऊ लागल्या. पण या महिलांचे कार्य सावित्रीबाई इतके क्रांतिकारी नाही. आपला मेकअप बिघडणार नाही अशा पद्धतीने सामाजिक कार्य चालू ठेवतात. बाबासाहेबांनी संविधाना मार्फत ५० टक्के आरक्षण दिले आहे. पण याचा खरं त्या फायदा करून घेतात का ? जसं एकोणीसाव्या शतकात चुलीवर काय शिजवायच हे घरातील कर्ता पुरुष ठरवत असे, अगदी तशीच स्थिती महिलांना मिळालेल्या पन्नास टक्के आरक्षणाच्या बाबतीत होईल का ? खरच ते स्वतःच्या इच्छेने राजकारण करतात की पतीच्या इच्छेने ? त्या स्त्रियावरील अन्याय, अत्याचार यांच्या विरोधात तसेच महिलांच्या दैनंदिन समस्या सोडवण्यात यशस्वी होतील का ?

रुढी परंपरा आणि स्त्रियांची भूमिका :-

आपली अवस्था 'कळतं पण वळत नाही' अशी झाली आहे. नवरा आंधळा होता पण आयुष्यभर डोळ्यावर पट्टी बांधणारी गांधारी त्यांना नको होती, तर पतीच्या अध्यापनावर आपल्या डोळस पणाने त्यालाही दृष्टी मिळवून देणारी नवी गांधारी ? डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांना अभिप्रेत होती. स्त्रियांनी न्याय संपादन करून एक नवा आदर्श निर्माण केला पण काही स्त्रियांची अवस्था मात्र वेगळी आहे. आजही महिला बऱ्याच अनिष्ठ रुढी प्रथा व परंपरा यांमध्ये गुरफटून चालल्या आहेत. हे सर्व आपल्या बुद्धीला पटते का ? अहो ज्या रूढी परंपरा यामुळे आपला घात झाला आपल्याला माणूस असूनही माणसाप्रमाणे वागणूक मिळत नव्हती. मग तिच व्यवस्था परत रुजवण्यासाठी आपण प्रयत्न करीत आहात ? का करतो आपण हे अनुकरण ? आपण काय करत आहोत ? कोणाचे विचार अंगीकारत आहोत याचा विचार आपण करायला नको का ?

फक्त उपदेश करायचा पण स्वतःला ते आचरणात आणताना मात्र टाळाटाळ करायची. जर आजची स्त्री ही दशा आहे तर मग दिशा काय असेल ? हा वर्तमान कोठेतरी बदलायला हवा म्हणून या सर्व समस्यांवर एकच उपाय म्हणजे आपण स्त्रियांनी बदलायला हवे. आपण बदललो तर परिस्थिती नक्कीच बदलेल तेव्हाच खऱ्या अर्थाने भारतीय स्त्री समाजाच्या प्रगतीचा मार्ग होईल.

■■■

खरा मार्गदर्शक 'ग्रंथ'च

■ शिंदे पुजा बाळासाहेब
टी.वाय.बी.कॉम.

आपणा सर्वांना माहितच आहे की सध्याचे युग हे स्पर्धेचे युग आहे. चांगल्या शाळा कॉलेजसाठी विद्यार्थ्यांना तसेच पालकांनाही स्पर्धेला सामोरे जावे लागत आहे. तसेच अनेक क्षेत्रांमध्ये वेगवेगळ्या मुलाखतींना उमेदवारांना सामोरे जावे लागते. या क्षेत्रातील ही पण तीव्र स्पर्धा आहे. परंतु शासनाच्या सेवेत महत्त्वाच्या अधिकारी पदावर नियुक्ती होण्यासाठी खुल्या स्पर्धेचे माध्यम आपल्या देशात सर्वात प्रभावी व निःपक्षपाती वापरली जात आहे. त्यासाठी अनेक माध्यमातून मार्गदर्शनही मोठ्या प्रमाणात मिळत आहे. चांगल्या मार्गदर्शनाच्या माध्यमातून स्पर्धा परीक्षा देणे सोपे झाले आहे. चांगला अभ्यास आणि आपल्या आत्मविश्वासाच्या जोरावर आपण कोणतीही स्पर्धा परीक्षा यशस्वी होऊ शकतो.

आज अनेक विद्यार्थी स्पर्धा परीक्षेची तयारी करत आहेत व त्यामध्ये यशस्वीही होत आहेत. परंतु कधीकधी अपयशालाही सामोरे जावे लागते. वारंवार प्रयत्न करुनही जर अपयश येत असेल तर स्वतःला अकार्यक्षम समजून कोणत्याही क्षेत्रासाठी लायक नाही असा न्यूनगंड मनात बाळगण्याचे कारण नाही हा संदेश सर्व स्पर्धकांनी समोर ठेवावा.

स्पर्धा परीक्षा आणि वाचन :

स्पर्धा परीक्षेचा अभ्यास करताना प्रथम आपली अभ्यासाची पद्धत निश्चित केली पाहिजे. तसेच आपला आत्मविश्वास असणे खूप महत्त्वाचे आहे. जर आपल्याला एखादे मोठे लक्ष गाठायचे असेल तर झाडाचा शेंडा नाही तर वरचे मोकळे आकाश हे तुमचे लक्ष्य ठेवा.

अभ्यासाला सुरुवात करण्यापूर्वी त्या विषयाची दर्जेदार पुस्तके असणे खूप महत्त्वाचे आहे. अभ्यासाला सुरुवात करण्यापूर्वी प्रत्येक विषयाचा अभ्यासक्रम लिहून काढावा. यामुळे आपण कसा अभ्यास करायचा हे लक्षात येते. तसेच नवीन पॅटर्ननुसार राज्यसेवेच्या जेवढ्या मुख्य परीक्षा झालेल्या आहेत त्या प्रत्येक विषयाचे प्रश्न लिहावेत. म्हणजेच अभ्यासाचे नियोजन करता येते. (म्हणजेच अभ्यास करताना पक्षाचा डोळा दिसतो, झाडाची पाने-फांद्या नाही) व यामुळे आपली अभ्यासाची गाडी ट्रॅक सोडून जात नाही.

आपण अभ्यास करताना प्रथम दिवसांचे नियोजन केले पाहिजे. त्यासाठी आपण एक तक्ता तयार केला पाहिजे व त्यानुसार आपण अभ्यासही केला पाहिजे. दररोज अभ्यास करताना दोन विषयांचा अभ्यास करावा. अभ्यास करताना सकाळी ८ ते १२, दुपारी २ ते ६, रात्री ९ ते ११ अशा वेळा ठेवल्या तरी दररोज ६ तास अभ्यास होतो. शिवाय रात्री ११ ते सकाळी ६ पर्यंत झोप घेतल्यास ७ तास झोपही होते. परंतु अभ्यास करताना मोबाईलचा वापर टाळा. त्यामुळे तुमची मनःस्थिती विचलित होऊ शकते. वाचन करताना हातात पेन घेऊन वाचन करा. विषय समजून घ्या. थोडा वेळ लागला तरी चालेल, पण संकल्पना समजून घ्या.

पुस्तके वाचण्याबरोबर दररोजचे वर्तमानपत्र वाचनेही खूप महत्त्वाचे आहे. वर्तमानपत्रात प्रामुख्याने सकाळ,

लोकसत्ता, लोकमत, महाराष्ट्र टाईम्स इत्यादी वर्तमानपत्रे वाचावीत. आपल्याला जेवढा वेळ मिळेल तेवढा अभ्यास करावा. कारण 'आयुष्य जडणघडणीच्या काळात सुरुवातीची तीन वर्षे मेहनत केली तर तीस वर्षे आराम करता येतो, पण पहिली तीन वर्षे आराम केली तर पुढील तीस वर्षे मेहनत करावी लागते.'

अभ्यासाची वारंवार पुनरावृत्ती करणे खूप महत्त्वाचे आहे. तसेच अभ्यासाची योग्य दिशा, आत्मविश्वास सातत्याने या बाबींकडे लक्ष द्या. कोणत्याही पदावर नव्हे तर अभ्यासावर लक्ष केंद्रित करा, पद आपोआप चालत येईल.

आपल्याला प्रत्येक वेळेस कोणाची तरी प्रेरणा आवश्यक असते. यामुळे मला असे वाटते की कोणत्याही व्यक्तिसाठी जगातील सर्वोत्कृष्ट प्रेरणा म्हणजे आपले आईवडील. त्यांचे डोळे, त्यांच्या डोळ्यातील भावना आणि आपुलकी आहे.

अशा वयात ते काम करत असताना ज्या वयात त्यांना आराम गरजेचा असतो तुमच्या भविष्यासाठी ते आपला वर्तमान खर्च करत असतात. त्यामुळे जेव्हा कधी कोणा विद्यार्थ्याच्या आयुष्यात चढउतार येतील, अपयशाचा सामना करावा लागेल, नैराश्य येईल, काय करावे काही सूचत नसेल त्याने शांतपणे आपल्या आईवडीलांचे चेहरे डोळ्यासमोर आणावेत. स्वतः डोळे बंद करुन त्यांच्या डोळ्यातील भावना अंतःकरणात साठवाव्यात.

कोणाच्या आयुष्यात काय लिहिलंय हे कोणाला माहित नाही. निसर्गाने बुद्धिमत्ता ही कोणाचीही खाजगी मालमत्ता ठेवलेली नाही. तुम्हीही अधिकारी होऊ शकता. त्यामुळे तुम्ही तुमचे शंभर टक्के प्रयत्न करा. ग्रंथ वाचन करुन उन्नती करा. ■■■

गाऊस

■ धुमाळ भारती अशोक
एस.वाय.बी.एस्सी.

'गणीत म्हणजे सर्व शास्त्रांची राणी' हे विधान करणारा एक महान गणिती होता. ३० एप्रिल १७७७ मध्ये जन्मलेला कार्ल फ्रेडरिक गाऊस 'मेन ऑफ द मॅथेमॅटीक्स' या प्रसिध्द गणिततज्ज्ञाबद्दलच्या पुस्तकाचा लेखक इरिफ टेंपल बेल याने गाऊसला 'गणितज्ज्ञांचा राजकुमार' अशी पदवी बहाल केली आहे. अनेक शास्त्रज्ञ गाऊसला आर्किमिडीज आणि न्यूटन यांच्या मालिकेत बसवतात.

अनेक मोठे गणिततज्ज्ञ लहान वयातच आपली प्रतिभा दाखवतात. गाऊस या नियमाला अपवाद नव्हता. तो स्वतः विनोदाने म्हणे, 'मी बोलायच्या आधी मोजायला शिकलो' त्याचे वडील माळी, गवंडी अशी अंगमेहनतीची कामे करीत. एक दिवस ते काही हिशोब मांडत बसले होते आणि लहानगा गाऊस ते पहात होता. त्याचा हिशोब होतो न होतो तोच त्यांना एक बारीक आवाज ऐकू आला, 'बाबा ! तुमचे उत्तर चुकले, ते अमुक-अमुक असायला हवे !' बाबांनी हिशोब

तपासला आणि आपल्या पोराचं म्हणणं बरोबर आहे हे त्यांना दिसून आले.

त्यावेळी ते पोर तीन वर्षाचं देखील नव्हतं. गाऊस दहा वर्षाचा असतानाची गोष्ट. शाळेत शिक्षकांनी वर्गातल्या मुलांना खालील प्रकारचा प्रश्न घातला

१ + २ + ३ ---- + १०० = ? म्हणजे एकपासून शंभर पर्यंतच्या सर्व आकड्यांची बेरीज किती ? त्यावेळी अशी पद्धत होती की, शिक्षकांनी प्रश्न दिला की ज्याला तो प्रथम सुटेल त्याने पाटीवर लिहून पाटी टेबलावर ठेवायची. त्यानंतर ज्याला सुटेल त्याने उत्तर मांडून पाटी त्या पाटीवर ठेवायची. अशा तऱ्हेने हळूहळू शिक्षकांच्या टेबलावर पाट्यांचा ढीग रचला जाईल.

शिक्षकांचं गणित मांडून होत न् होतं तोच गाऊसची पाटी टेबलावरती आलीसुध्दा ! बाकीची मुले तासभर गणित करत बसली होती आणि शिक्षक आत्मविश्वासाने शांत बसलेल्या गाऊसकडे बघत होते. शेवटी सर्वांच्या पाट्या आल्यावर मास्तरांनी गणितं तपासली. केवळ गाऊसचंच उत्तर बरोबर होतं !

गाऊसने हा प्रश्न सोपी पद्धत वापरुन चुटकीसरशी सोडवला. त्याने पाहिले की पहिल्या आणि शेवटच्या आकड्यांची बेरीज १०१ होते. दुसऱ्या आणि शेवटून दुसऱ्या आकड्यांची बेरीज पण तितकीच होते, आपण जर दोन्ही टोकांकडून समान अंतरावर असलेल्या आकड्यांच्या जोड्या पाडल्या : (१-१००), (२-९९), (३-९८), ---- तर प्रत्येक जोडीची बेरीज १०१ होते. एकंदर ५० जोड्या असल्याने सर्व आकड्यांची बेरीज होईल ५० X १०१ = ५०५०

इतर मुले शंभर बेरजा करताना कुठे ना कुठे चुकली पण गाऊसला बेरीजच करावी लागली नाही !

गाऊसच्या शिक्षकांनी आपल्या या असामान्य प्रतिभेच्या विद्यार्थ्याला उत्तेजन दिले. त्यांनी स्वतःच्या पैशांनी एक गणिताचं पुस्तक गाऊसला आणून दिलं. त्याने अर्थातच त्याचा चटकन फन्ना उघडला.

अनेक महत्त्वाचे शोध लावले. अनेक वर्षे, शतके गणितज्ज्ञांना भेडसावणारे प्रश्न त्याने निकालात काढले. त्याची प्रवृत्ती होती की, कुठलंही संशोधन पूर्णत्वाला पोहोचल्याशिवाय प्रसिध्द करायचं नाही. काही अशी असल्याने अनेक महत्त्वाचे शोध अप्रसिध्द अवस्थेत त्याच्या कागदपत्रात नंबर सापडले. त्याचप्रमाणे विद्युतचुंबकीय शास्त्रात गाऊसने अनेक महत्त्वाचे शोध लावले. १८४५ साली वेबर परिणाम प्रकाशाच्या वेगाने एका ठिकाणाहून दुसरीकडे जात असल्याची शक्यता व्यक्त केली आहे. परंतु हे गणिताच्या रुपाने कसे व्यक्त करायचे हे अद्याप साध्य न झाल्याने आपण आपले हे विचार प्रसिध्द केले नाहीत असं त्याने वेब्रला कळवलं. पुढे २५ वर्षांनी मॅक्सवेल नावाच्या शास्त्रज्ञाने हे कार्य पूर्ण केले.

गाऊसने खगोलशास्त्रात ग्राहमालेबद्दलची अनेक गणित सोडवली. त्याचप्रमाणे वक्र पृष्ठभागाची भूमिती कशी मांडायची, हे गणिताने दाखवले. पुढे त्या गणिताचा आईनस्टाईनला उपयोग झाला. १८३२ मध्ये गाऊस आणि वेबर यांनी रशियात त्झारच्या हिवाळी आणि उन्हाळी राजवाड्यांच्या दरम्यान इलेक्ट्रिक टेलिग्राफ बसवला तो बहुतेक काम करणारा पहिला टेलिग्राफ असावा.

गाऊसचे निधन १८५५ साली झाले. तोपर्यंत 'स्पेशलायझेशन'चा जमाना सुरु होत होता. गणित आणि भौतिकशास्त्र यांच्या अनेक शाखांमध्ये अद्वितीय कामगिरी करणारे आता गाऊसच्या पश्चात कोणी झाले नाही.

■■■

द मिसाईल मॅन ए.पी.जे. अब्दुल कलाम

■ प्राजक्ता सिध्दार्थ पवार
टी.वाय.बी.एस्सी. (इलेक्ट्रॉनिक्स)

अथांग अशा सागरालादेखील किनाऱ्यानं सीमित केलेलं असतं. पण अपार अशा आकाशाला क्षितीजाच्याही मर्यादा नसतात. असे अमर्याद व्यक्तिमत्व म्हणजे डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम. आपण जन्म कधी घ्यावा, कुठे घ्यावा हे जरी कोणाच्या हाता नसलं तरी आपण जीवन कसे घडवावे हे मात्र आपल्या हातात नक्कीच असतं. जे लोक आपल्या असामान्य कार्यामुळे समाजात ओळखले जाऊ लागतात त्यांच्याच आयुष्याचं चरित्र होतं.

'चिमुकल्या पारिजातकाच्या फुलालाही सामर्थ्य असतं त्याच्या सुवासाचं. श्रीकृष्णासारख्या युगान्धारालाही मग त्या पारिजातकाचा मोह होतो. मग 'रामेश्वर' या चिमुकल्या गावातून येणाऱ्या भारतीय संशोधकाचा मोह जगाला का असू नये ?

"Winners don't do different things, they do all things differently... " हे आपल्याला त्यांच्याकडून शिकायला मिळते.

त्यांचे पूर्ण नाव अबुल पाकिर जैनुलाब्दिन अब्दुल कलाम असे आहे. त्यांचा जन्म १५ ऑक्टोबर १९३१ रोजी बारा ज्योतिर्लिंगापैकी महत्त्वाचे समजले जाणारे 'रामेश्वर' येथे झाला. त्यांनी २५ जुलै २००२ ते २५ जुलै २००७ या काळात भारताचे ११ वे राष्ट्रपती म्हणून काम पाहिले आहे. ते एक सुप्रसिध्द संशोधक आणि लेखकही आहेत. त्यांचा गौरव करण्यासाठी त्यांचा जन्मदिन हा 'वाचन प्रेरणा दिन' या नावाने साजरा केला जातो. त्यांच्या कार्याबद्दल त्यांना 'द मिसाईल मॅन' या नावानेही संबोधण्यात येते.

डॉ. कलाम यांच्या वडिलांचे नाव जैनुलाब्दिन अब्दुल कलाम असे होते. त्यांचे वडील रामेश्वरला येणाऱ्या यात्रेकरुंना होडीतून धनुकोष्टीला नेण्याआणण्याचा व्यवसाय करीत. डॉ. कलाम यांनी आपले शालेय शिक्षण 'रामनाथपुरमला' पूर्ण केले. लहान वयातच वडिलांचे छत्र गमावल्याने डॉ. कलाम गावात वर्तमानपत्रे विकून तसेच अन्य लहान-मोठी कामे करुन पैसे कमवीत व घरी मदत करत होते. त्यांचे बालपण खूप कष्टात गेले. शाळेत असताना गणिताची त्यांना विशेष आवड लागली. नंतर ते तिरुचिरापल्ली येथे सेंट जोसेफ कॉलेजमध्ये दाखल झाले. तेथे बी.एस्सी. झाल्यानंतर त्यांनी 'मद्रास इन्स्टिट्युट ऑफ टेक्नॉलॉजीत' प्रवेश घेतला. प्रवेशासाठी लागणारे पैसेही त्यांच्याकडे नव्हते. बहिणीने स्वतःचे दागिने गहान ठेऊन त्यांना पैसे दिले. या संस्थेतून एश्यानोटिक्स डिप्लोमा पूर्ण केल्यानंतर त्यांनी अमेरिका 'नासा' या प्रसिध्द संशोधन संस्थेत चार महिने एरोस्पेस टेक्नोलॉजीचे प्रशिक्षण घेतले.

डॉ. कलाम यांचा १९५८ ते १९६३ या काळात संरक्षण व विकास संस्थेशी (डि.आर.डी.ओ.) संबंध आला. स्वदेशी बनावटीची क्षेपणास्त्रे तयार करण्याची त्यांची जिद्द तेव्हापासूनचीच आहे. क्षेपणास्त्र विकास कार्यामधील 'अग्नी' क्षेपणास्त्राच्या यशस्वी चाचणीमुळे त्यांचे जगभरात कौतुक

झाले. त्यांनी संरक्षण मंत्र्यांचे वैज्ञानिक सल्लागार व डी.आर.डी.ओ. चे प्रमुख म्हणून काम पाहिले. त्यांनी अर्जुन हा एम.बी.टी. (मेन बटल टँक) रणगाडा व लाईट कॉंबॅट एअरक्राफ्ट (एल.सी.ए.) यांच्या निर्मितीत महत्त्वाची भूमिका पार पाडली. त्यांनी जुलै १९८० रोजी अवकाशात 'रोहिणी' या कृत्रिम उपग्रहाचे यशस्वीरीत्या प्रक्षेपण केले. १९८५ रोजी 'त्रिशुल' १९८९ रोजी 'अग्नी' आणि १९९० रोजी 'आकाश' व 'नाग' या अग्निबाणांची निर्मिती करुन त्यांनी जगात नावलौकिक मिळवला. त्यांच्या या अनमोल कार्यामुळे त्यांना अनेक पुरस्कार देऊन गौरवण्यात आले.

१. १९८१ - भारत सरकार, पद्मभूषण
२. १९९० - भारत सरकार, पद्मविभूषण
३. १९९७ - भारत सरकार, भारतरत्न
४. १९९७ - भारत सरकार,
इंदिरा गांधी एकात्मता पुरस्कार
५. १९९८ - भारत सरकार - वीर सावरकर पुरस्कार
६. २००० - मद्रासचे अल्वार रिसर्च सेंटर
रामानुजन पुरस्कार
७. २००७ - किंग चार्ल्स (दुसरा) पदक
ब्रिटीश रॉयल सोसायटी
८. २००७ - डॉ. ऑफ सायन्स पदवी
वोल्व्हर हम्फ्टन विद्यापीठ, यु.के.
९. २००८ - सिंगापूर, नान्यांग टेक्नोलॉजी युनिव्हर्सिटी
१०. २००९ - कॅलिफोर्निया अमेरिका इन्स्टिट्युट
आंतरराष्ट्रीय Von Kar Man Wings
११. २०१० - वॉटरस्लु विद्यापीठ
डॉ. ऑफ इंजिनिअरिंग
१२. २०११ - न्युयॉर्क, IEEE चे सभासदत्व

डॉ. कलाम यांना एवढे सन्मान मिळूनही त्यांचा स्वाभाव कायम तसाच राहिला. स्वभाव आणि संस्कार ते याहून वेगळे काय असतात. कलाम हे एक उत्तम प्रकारचे लेखकही होते. त्यांनी 'अदम्य जिद्द, इगनाईटेड माइंड्स, इंडिया २०-२० व्हिजन फॉर थे न्यू मिलेनिअम, इंडिया माय ड्रीम, इंव्हीजिंग ॲण्ड इम्पॉवर्ड नेशन' अशा अनेक प्रकारची अनेक प्रसिध्द पुस्तके आहेत.

डॉ. कलाम यांनी सर्वांना स्वप्न पहा आणि ती साकार करण्यासाठी प्रयत्न करा असे आवाहन केले. स्वप्नांबद्दल बोलताना ते म्हणतात की, 'स्वप्न ही नसतात जी झोपल्यानंतर पडतात, स्वप्न ही असतात जी आपल्याला झोपू देत नाहीत'. काही काळ अगदी साधा वाटणारा प्रसंग कायमचा आठवणीत राहतो. काही अनुभव स्वतःचे स्वतःलाच घ्यावे लागतात आणि शिकणारा त्यातूनही जीवनोपयोगी तत्व नकळतपणे शिकतो.

डॉ. कलाम एकदा कार्यक्रम समारंभासाठी एका ठिकाणी गेले होते. तेथे त्यांना असे आढळले की त्यांची खूर्ची ही इतर खुर्च्यांपेक्षा वेगळी होती. इतर खुर्च्यांपेक्षा मोठी होती; तेव्हा त्यांनी लगेच ती खुर्ची काढून घेण्यास सांगितली. यातून त्यांचा मोठेपणा अर्थात साधेपणा प्रत्ययास येतो. आणखीन एक गोष्ट सांगायची झाली तर जेव्हा त्यांची राष्ट्रपती पदावर नियुक्ती झाली तेव्हा ते एकच बॅग घेऊन आले होते. तेव्हा त्यात दोन ड्रेस होते आणि कार्यकाल संपल्यानंतरही ते एकच बॅग घेऊन गेले. तेव्हाही त्यात दोनच ड्रेस होते. देशातील प्रसिध्द शास्त्रज्ञ, त्यानंतर राष्ट्रपती झाल्यानंतरही एवढा उत्साह कसा ? आजही तुम्हाला कोणत्या गोष्टीतून प्रेरणा मिळते ? असा प्रश्न विचारल्यानंतर डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम यांनी 'ज्ञानाची भूक' या शब्दात उत्तर दिले. माणसाच्या चेहऱ्यावर हसू फुलाचे हे स्वप्न आहे. त्यातूनच मला दरवेळा काहिना काही करण्याची प्रेरणा मिळते. असे त्यांनी आपले मनोगत व्यक्त केले. त्यातून त्यांचा निःस्वार्थीपणा, प्रेमळपणा प्रत्ययास येतो.

कर्मण्ये वाधिकारस्ते। माँ फलेषु कदाचनम् ।। या गीतेतील श्लोकाप्रमाणेच त्यांनी आपले आयुष्यभर कामाला महत्त्व दिले. २७ जुलै २०१५ रोजी शिलाँग या ठिकाणी विद्यार्थ्यांना शिकवीत असताना हृदयविकाराच्या झटक्याने त्यांचे निधन

झाले. त्यांनी संपूर्ण जीवनात शेवटच्या श्वासापर्यंत कामाला महत्त्व दिले.

'मरावे परी कीर्ती रुपी उरावे' त्यांची कीर्ती तर मागे उरलीच पण त्याचबरोबर त्यांनी आपल्यासाठी काही चांगले विचारही मागे ठेवले जसे 'स्वप्न विचारांना जन्म देतात, विचार कृतींना जन्म देतात आणि कृती जीवनात परिवर्तन घडविते'.

"Men needs his difficulties because they are necessary to enjoy success". 'मानवाच्या निर्मितीसाठी परमेश्वराने लक्षावधी वर्षे घेतली मात्र त्याने मानवामध्ये देवदूताचा निष्पापपणा आणि पावित्र्य ठेवले होते' असे काही त्यांचे विचार आपल्याला प्रेरणादायी आहेत.

शेवटी कितीही लेखन केले तरी अपुरेच वाटावे अशी ही 'चरित्र कहाणी' आहे. शेवटी एवढेच म्हणावेसे वाटते की - ना कुणाशी स्पर्धा असावी, ना कुणाचा द्वेष असावा, जिद्द आपणही आपल्या मनामध्ये ठेवू आणि डॉ. कलाम यांचे व्हिजन २०२० पूर्ण करण्यासाठी प्रयत्न करण्याची प्रतिज्ञा घेऊ.

■■■

यशाचा खरा मार्ग

■ शितल भागाजी निवडुंगे
टी.वाय.बी.एस्सी.

तुमची उद्दिष्टे प्राप्त करणे हे खरे यश नाही तर तुम्ही तुमच्या उद्दिष्टाकडे वाटचाल करीत असताना त्या वाटचालीचे अपरिहार्य परिणाम म्हणून तुमच्या जाणिवेत जे बदल होत रहातात, तुमचे जे वैयक्तिक रूपांतर होत असते, त्यात तुमचे खरे यश सामावलेले असते. तुमच्या ध्येयाची परिपूर्ती होणे हे काही बक्षीस नाही तर त्या विशिष्ट प्राप्ती करण्याच्या प्रयत्नात तुम्ही एक सच्चा मानव व मौलिक व्यक्ती बनणे हे तुमचे खरे बक्षीस असते.

जेव्हा आपण आपल्यातील मानवी क्षमतांचा आपल्या जीवनात पुरेपूर उपयोग करण्यात अपयशी ठरतो तेव्हा आपण स्वतःबद्दल असलेली आदराची भावना गमावून बसतो. आपला असा समज असतो की आपल्या व्यावसायिक क्षेत्रात व कौटुंबिक विश्वात उत्तम जीवन जगण्यासाठी आपणाला जे आंतरिक कार्य करावे लागते ते करायला पूर्ण ऊर्जा व शक्ती लागते. खरे तर सत्य त्यापेक्षा विपरीत आहे. स्वतःशीच प्रामाणिक न राहाण्यात अधिक शक्ती नष्ट होत असते.

तुम्ही जिंकण्यासाठी कोणीही हरणे जरुरी नसते. जरा आपण इतरांना जिंकायला मदत केली तर आपण काही घालवून बसू. या विचाराने आपण जितके जास्त घाबरायला लागतो तितकेच आपल्या जवळ असलेले कमी होऊ लागते. अधिक संग्रह करण्याचा प्रयत्न आपल्याला सहज मिळू शकणाऱ्या विपुलतेला व संपन्नतेला आपण आपल्या हाताने दूर लोटू लागतो. आपण यशाच्या काल्पनिक शिड्या चढण्यात इतके मग्न होऊन जातो की जे मिळवले आहे त्याचा आनंद उपभोगायला आपल्यापाशी वेळच नसतो. हे मिळवले, आता अजून मिळवायचे आहे. अजून हे, अजून ते असे सतत चालू असते. जेव्हा आपल्याला विचारांची मानसिकता अशी बनते तेव्हा आपल्यासाठी कोणतीही गोष्ट पुरेशी ठरत नाही. कारण आपण प्रथम क्रमांकावरच असायला हवे असते. त्यापेक्षा कमी काहीही आपल्याला चालत नाही .

स्पर्धेबद्दलच्या भयाने आपण इतरांकडे सावधपणे, शंकेच्या नजरेने पाहू लागतो. काम करण्याची किंवा जीवन जगण्याची ही पद्धत योग्य नाही. स्पर्धा हरण्याच्या, काही गमावून बसण्याच्या भीतीमुळे आपली सृजनशीलतेची दारे बंद होतात. आपल्या जीवनातील शक्यतांवर मर्यादा पडतात. प्रचंड प्रमाणात दडपण येते आणि त्यामुळे आपल्या मनावर प्रचंड ताण निर्माण होतो. म्हणून यात विरोधाभास आहे की, स्पर्धेत लागल्यामुळे लढ्यामुळे आपल्या कार्यक्षमतेचा आलेख उंचावण्याऐवजी घसरतो. शेवटी एवढेच लिहावेसे वाटते की, प्रत्येक व्यक्तिने प्रामाणिक पणे कार्य केले तर यातून यशाचा हमखास मार्ग सापडेल.

■■■

वाचन संस्कृती वाढविण्याची गरज

■ आसमा शेख
टी.वाय.बी.ए.

पुस्तके अथवा ग्रंथ यांच्यासारखा दुसरा गुरु नाही असे म्हटले जाते. मनोरंजक आणि वैचारिक असे साधारणपणे पुस्तकाचे दोन प्रकार करता येऊ शकतात. मनोरंजनातून संदेश देणारी वाचकांच्या भावनेला हात घालणारी पुस्तके ही लोकप्रिय असतात. याउलट बुद्धीला आव्हान देणारी वाचकांच्या तर्कशक्तीला जोडणारी पुस्तके चोखंदळ वाचकांमध्ये लोकप्रिय ठरू शकतात. प्रत्येक पिढीची आवड निवड ही वेगळी असते. त्यामुळे काळाच्या कसोटीवर आणि वाचकांच्या अभिरुचीनुसार टिकणारी पुस्तके ही चिरकाल आनंद देणारी असतात.

वाचनाची आवड असणारे वाचक सर्व प्रकारची पुस्तके विकत घेऊन वाचू शकत नाही अशा वेळी त्यांच्या मदतीला येते ते ग्रंथालय या ग्रंथालयातील ग्रंथपाल हा मनमिळावू सहकारी वृत्तीचा असेल तर वाचकाला हवे ते पुस्तक सहजतेने उपलब्ध होऊ शकते. यशस्वी झालेल्या अनेक व्यक्तिच्या जीवनात ग्रंथालयांनी, पुस्तकांनी मोलाची

भूमिका बजावली आहे.

राज्यातील वाचनसंस्कृती वाढविणाऱ्या अशा या ग्रंथालय चळवळीचा थोडक्यात घेतलेला हा आढावा. महाराष्ट्रातील जनतेचे सामाजिक, शैक्षणिक व सांस्कृतिक जीवन समृद्ध करण्याची तसेच वाचन संस्कृती वृद्धिंगत करण्यासाठी सार्वजनिक ग्रंथालयांनी महत्वाचे योगदान दिलेले आहे. यामध्ये शासकीय ग्रंथालयांचीही तितकीच महत्त्वाची भूमिका आहे. या ग्रंथालयाकडून वाचकांना अधिक चांगल्या सेवा देण्यासाठी, त्यांना प्रोत्साहन मिळावे यासाठी शासनाकडून विशेष प्रयत्न केले जात आहेत. महाराष्ट्र हे पुरोगामी विचारांचे राज्य आहे.

वाचन संस्कृतीचा मोठा वारसा राज्याला लागलेला आहे. राज्यातील सार्वजनिक ग्रंथालयांना सुमारे दोनशे वर्षाहून अधिक काळाचा वैभवशाली इतिहास आहे. स्वातंत्र्यपूर्व काळात कोल्हापूर संस्थानमध्ये आपल्या जनतेला सुजान करण्यासाठी १९४५ साली पहिला सार्वजनिक ग्रंथालय कायदा केला. त्यांचे हे पाऊल सांस्कृतिक क्षेत्रात एक नवीन आदर्श निर्माण करणारे ठरले. त्यानंतर १९६७ मध्ये राज्यात महाराष्ट्र सार्वजनिक ग्रंथालय कायदा मंजूर करण्यात आला. व्यक्ती, समाज आणि राष्ट्र उभारणीत ग्रंथांचे योगदान महत्त्वाचे आहे. माहिती, ज्ञान आणि मनोरंजनाचा अंगभूत गुणांमुळे 'ग्रंथ हेच गुरू' असे म्हटले जाते.

'वाचाल तर वाचाल' असा मंत्र सांगितला जातो, ते उगीच नाही. बौद्धिक आणि सामाजिक विकासासाठी ग्रंथ आणि ग्रंथालयाचे अनन्य साधारण महत्त्व आहे. स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता या त्रिसूत्रीचा केवळ उक्तीतून उद्घोष न होता कृतीतून प्रत्यय आणण्याचे कार्य पुस्तकांच्या रूपाने होऊ शकते. आजच्या पिढीवर असे संस्कार करण्यासाठी पुस्तकांशिवाय दुसरे प्रभावी माध्यम नाही. महाराष्ट्रातील ग्रंथालय चळवळीचा आढावा घेताना असे दिसून येते की राज्यामध्ये १ राज्य मध्यवर्ती ग्रंथालय, ६ शासकीय विभागीय ग्रंथालये, ३५ जिल्हा ग्रंथालय कार्यालये, ६ विभागीय सहाय्यक ग्रंथालय कार्यालय, दापोली येथे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर स्मृती ग्रंथालय आणि १ ग्रंथालय संचालनालय अशी एकूण ५० ग्रंथालये कार्यरत आहेत. राज्यांमध्ये मार्च २०१६ अखेर १२,१४४ सार्वजनिक ग्रंथालयांना शासन मान्यता देण्यात आली आहे. त्यामध्ये २१६१५ कर्मचारी कार्यरत आहेत. जिल्ह्यातील ग्रंथालय अधिकारी कार्यालयांचे पहिल्या टप्प्यात ई-ग्रंथालयात रूपांतर करण्यात येणार असून दुसऱ्या टप्प्यात शासनमान्य सार्वजनिक ग्रंथालयांचेही ई-ग्रंथालयात रूपांतर करण्याचे प्रस्तावित असल्याचे ग्रंथालय संचालक किरण धांडोरे यांनी सांगितले.

अहमदनगर येथे १ फेब्रवारी २०१० रोजी शासकीय जिल्हा ग्रंथालयाची स्थापना करण्यात आली. सध्या ग्रंथालयात विविध विषयांवरील एकूण १६७९१ हून अधिक ग्रंथ, २० दैनिके, ३२ नियतकालिके नियमितपणे येत असतात. ग्रंथालयाचे एकूण ५६ वाचक सभासद असून, ६ संस्था सभासद आहेत. ग्रंथालयात अभ्यासिकेची स्वतंत्र व्यवस्था असून दररोज २५ ते ३० वाचक अभ्यासिकेत बसून स्पर्धा परीक्षांचा अभ्यास करीत असतात. जिल्ह्यात वाचन चळवळीचा प्रचार आणि प्रसार व्हावा म्हणून तालुका निहाय कार्यशाळा घेण्यात येत असतात अशी माहिती जिल्हा ग्रंथालय अधिकारी सुभाष मुंढे यांनी दिली.

सन २०१३-१४ मध्ये विभागीय सहाय्यक ग्रंथालय संचालक कार्यालयाचे विकेंद्रीकरण होऊन या कार्यालयाचे शासकीय जिल्हा ग्रंथालय ऐवजी, जिल्हा ग्रंथालय अधिकारी कार्यालय असा नावात बदल झाला आहे. त्या अनुषंगाने सहाय्यक ग्रंथालय संचालक कार्यालयाचे काम त्या त्या जिल्ह्याकडे वर्ग करण्यात आले आहे. त्याप्रमाणे अहमदनगर जिल्ह्यातील शासनमान्य ग्रंथालयांची तपासणी अनुदानाचे वितरण करणे, नवीन व दर्जावाढ ग्रंथालयांची तपासणी करून अटींची पूर्तता करणाऱ्या ग्रंथालयांची शिफारस करणे ही कामे

या कार्यालयाकडून केली जातात. तसेच राजा राममोहन रॉय ग्रंथालय प्रतिष्ठानच्या विविध योजनांसाठी शासनमान्य ग्रंथालयांकडून प्रस्ताव मागवून व छाणनी करून शिफारस करण्यात येत असते.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर उत्कृष्ट ग्रंथालय व डॉ. एस. आर. रंगनाथन कार्यकर्ता व सेवक पुरस्कारासाठी प्राप्त प्रस्ताव तपासणी शिफारस करणे अशी कामे जिल्हा ग्रंथालय अधिकारी कार्यालयातून केली जातात. अहमदनगर जिल्ह्यात एकूण ५१४ शासनमान्य ग्रंथालय असून ५ उपकेंद्रे व २ संशोधन संस्था व जिल्हा ग्रंथालय संघ कार्यरत आहेत. यामध्ये अकोले १५, नगर ६४, कर्जत २८, कोपरगांव २८, जामखेड १९, नेवासा ५१, पाथर्डी ७४, पारनेर ६२, राहाता १३, राहुरी ४३, शेवगांव ५५, श्रीगोंदा २३, श्रीरामपूर १२, संगमनेर २७ अशी एकूण ५१४ शासनमान्य सार्वजनिक ग्रंथालये आहेत. तसेच ४६ व्यक्ती सभासद असून ५ संस्था सभासद आहेत. याशिवाय दररोज २५-३० वाचक कक्षात बसून स्पर्धा परीक्षांचा अभ्यास करीत असतात. या कार्यालयांकडून वाचन प्रेरणादिन, दिवाळी अंकांचे प्रदर्शन तसेच १० ते १२ फेब्रुवारी २०१६ या कालावधीत ग्रंथ उत्सवाचे आयोजन करण्यात आले होते. ग्रंथ अथवा पुस्तके हे माणसे घडविण्याचे काम करतात. ग्रंथांमुळे माणसे सुसंस्कृत, प्रगल्भ होत असतात. देशाचा विकास हा शैक्षणिक दृष्ट्या कितीही असला तरी तो सांस्कृतिक, सामाजिक दृष्टीने किती विकसित आहे हे महत्त्वाचे असते. त्यामुळे ग्रंथ चळवळीचा, वाचन संस्कृतीचा विकास व्हायला हवा. भारतातील ग्रंथालय शास्त्राचे जनक डॉ. एस. आर. रंगनाथन हे आहेत. ग्रंथालय शास्त्राची पाच सूत्रे सांगितली जातात. ग्रंथालय हे उपयोगासाठी आहे. प्रत्येकाला त्याचा ग्रंथ मिळाला पाहिजे. प्रत्येक पुस्तकाला त्याचा वाचक मिळाला पाहिजे. वाचकांचा वेळ वाचवा आणि ग्रंथालय ही वर्धिष्णू संस्था आहे. ही पंचसूत्री डोळ्यांसमोर ठेऊनच वाचन चळवळीची वाटचाल व्हायला हवी.

रेडिओ, टीव्ही, मोबाइल, इंटरनेटच्या काळात नवीन पिढी वाचनापासून दूर जात असल्याचे चित्र दिसते. त्यांच्यावर सुसंस्कार करण्यासाठी केवळ पाठ्यपुस्तके पुरेशी नाहीत. नव्या पिढीची मानसिकता ओळखून त्यांच्या सोईने पुस्तके अथवा ग्रंथालयातील ज्ञान त्यांच्यापर्यंत पोहोचवावे लागेल. त्यासाठी आधुनिक माहिती व तंत्रज्ञानाची साधने वापरावी लागतील, असे केले तरच वाचन संस्कृती वाढविण्यास मदत होईल आणि वाचन चळवळीला खरी गती प्राप्त होईल.

■■■

संत तुकाराम

■ ऋतुजा दाते
एफ.वाय.बी.कॉम.

संत तुकारामांच्या जन्मवर्षाबद्दल इतिहासकारांमध्ये मतभेद आहेत. त्यातल्या चार संभाव्य तारखा इ.स. १५६८, इ.स. १५७७, इ.स. १६०८ आणि इ.स. १५९८ या आहेत. इ.स. १६५० मध्ये एका सार्वजनिक समारंभात त्यांचा देव, विठ्ठल त्यांना सदेह वैकुंठी घेऊन गेला असे मानले जाते.

त्यांचे आडनाव मोरे असे आहे. त्यांचे घराण्यातील विश्वंभरबुवा हे मूळ पुरुष महान विठ्ठलभक्त होते. त्यांच्या घराण्यात पंढरीची वारी करण्याची परंपरागत होती. त्यांचे वडील बोल्होबा व आई कनकाई होती. संत तुकारामांचे पूर्ण नाव तुकाराम बोल्होबा आंबिले हे होते. त्यांना सावजी हा मोठा भाऊ व कान्होजी हा धाकटा भाऊ होता. मोठा भाऊ सावजी विरक्त वृत्तीचा होता. घराची संपूर्ण जबाबदारी तुकोबांच्यावरच होती. पुण्याचे अप्पाजी गुळवे यांची कन्या जिजाई यांच्याशी त्यांचा विवाह झाला.

तुकोबांना त्यांच्या प्रापंचिक जीवनात विपत्तीचे तडाखे सहन करावे लागले. अनेक प्रापंचिक दुःखे भोगावी लागली, ते १७-१८ वर्षांचे असतांना त्यांचे आई-वडील मरण पावले. मोठा भाऊ विरक्ती मुळे तीर्थाटनाला निघून गेला. भयंकर दुष्काळाचा त्यांना सामना करावा लागला. संतु नावाचा त्यांचा मोठा मुलगा दुष्काळातच गेला. गुरे-ढोरेही मेली, महाजनकी बुडाली, मन उदास झाले. संसारात विरक्ती आली. या परिस्थितीत त्यांनी श्री विठ्ठलावरची आपली परमभक्ती कायम ठेवत भंडारा डोंगरावर उपासना चालू केली. चिरंतनाचा, शाश्वताचा शोध घेत असताना त्यांना साक्षात्कार झाला. तेथेच परब्रह्मस्वरूप श्रीविठ्ठल त्यांना भेटले असे मानले जाते.

तुकारामांचा सावकारीचा परंपरागत व्यवसाय होता. परंतु एकदा दुष्काळ पडला असता त्यांनी सर्व कुळांना त्यांच्या सावकारीच्या पाशातून मुक्त केले. जमिनीची महाजनकिची कागदपत्रे इंद्रायणी नदीत टाकून दिली. पुढे प्रवचने, कीर्तने करताना तुकारामांना अभंगांची रचना स्फुरू लागली. सुदुंबरे गावातील त्यांचा बालपणीचा मित्र संतांची जगनाडे यांनी तुकारामांचे अभंग लिहिण्याचे काम केले. देहू गावातील मंबाजी बुवांनी तुकारामांना खूप त्रास दिला. परंतु तुकारामांची पत्नी आवलीने मंबाजींना बदडण्याचा प्रयत्न केला. मंबाजी पळून गेला, पण नंतर तुकारामांचा आध्यात्मिक अधिकार ओळखून त्यानेही शिष्यत्व पत्कारले. पुण्याजवळील वाघोली गावातील रामेश्वर भट्ट यांनी तुकारामाने संस्कृत भाषेतील वेदांचा अर्थ प्राकृत भाषेत सांगितला. म्हणून तुकारामांचा गाथा इंद्रायणी नदीत बुडवून टाकण्याची शिक्षा दिली त्याचप्रमाणे संत तुकारामांच्या चरित्रावर काही चित्रपट आधारित आहेत. त्यातील काही चित्रपट खालील प्रमाणे आहेत.

इसवी १९३६ मध्ये प्रभात फिल्म कंपनीच्या विष्णुपंत दामले आणि फत्तेलाल शेख यांनी मराठीत संत तुकाराम या नावाने चित्रपट बनवला. या चित्रपटाला अपूर्व असे यश आले, १२ डिसेंबर १९३६ रोजी मुंबईच्या सेंट्रल सिनेमा येथे प्रदर्शित झालेल्या या चित्रपटाला विष्णुपंत पागनीस यांनी संत तुकाराम असे नाव देण्याचे काम केले होते. पाचव्या वेनिस चित्रपट उत्सवामध्ये या चित्रपटाला पुरस्कार मिळाला होता. भारतातील अनेक भाषांमध्ये संत तुकाराम

यांच्यावर चित्रपट काढण्यात आले. हा चित्रपट एकाच चित्रपटगृहात वर्षभर चालू होता. हा त्या काळचा उच्चांक होता.

हा चित्रपट येण्याआधी तुकारामांवर तीन चित्रपट बनवले होते. पहिला मूकपटाच्या जमाण्यात कोहिनूर फिल्म कंपनीने निर्माण केलेला. संत तुकाराम त्यानंतरचे दोन तुकाराम आले, ते बोलपटांच्या जमान्यात १९३२ मध्येच यांपैकी एक तुकाराम निर्माण केला होता. शारदा फिल्म कंपनीने एक आणि दुसरा मास्टर ॲण्ड कंपनीने संत तुकाराम अर्थात 'जय विठ्ठल' या नावाने शुक्ल नावाच्या नटाने यात भूमिका केली होती. या पलीकडे या चित्रपटाची काहीच माहिती उपलब्ध नाही. हा चित्रपट म्हणजे एका नाटकाचे चित्रण होते. शारदा फिल्म कंपनीचा तुकाराम मात्र चित्रपट मर्नीच तयार करण्यात आला होता. या तुकारामाचीही माहिती आज उपलब्ध नाही.

१९६५ मध्ये तुकारामांवर हिंदी चित्रपट आला. त्याचे नाव होते संत तुकाराम. राजेश नंदा यांनी दिग्दर्शीत केलेला हा चित्रपट अशोक फिल्मस्‌ने निर्माण केला होता. शाहू मोडकांनी यात तुकारामांची भूमिका केली होती, तर अनिता गुहा 'आवली' बनल्या होत्या.

त्यानंतर १९७४ मध्ये महाभक्त तुकाराम आला. हा मुळ तमिळ चित्रपट होता आणि मराठी करण्यात आला होता. या चित्रपटाचे वैशिष्ट्य म्हणजे श्रीदेवी यात बालतारका म्हणून पडद्यावर दिसली होती. त्यानंतर २००२ मध्ये आणखी एक तुकारामांचा चित्रपट आला. कृष्णकला फिल्मचा 'श्री जगतगुरू तुकाराम'.

इ.स. २०१३ सालचा तुकाराम हा चित्रपट या सर्व संत पटापेक्षा वेगळा आणि आधुनिक विचारसरणी मांडलेला चित्रपट आहे. तुकारामांचे चरित्र अभंग आणि त्या संबंधी लिहिली गेलेली पुस्तके तुकारामांचे 'तुकारामबाबांचे चरित्र' नावाने मराठीतले पहिले चरित्र कृष्णाजी अर्जुन केळूसकर यांनी इसवी १८९६ साली लिहिले. आध्यात्मिक ज्ञान रत्नावली नावाच्या मासिकात चरित्र क्रमशः प्रसिद्ध झाले होते. न्यायमूर्ती रानडे यांनी या चरित्राचे कौतुक केले होते. दक्षिण प्राइज कमिटीने या पुस्तकाला पहिले बक्षिस दिले होते. चमत्कारांवर भर न देता संत तुकारामांचे थोरपण या पुस्तकात सांगितले आहे.

■■■

ज्ञानेश्वरीतील मूल्यविचार

■ फलके शंभु राजेंद्र
एफ.वाय.बी.एस्सी.

नामा म्हणे ग्रंथ श्रेष्ठ ज्ञानदेवी
एक तरी ओवी अनुभवावी॥

भक्त शिरोमणी संत नामदेव महाराज यांनी ज्ञानेश्वरी ग्रंथाविषयी वरील चरणात आपल्या अनुभवातून काढलेले गौरव उद्गार आहेत. भागवत धर्ममंदिराचा पाया रचणारे ज्ञानदेव आणि त्यांचा ज्ञानेश्वरी ग्रंथ म्हणजे विश्व समाजासाठी निर्माण झालेला मूल्यविचारांचा सुविचार सांगणारा ग्रंथ आहे. ज्ञानेश्वरी ग्रंथातील प्रत्येक ओवीच्या अक्षरातून आपणास मूल्यविचारांचे दर्शन घडते. अशा या मूल्यविचारांच्या ज्ञान सागरातील निवडक मूल्यविचार सांगण्यासाठीच हा लेखप्रपंच केला आहे.

मूल्यविचारांचे मंगलाचरण :

भारतीय संस्कृतीची परंपरा अशी आहे की, कोणतेही चांगले काम करावयाचे असेल तर परमेश्वराला, गणरायाला आणि गुरुंना नमस्कार करुनच कार्यारंभ करावा याच विचारांना आपण अनुसरले पाहिजे. हा पहिल्या अध्यायाच्या प्रारंभीच ज्ञानदेवांनी मूल्यविचार सांगितला आहे.

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

ओम नमोजी आद्या। वेद प्रतिपाद्या। जय जय स्वयंवेद्या। आत्मरुपा।। देवा तूचि गणेशु। सकलमतिप्रकाशु। म्हणे निवृत्तीदासु। अवधारी जो॥

सर्वांचा प्रकाश गणेश तो तूच आहेस म्हणून निवृत्ती-नाथांचा शिष्य आपणास वंदन करीत आहे. अशा प्रकारचे नमन करुन ज्ञानदेवांनी संस्कृती आणि परंपरेच्या विचारांचा सन्मान केलेला आहे.

महाभारतातील मूल्यविचार :

ज्ञानेश्वरी महाभारतातील मूल्यविचार सांगणारा ग्रंथ आहे. न तरी सकळ धर्मांचे माहेर। सज्जनांचे जिव्हार। लावण्यरत्नभांडार। शारदेचे॥ (१-३१)

महामुनी वेदव्यासांचा महाभारत ग्रंथ म्हणजे जगातील सर्व धर्मविचारांचे माहेर आहे. सज्जनांच्या विचारांचे हृदय आहे आणि साहित्यविचाररुपी शारदेचे लावन्यरत्नभांडार आहे.

गीता ग्रंथातील मूल्यविचार :

भगवान श्रीकृष्णाने कुरुक्षेत्रावर अर्जुनास जे ज्ञान सांगितले तेच ज्ञान महामुनी वेदव्यासांनी ७०० श्लोकामध्ये वर्णन केलेले आहे.

आता भारती कमलपरागु। गीतारव्यु प्रसंगु।
जो संवादला श्रीरंगु। अर्जुनेसी॥ (१-५०)

अर्जुन आणि श्रीकृष्ण यांच्या विचारातून निर्माण झालेला ग्रंथ म्हणजे भगवद्गीता ग्रंथ आहे.

गुरुभक्तीचा मूल्यविचार :

ज्ञानदेवांची गुरुभक्ती ही जगाला आध्यात्मिक विचार सांगणारी आहे. गुरुविषयी आदर व्यक्त करताना ते म्हणतात

आता हृदय हे आपुले। चौफाळुनिया भले।
वरी बैसवू पाऊले। श्रीगुरुची॥ (१५-१)

माझ्या हृदयरुपी चौरंगावर मी माझ्या गुरुंच्या चरनकमलांची स्थापना केली आहे. आजच्या गुरु-शिष्यांनी या ज्ञानदेवांच्या विचारांचे चिंतन करण्याची गरज आहे.

ज्ञानी भक्तांचा मूल्यविचार :

ज्ञानी भक्तांचा आचारविचार कसा असतो या विषयी ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात -

जो खांडावया घावो घाली। की लावणी जयाने केली।

दोघा एकत्री साऊली। वृक्ष दे जैसा॥ (१२-१९९)

ज्याप्रमाणे वृक्ष तोडणाऱ्याला आणि लावणाऱ्यांना सारखीच छाया देतो त्याप्रमाणे ज्ञानी भक्त सज्जन आणि दुर्जनांच्याकडे सारख्याच विचाराने पाहतो.

मूल्यविचारांचा सुविचार :

ज्ञानेश्वरी ग्रंथ म्हणजे विचारांचा निर्झरच आहे.

चंद्र तेथे चंद्रिका। शंभू तेथे अंबिका।
संत तेथे विवेका। असणे कि जो॥ (१९-१६३२)

जेथे चंद्र आहे तेथे चांदण्या असणार, जेथे शिव तेथे शक्ती असणार, त्याप्रमाणे जेथे संत तेथे सुविचार असणारच.

कर्मयोगाचा मूल्यविचार :

कसल्याही प्रकारच्या फळांची अपेक्षा न करता भगवंतावर श्रध्दा ठेऊन आपले कर्म करावे हा गीता ग्रंथातील विचार मांडताना ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात.

तरी जाना नेणा सकळा। हा कर्मयोगु कीर प्रांजळा।
जैसी नाव स्त्रीयाबाळा। तोय तरणी॥ (५-१६)

ज्याप्रमाणे पाण्यातील नाव स्त्रियांना आणि बाळांना तारते त्याप्रमाणे निष्काम विचार ठेऊन काम करणे हाच कर्मयोगाचा विचार आहे.

मृत्युविषयीचा मूल्यविचार :

प्रत्येक मनुष्याला भीती असते मरणाची. पण ज्ञानेश्वर म्हणतात,

देहाचिया गावा आलीया।
जन्म-मृत्युचीया सोहळीया।
न म्हणो नये धनंजया। जियापरी॥ (१९-१०१)

देवहपी गावाला आल्यावर आपण जन्माचा जसा सोहळा करतो, त्याचप्रमाणे मरणाचाही सोहळा केला पाहिजे. खरोखरच हा मूल्यविचार मानवाची भीती घालवणारा आहे.

जुना व नवा मूल्यविचार :

ज्ञानदेवांनी जुन्या व नव्या विचारांचा समन्वय साधलेला आहे. आजकाल जुने कालबाह्य झाले आहे असा विचार करणारी पिढी आहे. यावर ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात,

हा ग सुर्य काय शिळा।
अग्नी म्हणो येत आहे वोविळा।
का नित्य वाहत्या गंगाजळा।
पारसेपण असे॥ (१०-२०२)

सूर्य जुना होत नसतो, अग्नी ओवळा होत नसतो. पाणी शिळे होत नसते तसा आध्यात्मिक विचार कधी जुना होत नाही.

पर्यवरणाचा मूल्यविचार :

आज मोठ्या प्रमाणात वृक्षतोड होत आहे. दुष्काळ पडत आहे. यासाठी पर्यावरणाचा विचार ज्ञानदेवांनी ७०० वर्षांपूर्वी सांगितला आहे.

नगरेची रचावी। जलाशये निर्मावी।
महावने लावावी। नानाविधे॥ (१४-२२३)

उत्तम नगररचना करावीत, विविध प्रकारची महावने निर्माण करावीत हा विचार आज कृतीत आणण्याची आवश्यकता आहे.

मूल्यविचार मन शुद्धतेचा :

जग आज बाह्यांगाने स्वच्छ दिसत आहे. ते आतून शुध्द असायला पाहिजे हा विचार ज्ञानेश्वर महाराज पुढील ओवीत सांगतात.

एऱ्हवी तरी पांडूसुता। आत शुद्ध नसता।
बाहेरील कर्म तो तत्वतः। विटंबूगा॥ (१३-४६७)

विश्व घराचा मूल्यविचार :

आज विभक्त कुटुंब पध्दती माणसाने स्वीकारली आहे. विज्ञानाने माणसे जवळ आणली पण मनाने दूर गेली. या सर्वांनी विश्वमानवतेच्या घरात राहावे अशी हाक ज्ञानदेवांनी पुढील ओवीत मारलेली आहे.

हे विश्वची माझे घर। ऐसी मती जयाची स्थिर।
किंबहुना चराचर। आपण जाहला॥ (१२-२१३)

अभ्यासाचा मूल्यविचार :

माणसाने खरे तर अभ्यासाने प्रकट व्हावे. कारण सर्व गोष्टी अभ्यासाने साध्य करता येतात याबाबत ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात -

अगा अभ्यासयोगु म्हणिजे। तोह एकू जाणिजे।
येणे काही न निपजे। ऐसे नाही॥ (१२-११०)

माय मराठीचा मूल्यविचार :

माय मराठीचा गौरव करताना ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात -

माझा मराठाची बोलू कौतुके।
परि अमृतातेही पैजासी जिंके।
ऐसी अक्षरे रसिके। बोलवीन॥ (६-१४)

साहित्याचा मूल्यविचार :

भारतभूमी ही जशी नररत्नांची खान आहे तशी साहित्याचीही खान आहे.

साहित्य सोनियाची खाणी।
उघडावी देशियेचीये अक्षौणी।
विवेक कलेची लावणी। हे देईल सैंघ ॥ (१२-१२)

भक्तीचा मूल्यविचार :

ज्ञानदेवांनी भक्तीला चौथी पुरुषार्थ सिध्दी म्हटलेले आहे. श्रीकृष्णाने अर्जुनाला माजी भक्ती कर असेच गीतेमध्ये सांगितले आहे.

तरी झडझाडोनी वहिला निप।
इथे भक्तीचिया वाटे लाग।
जिया पावशी अभंग। निजधाम माझे॥ (९-५१६)

मूल्यविचारांचे धर्मकीतर्न :

ज्ञानेश्वरी ग्रंथ म्हणजे समाजासाठी ज्ञानदेवांनी केलेले धर्मकीर्तनच आहे.

किंबहुना तुमचे केले। धर्मकीर्तन हे सिध्दी गेले।
येथ माजे जी उरले। पाईकपण॥ (१८-१७९२)

आणि हे धर्मकीर्तन गुरुंच्या कृपेने सिध्दीस गेले असे ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात.

मूल्यविचारांचे पसायदान :

ज्ञानदेवांचे पसायदान म्हणजे लघुज्ञानेश्वरी आहे. सर्व विश्वातील प्राणीमात्रांचे कल्याण व्हावे असे मागणे ते आपल्या विश्वात्मक गुरुकडे मागतात.

येथ म्हणे श्रीविश्वेश्वरावो हा होईल दानपसावो।
येणे वरे ज्ञानदेवो। सुखिया झाला॥ (१८-१८०१)

■■■

बाप

■ शिंदे प्रणाली दत्तात्रय
एस.वाय.बी.एस्सी.

आई घराचे मांगल्य असते तर बाप घराचे अस्तित्व असतो. पण घराच्या अस्तित्वासाठी कोणाला जान असते का ? त्याच्याकडे कोणी लक्ष देतं का ? सगळीकडे आईचेच गोडवे गायले जातात. चांगल्या गोष्टीला कायम आईचीच उपमा दिली जाते. सगळीकडे आई विषयीच लिहिले जाते.

लेखकांनी आपल्या कथा कादंबऱ्यातून बाप रेखाटला पण तोही क्रूर, व्यसनी, तापट, शंभरातले दहा टक्के बाप असेही असतील मग चांगल्या बाबांविषयी काय ? 'आईचे गोडवे गातांना, बाबांची पण महती गुणगुणावी !' जेंव्हा आपल्याला ठेच लागते, चटका बसतो तेव्हा आपल्या तोंडातून 'आई गं' असा शब्द बाहेर पडतो. पण जेव्हा आपल्यासमोर एखादा मोठा अपघात किंवा मोठा साप आला तर 'बापरे !' असा शब्द बाहेर पडतो. कारण छोट्या छोट्या संकटांसाठी आई चालते, पण मोठी संकटे पेलताना बापच लागतो.

घरातील सगळे चांगला स्वयंपाक करणाऱ्या आईचेच कौतुक करतात. पण आयुष्यासाठी शिदोरी साठवून ठेवणारा बाप मात्र सगळे विसरतात. कष्टाळू बाप मात्र कोणाच्याच लक्षात येत नाही. घरची परिस्थिती नसतांना देखील मुलाला

महागड्या शाळेत शिकवण्यासाठी पाठवले जाते, त्याला दरमहा पैसे पाठविले जातात.

तुमच्या शिक्षणासाठी केलेले ते परिश्रम आठवा म्हणजे कळतील तुम्हाला तुमचे बाबा कोण होते ? रात्रंदिवस जागून, कष्ट करुन पैसे देणारे बाबा, स्वतः फाटके कपडे घालणारे तुम्हाला नवीन कपडे घेणारे बाबा, डोळ्याला डोळा न लागता सतत विचार करणारे बाबा, मुलांसाठी सतत झगडून घरात येऊन बसणारे बाबा, मुलांच्या भविष्यकाळ सुधारण्यासाठी स्वतःचा वर्तमान पणाला लावणारे बाबा, असे असतात, तुमचे वडील, तुमचे बाबा...!

रात्री जेव्हा मुलगा उशिरा घरी येतो तेव्हा त्याची आई नाही तर त्याचा बापच जागा असतो. जेव्हा शाळेत आपला पहिला नंबर येतो तेव्हा आपल्याला आईच जवळची वाटते कारण ती आपल्याला जवळ घेते, आपले कौतुक करते, पण गुपचूप जाऊन पेढ्याचा पुडा आणणारा बापच असतो. स्वतः फाटके कपडे घालून दर सणाला लेकराला नवीन कपडे आणणारा बाप असतो. स्वतः तुटकी चप्पल घालतो, पण मुलाला महागडा बुट आणतो, तो बाप असतो. 'खरच बाप किती महान असतो'.

ज्या घरात बाप नाही त्या घराकडे लोक वाईट नजरेने पाहतात. पण ज्याला बाप आहे त्या घराकडे पाहण्याची कोणाची हिंमत होत नाही. तो आपल्या पदावर कायम असतो. स्वतःचे वडील गेले तरी त्याला रडता येत नाही. कारण लहान भावंडांचा आधार व्हायचं असतं. इतकच नाही तर, स्वतःची पत्नी जरी त्याला सोडून गेली तरी त्याला मनमोकळं रडता येत नाही. कारण लेकरांना सांभाळायचं असतं.

जेव्हा आपल्याला काही होते, आपण आजारी पडतो तेव्हा आई रडून मोकळी होते. पण बापाला सगळ्यांसमोर रडता येत नाही. तो रात्री सगळे झोपल्यानंतर एकटाच उशीत तोंड घालून रडत असतो.

बापाने आपल्या जीवनाचा गाडा खूप खडतर मार्गातून सावरत ओढत आणलेला असतो. तो असा कधीही विचार करत नाही की, आपल्या मुलाने आपल्यासारखे कष्ट करावेत. तो त्याच्या उज्ज्वल भविष्यासाठी नेहमीच चांगला विचार करतो.

एखाद्या श्रीमंत मुलीच्या घरी नाही, पण एखाद्या गरीब मुलीच्या घरी बाप उभ्याउभ्या का होईना जातो. त्याचे कधीकाही दुखले, तो आजारी पडला तर तो डॉक्टरांकडे जात नाही. कारण त्याला भीती वाटते की डॉक्टर आपल्याला आराम करायला लावतील याची. कारण त्याला माहीत असते 'आराम हराम है' याची त्याला जाणीव असते. आपल्या मुलीला चांगले सासर मिळावे, तिचे चांगले व्हावे यासाठी तो कित्येक उंबरठे झिजवतो. मुलांचे आयुष्य सुखाचे जावे म्हणून सगळी संपत्ती एकत्रित करून साठवून ठेवतो.

वडिलांना जाणवते ती खऱ्या अर्थाने घरातील मुलींची उणीव. घरापासून लांब असलेल्या मुलीशी फोनवर बोलताना त्याचा बदललेला आवाज ती एका क्षणात ओळखते आणि मग प्रश्न विचारायला सुरुवात करते. आपल्या सुखाचा, आनंदाचा विचार न करता वडील म्हणतील तेव्हा ती विवाहाच्या बोहल्यावर उभी राहते.

मुलगी जशी वडिलांना जाणते तसेच कुटुंबातील सर्वांनी जाणावे एवढीच बापाची अपेक्षा असते. एका वडिलांच्या डायरीत लिहिले होते 'माझा मुलगा तो पर्यंत माझा आहे, जोपर्यंत त्याला त्याची पत्नी मिळत नाही. पण माझी मुलगी तोपर्यंत माझी आहे, जोपर्यंत माझे आयुष्य संपत नाही. म्हणूनच बापाला भारतीय संस्कृतीने 'पितृदेवो भव' असे म्हटलेले आहे.

■■■

संत बहिणाबाई पाठक

■ देरंगे प्रदीप गोपिनाथ
टी.वाय.बी.ए.

वारकरी संप्रदायामध्ये काही मोजक्या स्त्री संत होऊन गेल्या परंतु सर्व स्त्री संतांमध्ये आत्मचरित्र सांगणाऱ्या बहिणाबाई एकमेव अशा स्त्री संत होत्या. त्यांनी आपले साहित्य निर्माण करत असताना आपल्या कौटुंबिक जीवनाचा धावता आढावा घेतला आहे. मात्र आपल्या आध्यात्मिक जीवनातील उन्नतीबाबत सविस्तर असे लेखन केलेले आहे.

त्यांच्या लेखनातून सहज असे कळते की त्यांचं माहेर हे वेरूळच्या पूर्वेला वसलेलं देवगाव हे असून या ठिकाणी आऊजी कुलकर्णी व जानकी यांच्या उदरी इ.स. १६२८ साली त्यांचा जन्म झाला पूर्वी बालविवाहाची पद्धत असल्याने वयाच्या तिसऱ्या वर्षी (इ.स. १६३१) त्यांचा विवाह शिऊरच्या गंगाधर पाठक वय वर्षे ३० या बीज वराशी झाला. लग्नाच्या चार वर्षानंतरच आऊजी कुलकर्णी यांचा भाऊबंधाशी जमीन व स्थावर मालमत्तेबाबत वाद झाला व सदर वादाला कंटाळून जावई गंगाधर पाठक यांच्या मदतीने मध्यरात्रीच देवगाव सोडले व जावयासह प्रवास करत कायगाव टोकाच्या सिद्धेश्वरला आले. नंतर असेच काही दिवस चालत ते पंढरपूरला गेले परंतु उदरनिर्वाहासाठी कुठे तरी स्थिर व्हावे या उद्देशाने ब्राह्मण समुदाय जास्त असणाऱ्या राहेमपूर (सातारा) या ठिकाणी आले व ज्योतिषाचा व्यवसाय करू लागले. येथे मी अकरा वर्षांची झाली असे बहिणाबाई सांगतात.

त्यानंतर ते कोल्हापूर येथे गेले व त्या ठिकाणी असताना त्यांना समर्थ रामदास पंथीय जयराम स्वामी वडगावकर यांची कीर्तने ऐकण्याची संधी मिळाली याच काळामध्ये त्यांना एका व्यक्तिकडून गोदान मिळाले. या गायीच्या वासराची बहिणाबाई यांची मैत्री झाली होती. या ठिकाणी वयाच्या १८ वर्षांपर्यंत राहिल्या. याच अवधीमध्ये त्यांना संत तुकारामांचा अनुग्रह (स्वप्नामध्ये) मिळाला.

बहिणाबाई पुढे देहू गावी आल्या त्या ठिकाणी त्यांना कन्या झाली. तिचे नाव काशीबाई असे ठेवण्यात आले. काही काळ देहू या ठिकाणी राहिल्यानंतर पुन्हा शिऊर येथे परतले व तेथे त्यांनी मुलगा विठ्ठल याला जन्म दिला. यानंतरच्या काळातील त्यांचे आत्मनिवेदनपर अभंग आढळत नाहीत. कदाचित गहाळ झाले किंवा लिहिले नसावेत. शेवटी शिऊर येथे संत बहिणाबाई यांनी अश्विन शुद्ध प्रतिपदा बुधवार शके १६२२ (इ.स. १७००) ला संजीवन समाधी घेतली.

त्यांच्या कार्यकालामध्ये त्यांनी खूप अभंग लिहिले. बहिणाबाई यांना कवित्वाची शक्ती संत तुकाराम महाराज यांच्याकडून मिळाली असे बोलले जाते. संत बहिणाबाई यांनी भागवत धर्माचा इतिहास सांगणारा अभंग रचलेला आहे.

संत कृपा झाली, इमारत फळा आली ॥१॥
ज्ञानदेवे रचिला पाया। उभारिले देवालया॥२॥
नामा तयाचा किंकर। तेणे केलासे विस्तार॥३॥
जनार्दन एकनाथ। स्तंभ दिला भागवत॥४॥
भजन करा सावकाश। तुका झालासे कळस॥५॥
बहेणि फडकती ध्वजा। निरुपण केले वोजा ॥६॥

■■■

वाचन मनाचा संस्कार

■ शेख रईसा निजाम
टी.वाय.बी.कॉम.

प्रास्ताविक :-

वाचन फक्त शिक्षणासाठी नाही तर जीवनाला नवीन दिशा देण्याचे कार्य करते. सध्याच्या युगात प्रत्येक व्यक्ती स्वतःच्या कामात व्यस्त असल्यामुळे त्याला इतरांशी बोलण्यास वेळ नसतो, त्यामुळे अनेक प्रकारच्या माहितीची देवाण घेवाण होत नाही. आपल्याला जर एखाद्या गोष्टीचे मार्गदर्शन हवे असेल तर आपण त्या विषयाशी संबंधित तज्ञ व्यक्तिचे मार्गदर्शन घेतो. परंतु अनेक वेळा वेळे अभावी आपण त्यांना भेटून मार्गदर्शन घेऊ शकत नाही. मग अशा वेळी मार्गदर्शनासाठी प्रेरणादायी पुस्तके किंवा ग्रंथ वाचून आपण मार्गदर्शन मिळवतो. म्हणजे 'ग्रंथ हेच गुरू' जेव्हा शिक्षण पूर्ण करतो तेव्हा आपल्याला पुढील वाटचालीसाठी विचार करावा लागतो आणि त्यासाठी आपल्यासमोर अनेक पर्याय उपलब्ध असतात. परंतु जर आपल्याला व्यवसाय सुरू करायचा असेल तर मार्गदर्शन आणि अनुभव यांची नितांत गरज असते व त्यासाठी उद्योजकांच्या माहिती असलेल्या किंवा त्यांनी घेतलेले अनुभव आपण वाचतो त्याच प्रमाणे मी या लेखात मराठी उद्योजकांनी जे प्रेरणादायी मार्गदर्शन घेतले त्याचे थोडक्यात वर्णन केले आहे. अनेक वेळा आपण प्रत्यक्ष अशा उद्योजकांना भेटू शकत नाही. परंतु त्यांच्या प्रेरणादायी ग्रंथ वाचून आपण आपल्या व्यवसायासाठी मार्गदर्शन मिळवू शकतो कार्य कुठलेही असो, ग्रंथ नेहमी आपणास प्रेरणा देण्याचे कार्य करत असतात.

● **मा. पद्मश्री बी. जी. शिर्के** (अध्यक्ष शिर्के उद्योग समूह, मुंढवा, पुणे)

बी जी शिर्के यांचा जन्म १ ऑगस्ट १९१८ रोजी पसरणी या गावात झाला. इयत्ता पाचवी पर्यंतचे शिक्षण गावात पूर्ण केले. पाचवीनंतर वाई येथील द्रविड हायस्कूलमध्ये शिक्षण घेतले. १९३६ मध्ये मॅट्रिकची परीक्षा ५५% गुण मिळवून उत्तीर्ण झाले. अकरावी सायन्सला फर्ग्युसन कॉलेज पुणे येथे प्रवेश मिळाला. जून १९३९ मध्ये पुण्याच्या प्रसिद्ध सरकारी इंजिनिअरिंग कॉलेजमध्ये प्रवेश मिळाला. ६ जून १९४३ या दिवशी साहेबांच्या जीवनातील इंजिनिअर होण्याचे मोठे स्वप्न पूर्ण झाले. बालपणी साहेबांना भजन, कुस्तीचा छंद होता. पुणे येथे जागा भाड्याने घेऊन, ९ सप्टेंबर १९४४ च्या दरम्यान दसऱ्याच्या शुभ मुहूर्तावर त्यांनी सुप्रीम कन्स्ट्रक्शन कंपनीची स्थापना बडोद्याच्या महाराणी माँसाहेब यांच्या शुभहस्ते केली. १० मार्च १९४७ रोजी विजया या मुलीशी लग्न केले. १९७५ ते १९७९ या काळात दुबईत जवळजवळ एक हजार कोटी रुपयांची कामे बी. जी. शिर्के यांच्या कंपनीने घेतली. १२ जुलै १९८० रोजी विजयाताईंचे कॅन्सरमुळे निधन झाले. भारताचे माजी राष्ट्रपती मा. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम यांच्या शुभहस्ते ३ एप्रिल २००३ रोजी पद्मश्री पुरस्कार बी जी शिर्के यांना दिला गेला. आऊटस्टँडिंग इंडस्ट्रीलिस्ट १९९५-९६ हा मानाचा पुरस्कार त्यांना देण्यात आला. त्यांचे वृद्धापकाळामुळे १४ ऑगस्ट २०१० रोजी निधन झाले.

● **मा. रोहिदास (दादा) मोरे** (चेअरमन युनिव्हर्सल कन्स्ट्रक्शन मशिनरी अॅण्ड इक्विपमेंट लि. पुणे)

मा. रोहिदास मोरे यांचा जन्म ४ फेब्रुवारी १९४९ रोजी कोपरे या गावात एका शेतकरी कुटुंबात झाला. वडील हरिभाऊ नारायण मोरे एनडीए मध्ये गव्हर्मेंट कॉन्ट्रॅक्टर म्हणून काम करत होते. सातवीपर्यंतचे शिक्षण गावातच झाले. १९६२ साली पुणे शहरात आठवीला प्रवेश घेतला. १९६५ मध्ये उत्तम गुणांनी १० उत्तीर्ण झाले. पुढील शिक्षण न घेता वडिलांना व्यवसायात मदत करण्याचा निर्णय घेतला. १९७३ साली बँक ऑफ इंडियाची शाखा आणली. त्या भागातली ती पहिली बँक. डिसेंबर १६७५ मध्ये भागीदारीत वारणे-पुणे येथे युनिव्हर्सल इंडस्ट्रीज या नावाने स्वतःचा व्यवसाय सुरू केला. मे १९७७ मध्ये वाल्कन लावल या कंपनीकडून खूप मोठी ऑर्डर मिळाली. १९८२ मध्ये वडिलांचे निधन झाले. १९८१ मध्ये कन्स्ट्रोएक्झिबिशनमध्ये 'बेस्ट स्टोल इन्व्हेन्शन' प्रोजेक्टसाठी पहिले पारितोषिक मिळाले. लागोपाठ चार वेळा प्रथम पारितोषिक दादासाहेबांना मिळाले.

- **मा. रामदास माने** (मॅनेजिंग डिरेक्टर, माने ग्रुप ऑफ कंपनी, भोसरी, पुणे)

मा. रामदास माने यांचा जन्म १ मे १९६० रोजी झाला त्यांच्या आई माणिकाबाई व वडील मानसिंग माने हे शेतीवर अवलंबून असलेले. प्राथमिक शिक्षण गावात पूर्ण केले. गोंदवले खुर्द येथे दहावीपर्यंत शिक्षण पूर्ण केले. सातारा येथील शासकीय 'आयटीआय'ला प्रवेश घेतला. दिवसा कॉलेज व कॉलेज संपल्यानंतर रुमवर थोडा वेळ अभ्यास करायचे, हॉस्टेल ते स्टँड चार किलोमीटर अंतर पायी जायचे व रात्रभर हॉटेलमध्ये वेटरचे काम करायचे. तरी पण त्यांना आयटीआयच्या परीक्षेत ८२% गुण मिळवून ते केंद्रात प्रथम आले. माने साहेबांचे लग्न शोभाताई सोबत झालेले होते. दहा बाय दहाच्या खोलीत १९९३ ला सुरू केलेला व्यवसाय आज जगातल्या पंचेचाळीस देशांना थर्माकोल निर्मितीच्या मिशनरी निर्यात करत आहेत. भोसरी येथे भाड्याने जागा घेऊन माने इलेक्ट्रिक्स कंपनी सुरू केली. जगातले सर्वात मोठे थर्माकॉल निर्मितीचे मशीन त्यांनी तयार केले. त्यांची नोंद २००७ मध्ये 'लिम्का बुक ऑफ रेकॉर्ड' मध्ये झाली. ८ जुलै १९८८ मध्ये वडिलांचे निधन झाले. ७४ वर्षाची आई गावात लहान मुलांसोबत राहते. चिंचवड येथे साहेबांचा रामायण नावाचा मोठा प्रशस्त बंगला आहे.

- **मा. मनोज कुमार फुटाणे,**

(मॅनेजिंग डायरेक्टर, कला जनसेट चाकण, पुणे)

मनोज कुमार यांचा जन्म २९ डिसेंबर १९६८ मध्ये झाला. प्राथमिक शिक्षण पिंपरी-चिंचवडच्या मनपाच्या शाळेत मराठी माध्यमातून घेतले. माध्यमिक शिक्षण चिंचवड येथील श्री. फत्तेचंद जैन विद्यालयात पूर्ण केले. १९८३ मध्ये मनोजकुमार दहावी ७३ गुणांनी उत्तीर्ण झाले. बी.ई. इलेक्ट्रॉनिक्सचे शिक्षण वाडिया कॉलेज, पुणे येथून घेतले. १९९१ मध्ये वयाच्या २२ व्या वर्षी भागीदारांसोबत 'पद्मकला इंटेक्नक' या नावाने व्यवसाय सुरू केला. १९९४ साली आईच्या नावाने कला एंटरप्राइजेस या कंपनीची स्थापना मनोज कुमारांनी केली. २००५-०६ मध्ये भारतातील उत्कृष्ट जनरेटर्स उत्पादन करणारी कला जनसेट ही कंपनी ओळखली जाऊ लागली. २००२ मध्ये अन्नपूर्णा ताईंशी साहेबांचे लग्न झाले. साहेबांना सात वर्षांची मृणाली नावाची मुलगी आहे. मा. धिरुभाई अंबानी व मा.जे.आर.डी टाटा हे मनोज कुमार साहेबांचे आदर्श आहे.

■■■

लोकशाही

■ झावरे आश्विनी भास्कर
एस.वाय.बी.ए.

पश्चिमी राष्ट्रामध्ये उदयास आलेली लोकशाही गेल्या अनेक तपांच्या काळात बदललेली आहे. १६८८ च्या रक्तविहीन क्रांतीपासून इंग्लंडमध्ये या लोकशाहीची वाटचालू सुरु झाली. काही विचारवंतांनी अशी शृंगापत्ती मांडली आहे की पश्चिमी लोकशाही विचारप्रणालीत व्यक्तिला व तिच्या स्वातंत्र्यांना अतिरेकी महत्त्व दिले जात असल्यामुळे समता व सामाजिक-आर्थिक न्याय मिळू शकत नाही. पण त्याचबरोबर या लोकशाही विचारप्रणालीला मुठमाती देऊन साम्यवादाचा स्वीकार करणे हेही योग्य ठरणार नाही.

लिंकन, जेफर्सन, ब्राईस, लॉवेल, प्रभृती अनेक मान्यवरांनी लोकशाहीची व्याख्या करताना जरी एक शासनप्रकार असेच तिचे वर्णन केलेले असले तरी तत्वतः लोकशाही हा केवळ शासनप्रकार नाही. तो एक जीवनमार्ग आहे. एक समाजव्यवस्था आणि अर्थव्यवस्था आहे. राज्यशास्त्रज्ञांनीही लोकशाहीला केवळ एक शासनप्रकार मानल्यामुळेच संसदीय व अध्यक्षिय किंवा प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष अशा तिच्या वर्गीकरणावरच त्यांनी लक्ष केंद्रित केले. एक नैतिक विचारप्रणाली म्हणून तिचा फारसा विचार राज्यशास्त्रीय अभ्यासक्रमात झाला नाही. वस्तुतः लोकशाही ही एक नैतिक संकल्पना आहे. तिच्यात शासनाला केवळ साधनमूल्य आहे. अॅथेन्सच्या नगरराज्यापासून लोकशाहीची संकल्पना मांडली जात असली तरी त्यावेळी ती फार संकुचित होती. त्यात तुलनेने अल्पसंख्यांक असलेल्या नागरिकांनाच फक्त राजकीय अधिकार होते. स्त्रिया व गुलाम ही बहुसंख्यांक माणसे त्या अधिकारांपासून वंचित होती. त्यामुळे खरा लोकशाही विचार १७ व्या शतकापासूनच सुरु झाला असे मानले जाते. इंग्लंडमधील रक्तविहीन क्रांती आणि नंतर फ्रान्सची राज्यक्रांती या दोन प्रसंगांनी या विचाराला चालना दिली. औद्योगीक क्रांतीनंतर लोकशाही विचारांच्या विकासाचा दुसरा टप्पा सुरु झाला. कारखानदारी उत्पादनासाठी मागासलेल्या देशांमध्ये भांडवलदारांनी हातपाय पसरले. त्यातून साम्राज्यवादाचा तिसरा टप्पा अस्तित्वात आला. पहिल्या टप्प्यात जॉन लॉने लोकशाहीची सैध्दांतिक भूमिका मांडली. दुसऱ्या टप्प्यावर तिला बेन्थॅम आणि जे. एस. मिल या उपयुक्त वाद्यांकडून पुरस्कार मिळाला. तर तिसऱ्या टप्प्यावर टी. एच. ग्रीन व बोसांकी हे तिचे प्रवक्ते झाले. पुढे बर्नार्ड शॉ, सिडने ग्राहाम वॅलास, एच. जी. पेल्स, अॅनी बेझंट, टॅरॉल्ड लास्की प्रभृती फेबियन समाजवाद्यांनी लोकशाही विचार पुढे नेला.

मुक्त मन आणि माणूस यांच्या नैतिक पावित्र्यावर लोकशाहीची दृढ श्रध्दा असते. न्याय समाजाची उभारणी मुक्त होणे ही माणसाची मूलभूत आकांक्षा असते. तिचा उगम विवेकाने असो की सहजप्रेरणेत असा तिनेच त्याचा आजपर्यंतचा प्रत्येक विचार आणि कृती प्रेरित केली आहे. निसर्गाने माणसाला समता व सुरक्षितता दिलेली नाही. मानवी अस्तित्वाची नैसर्गिक दुरावस्था व अन्याय दूर करण्यासाठी अशी समाजव्यवस्था लोकशाही निर्माण करते की जिथे दुर्बल, स्खलनशील, मूर्ख, गरीब, सगळ्याच प्रकारच्या व्यक्तिंना आपली प्रतिष्ठा अबाधित ठेवता यावी. प्रत्येकीला सामाजिक व आर्थिक विकासाच्या संधी, शिक्षण, प्रशिक्षण, गुणवत्तेला वाव, कामाची व उत्पन्नाची हमी, आणि आरोग्याच्या सोयी उपलब्ध व्हाव्यात,

मताधिकार हे सामान्य नागरिकाला राजकीय प्रतिष्ठा देणारे साधन असते. त्यातून व्यक्ती शासनप्रक्रियेत निर्णायक सहभाग करु शकते. लोकशाही शासन लोकसंमतीवर आधारित असल्यामुळे एका परीने ते स्वयंशासनच असते. स्वावलंब व पुढाकारवृत्ती यातून लोकांचे उन्नयन होते. त्यांच्या व्यक्तिमत्वाचे यातून लोकांचे उन्नयन होते. त्यांच्या व्यक्तिमत्वाचे संगोपन आणि चारित्र्याची पायाभरणी होते. आर्थिक भरभराट व न्याय यापेक्षाही हे 'चारित्र्य' अधिक मोलाचे असते.

इंग्लंडच्या लोकशाहीला व्यक्तिवादामुळे उदारमतवादाचे स्वरुप प्राप्त झाले. उदारमतवादाच्या स्वरुप दृष्टीने व्यक्तिस्वातंत्र्य हेच सर्वोच्च मूल्य होते. व्यक्तिमत्वाच्या प्रतिष्ठेला बाधक ठरतील अशी कोणतीही सामाजिक, आर्थिक व राजकीय बंधने घालण्यास उदारमतवादाचा विरोध होता. कर्तव्यांचे बंधन न घालणारे अधिकार, इतरांच्या सुखाचा विचार न करता आपल्या सुखाचा पाठपुरावा करण्याची संधी या हमी इंग्लंडच्या लोकशाहीने दिल्या होत्या. लोकशाही हा सर्व व्याधींवरचा रामबाण उपाय आहे. हा दोन शतकांपूर्वीचा आत्मविश्वास आज बराच डळमळीत झाला आहे. जग लोकशाहीसाठी सुरक्षित करण्यासाठी पहिले महायुध्द झाले.मात्र लोकशाही व्यवस्था म्हणजे शांतता, भरभराट व प्रगती यांची हमी असते. हा भ्रम दुसऱ्या महायुध्दानंतरच्या काळात दूर झाला आहे.

एच. जी. पेल्स म्हणतो त्याप्रमाणे - संसदीय लोकशाहीने प्रचलित केलेल्या राजकीय कार्यपद्धती व प्रतिष्ठीत केलेले राजकारणी यांच्यावरचा लोकांचा अविश्वास व असंतोष वाढत चालला आहे. सामान्य ज्ञानावर विश्वास ठेवणे हे अभिजात लोकशाही सिध्दांताचे मुख्य सुत्र होते. प्रत्यक्षात मात्र सामान्य नागरिकांचे अज्ञान, औद्यासिन्य व अक्षमता यांचीच झळ लोकशाहीच्या संकल्पनेला लागलेली आढळते. मानवी चांगुलपणा व विवेकनिष्ठा यावर आधारित असलेल्या अभिजात सिध्दांताशी मानवी दौर्बल्ये व अविवेक या वस्तूस्थितीचा मेळ घालण्याची कसरत लोकशाही विचारांनी बरीच वर्षे चालवली आहे. गेल्या पिढीपर्यंत अमेरिकेची राज्यव्यवस्था ही लोकशाहीच्या अभिजात सिध्दांताचा मूर्तिमंत अविष्कार मानला जात असे. आज जिथे लोकशाहीचा औपचारिक सांगाडा, सत्ताविभाजन, वृत्तपत्रस्वातंत्र्य सारे काही अबाधित आहे. पण भांडवलशाहीमुळे एका बाजूने प्रचंड वैफल्य, विज्ञान, तंत्रज्ञानाची नेत्रदीपक प्रगती पण दुसऱ्या बाजूला शोषित वर्गाची निरंतर टंचाईग्रस्तता उत्पादन व मागणी यांच्या व्यस्त संबंधामुळे सार्वजनिक हिताचा पडणारा बळी अशी विपरीत अवस्था पाहायला मिळते. अर्धीच अमेरिकन लोकसंख्या आज तातडीच्या भौतिक गरजांची परिपूर्ती जेमतेम करु शकते. एक तृतीयांश राष्ट्र मुलभूत गरजाही भागवू शकत नाही. फक्त वरचा एकदशांश वर्ग असा आहे की ज्याची भरभराट होत असून तो थाटामाटाने जीवन व्यतीत करतो.

तंत्रज्ञानात्मक प्रगतीमधून शांतता, उत्पादन क्षमता व लोकशाही औद्योगीक समाजाची उभारणी या सगळ्याच गोष्टी साध्य होतील. लोकशाहीच्या गरजांसाठी तंत्रज्ञान परोपरीने राबवता येईल. तंत्रज्ञानाविषयी अधिकच आशावादी असणाऱ्या काही लेखकांचे तर असे मत आहे की उदारमतवादी लोकशाहीचे सर्व अंतर्विरोध तंत्रज्ञानात्मक प्रगतीतून नाहीसे होऊ शकतात. फक्त समाजसत्ताक लोकशाहीतच जनतेच्या खऱ्याखुऱ्या प्रतिनिधीच्या हाती सत्ता येते आणि ती जनहितार्थ राबवली जाते. जैसे थे, वादी अमेरिकन विचारवंत वगळता सर्वांनाच आज उदारता वादाच्या पलीकडे जाऊन लोकशाहीचा विचार करण्याची गरज पटलेली आहे.

■■■

वाचन नसेल तर

जीवन मिथ्या आहे, प्रेम नसेल तर
प्रेम मिथ्या आहे, सेवा नसेल तर
सेवा मिथ्या आहे, त्याग नसेल तर
त्याग मिथ्या आहे, प्रेरणा नसेल तर
प्रेरणा मिथ्या आहे, ज्ञान नसेल तर
ज्ञान मिथ्या आहे, वाचन नसेल तर

■ **काशिद प्रियांका गंगाधर**
टी.वाय.बी.ए. (मराठी)

स्वप्न

सगळीच स्वप्न पूर्ण होत नसतात
ती फक्त बघायची असतात
कधी कधी त्यात रंग भरायचे असतात
पूर्ण झाले नाही स्वप्न म्हणून रडायचं नसतं
फक्त लक्षात ठेवायचं, सर्व काही आपलंच नसतं
आपल्या दुःखात कदाचित, दुसऱ्याचं सुख असतं

■ **झावरे राजश्री बाळासाहेब**
टी.वाय.बी.एस्सी.

वाचाल तर वाचाल

तुकडोजींची ग्रामगीता,
तुकोबांची गाथा, व. पुं च्या कथा आणि
श्रीकष्णाची भगवद्गीता वाचलीच पाहिजे !

यादवांची झोंबी,
विश्वास पाटलांची झाडाझडती आणि
सावंतांचा मृत्युंजय वाचलाच पाहिजे !

हिंदूंचे वेदपुराण,
मुस्लिमांचे कुराण, प्रेमचंदांच गोदन आणि
आपलं पसायदान वाचायलाच पाहिजे !

पु. लं ची अपूर्वाई
विनोबांची गीताई आणि
श्यामची आई वाचलीच पाहिजे !

भोसल्यांचं जागर,
मोरेंचा सावरकर आणि
धनंजयांचा आंबेडकर वाचलाच पाहिजे !

अत्रेंचे विनोद,
गडकरींची नाटके, मानेंची उपरा आणि
अण्णाभाऊंची फकीरा वाचलीच पाहिजे !

गांधींचे प्रयोग,
विवेकानंदांचे योग, बहिणाबाईंची गाणी
इंद्रजीत भालेरावांचं पिक पाणी वाचलंच पाहिजे !

■ **पुंडे नितीन बाळासाहेब**
एस. वाय. बी. ए.

बाप

जशी असते आपली माय...
तसा असतो आपला बाप
जशी असते दुधाची साय
तशी असते आपली माय....
तसा लेकीसाठी असतो आपला बाप
जसे आईच्या डोळ्यात असतात अश्रू
तसाच बापाचा कंठ असतो दाटून
एकाच क्षणी येतात बापाचे
डोळे भरुन लेकीला पाठवताना
आपल्या पासून दूर असा असतो हा बाप
असा असतो हा बाप.....

■ **बर्डे उज्ज्वला बाळू**
एफ.वाय.बी.ए.

वाचनाचा छंद

जपावा वाचनाचा छंद
नेहमी वाचनात व्हावे धुंद

करावे सदा ग्रंथ वाचन
मन राहील सदा प्रसन्न

ग्रंथवाचनात सदा ज्ञानानंद
ज्ञानानंदे मना होतो सदा आनंद

जीवनात करावया प्रगती
धरावी वाचनाची संगती

■ **मोनाली तुकाराम फापाळे**
टी.वाय.बी.ए. (मराठी)

वेळ

कळत न कळत निघून जाईल ही वेळ रे,
उद्या काय होईल याचा विचार सोड रे,
मनात घे एक उत्तुंग विचार धाडसाचा होऊ दे विस्फोट रे,
चाल पुढे-चाल पुढे घेऊन नव्या पिढीचा झेंडा रे,
कळत न कळत निघून जाईल ही वेळ रे ॥१॥

सोडून दे स्वार्थीपणा लागू दे हात देशसेवेत रे,
काढून टाक तुझ्यातला कामक्रोधीपणा रे,
चाल पुढे-चाल पुढे घेऊन नव्या पिढीचा झेंडा रे,
कळत नकळत निघून जाईल ही वेळ रे ॥२॥

पराजित होण्यास घाबरु नको रे,
होईल एक आदर्श तुझा या नवीन पिढीस रे,
चाल पुढे-चाल पुढे घेऊन नव्या पिढीचा झेंडा रे,
कळत नकळत निघून जाईल ही वेळ रे ॥३॥

असा करशील धाडसाने लढा या स्वार्थी जगाचा रे,
उत्तुंग झेंडा उभा राहील तुझ्या कर्तुत्वाचा रे,
चाल पुढे-चाल पुढे घेऊन नव्या पिढीचा झेंडा रे,
कधी नकळत निघून जाईल ही वेळ रे ॥३॥

■ **वाघ विक्रम भास्कर**
एफ.वाय.बी.ए.

आम्ही फक्त आणि फक्त शिवरायांचेच भक्त

मावळताना पश्चिमेला लखलखता सूर्य दिसणार,
मराठे जिथ जिथ जातील
तिथ तिथ शिवशाहीचा भगवाच दिसणार,
भगवा अमुचा झेंडा, भगवे अमुचे रक्त...

प्राण देऊनी राखतोआम्ही स्वराज्याचे स्वप्न,
सळसळत राहू दे मराठ्यांचे रक्त,
आम्ही फक्त आणि फक्त शिवरायांचेच भक्त....

शिवरायांचे संस्कार आम्ही देणार नाही दगा,
पाठीमागून वार करणाऱ्यांना म्हणावं पुढे येऊन तर बघा,

छाती पोलादी ही मराठ्यांची जात,
अंगणात तुळस शिखरावरती कळस
हीच आहे मराठ्यांची ओळख,
सांडलेल्या रक्तात सुध्दा दिसणार नाही काळोख,
मराठी आहोत आम्ही हीच आमची ओळख...

आम्ही फक्त आणि फक्त शिवरायांचेच भक्त....

■ सैद शुभांगी संपत
एस. वाय. बी.एस्सी.

आई तुझे उपकार

आई तुझ्या मुर्तीवाणी या जगात मूर्ती नाही
अनमोल जन्म दिला ग आई तुझे उपकार फिटणार नाही
बालपणी मी खेळ खेळताना आई दिसत होतो तान्हा
अमृताहूनही गोड आई पाजला तू पान्हा
तुझ्या या प्रेमाची कधी जाणीव झाली नाही
अनमोल जन्म दिला ग आई तुझे उपकार फिटणार नाही
शाळेतून घरी येताना कधी उशीर मला होई
गल्लोगल्ली पाहात फिरते मला तू गं आई
तुझ्या या उपकाराची कधी जाणीव झाली नाही
अनमोल जन्म दिला गं आई तुझे उपकार फिटणार नाही
हाडाचे तू काड करुनी केले रक्ताचे पाणी
आई केले रक्ताचे पाणी
तुझ्यासारखे कष्ट गं आई केले नाही कोणी
आई तुझा बाळ सांगे ऐक ही वाणी
अनमोल जन्म दिला गं आई तुझे उपकार फिटणार नाही
आई तुझ्या मुर्तीवाणी जगात मूर्ती नाही
अनमोल जन्म दिला गं आई तुझे उपकार फिटणार नाही

■ झावरे ज्योती विलास
एफ.वाय.बी.ए.

माणूस

एक दिवस असाच विचार केला,
माणसातला खरा माणूस शोधण्याचा प्रयत्न केला,
खरा माणूस तर सापडलाच नाही,
मात्र माणसाची नव्याने ओळख झाली,
आपल्याला काय करायचंय,
असं म्हणून पुन्हा त्याचीच चर्चा करतात,
आपलं झाकून ठेवतात आणि लोकांचं पाहत राहतात,
जसा रोजचा दिवस उगवतो,
तसं रोजच माणसातला राक्षस जागा व्हायला लागलाय,
आपल्याच आया-बहिणींना,
तो देशोधडीला लावायला लागलाय,
स्वार्थीपणा तर जसा त्याच्या पाचीलाच पुंजलाय,
प्रत्येक गोष्टीत शोधण हा तर त्याचा छंदच बनलाय,
विज्ञानाच्या प्रगतीने पुढे तर खूप गेलाय,
त्याच प्रगतीच्या लोभापाई विनाशाकडे वळत चाललाय,
शेतकरी आपला अन्नदाता,
आपण त्याची पूजा केली आणि आता,
दारु पिऊन नाचणाऱ्या लोकांपुढे,
त्याची किंमत कवडीमोल झाली,
माणसातला जुना माणूस कधीच नष्ट झाला,
राक्षसात रुपांतर होऊन त्याचा पुनर्जन्म झाला

▪ दळवी पल्लवी जालिंदर
एस.वाय.बी.एस्सी.

परीक्षा

परीक्षेला जाता जाता एकच
इच्छा मनात असते॥

जे आम्हाला येत असते
तेच पेपरला विचारले जावे॥

पण का ? कुणास ठाऊक,
नेहमी उलटे होत असते॥

जे आम्हाला येत नसते,
तेच पेपरला विचारले जाते॥

मग आम्ही नाराज होतो
खरंतर नाराज होऊन काही चालणार नसतं॥

विचारलेल्या प्रश्नांना,
समोर जायचं असतं॥

पण ज्याला हे जमत नसतं त्याला पुन्हा
ॲडमिशन लाईनला उभं राहावंच लागतं॥

▪ रोकडे कीर्ती पोपट
टी.वाय.बी.एस्सी.

हिंदी विभाग

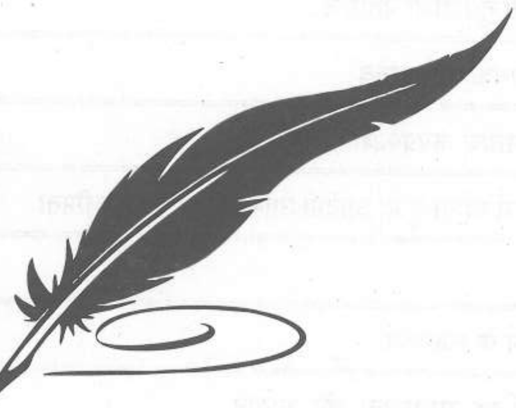

अनुक्रमणिका (हिंदी विभाग)

अ.क्र.	शीर्षक (गद्य विभाग)	छात्र-छात्राओं के नाम
१	महान परमात्मा कबीरदास	कु. देशमुख सपना विठ्ठल
२	स्वामी विवेकानंद एक आदर्श	कु. आहेर प्रमिला बाळासाहेब
३	भारतीय मिसाईल मॅन	वाघ अक्षय भास्कर
४	अरविंद केजरीवाल का सपना	कु. इनामदार तब्बु
५	शिवाजी महाराज का जीवन चरित्र	कु. ठुबे शीतल सुदाम
६	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज	बर्डे करण सुभाष
७	महानायक बाबासाहेब	गायकवाड संतोष देवराम
८	लोकनायक जयप्रकाश नारायण	कु. वाळुंज शितल शिवाजी
९	समुद्र में खोया हुआ आदमी उपन्यास की समकालीनता	कु. शिंदे वर्षा
१०	गबन	अमराथ वालझडे
११	विज्ञान के चमत्कार	कु. वाळुंज निशा आबासाहेब
१२	सामाजिक असमानता और उग्रवाद	कु. शिकारे पल्लवी बाबुराव
१३	मेरा भारत	कु. झावरे निलिमा जयसिंग
१४	निर्मला	आग्रे राजेश बाबाजी
१५	महिला सशक्तिकरण	काकडे सचिन एकनाथ
१६	मेरा गाँव	ठाणगे अक्षय अंबादास
	शीर्षक (पद्य विभाग)	
१	जिले खुल के तू	ढेरंगे प्रदिप गोपीनाथ
२	जिंदगी	कु. झावरे वंदना जगन्नाथ
३	क्योंकि आज मेरा शहर छुट रहा था	बिडकर अजिंक्य भाऊसाहेब
४	जीवन एक संघर्ष	कु. वाळूंज अर्चना भाऊसाहेब
५	खुदा...बस्स...एक दुआँ	कु. आभाळे रोहिणी सावळेराम

महान परमात्मा-कबीरदास

■ **देशमुख सपना विठ्ठल**
अंतिम वार्ता के अवशेष

सत्यवादी महात्मा, निर्भिक, संतोषि, उदार, प्रेम और श्रध्दा के पुजारी कबीरदास को कहा जाता हैं। कबीर शब्द का अर्थ अरबी भाषा मे 'महान परमात्मा' होता है। कबीर का नाम लेते ही हमारे मन में एक महान पुरुष की आकृति आ जाती है। महान परमात्मा कबीरदास का जन्म १४५५ में जेष्ठ शुक्ल पौर्णिमा सोमवार के दिन हुआ था। उनके जन्म के बारे में निम्नांकित दोहा प्रसिध्द है।

'चौदा सो पचपन साल गए, चंद्रवार की एक रात गए।
जेठ सुडी बरसावन की, पुरनमासी प्रकट गये॥
कबीरदास के जन्म के बारे में अनेक विवाद है। कबीर पंथीय लोगों का मानना है कि कबीर का जन्म एक विधवा ब्राह्मणी के घर में स्वामी रामानंद के आशीर्वाद से हुआ था। उनकी माता ने लोकलाज के कारण उन्हें काशी के 'लहरतारा' नामक तालाब के पास छोड़ दिया। उसी तालाब के निकट से नीरु और नीमा नामक जुलाह दांपत्य बाजारहाट के लिए जा रहे थे। उसी वक्त उन्हे किसी बच्चे के रोने की अवाज सुनाई दी। वे बच्चे को उठाकर घर ले आये और उसे अपना बच्चा मानकर पालपोसकर बड़ा किया। उसे अपने घर का एक अविभाज्य अंग माना। उसका नाम कबीरदास रखा गया। जिसका अरबी में अर्थ होता है 'महान परमात्मा'। जिसके नाम में ही महान परमात्मा शब्द हो वह महान ही होता है। इसकी कबीर एक मिसाल है।

कबीरदास का जन्म काशी में स्वामी रामानंद के आशीर्वाद से हुआ था। इसका ठोस उदाहरण उनका यह दोहा है।

'काशी में हम प्रकट भये, रामानंद चेताय!' इसी दोहे को ठोस प्रमाण मानकर उनका जन्मस्थल 'काशी' माना गया।

कबीर 'जुलाह' दांपत्य परिवार में रहने के कारण जुलाह माने गये और उस काल में जुलाह जाति अस्पृश्य मानी जाती थी। अस्पृश्य जाति में बडे होने के कारण स्वामी रामानंद से ज्ञान प्राप्त करना असंभव था। इसी कारण कबीर ने एक तरकीब सोच ली और स्वामी रामानंद सुबह-सुबह गंगास्नान के लिए जाते थे। इसी समय कबीरदास उनके रास्ते में लेट गये। अंधेरे के कारण स्वामी राममानंद का पैर कबीर पर पड गया और रामानंद के मुँह से राम शब्द निकला। और वही शब्द कबीर ने अपना परमेश्वर मान लिया। वही राम उनका साया बनकर रहा । जिंदगी भर उनसे अलग नहीं हो सका। इसी कारण कबीर गुरु को भगवान से भी श्रेष्ठ मानते थे। गुरु की महिमा इस तरह बताते है।...

'गुरु गोविंद दोह खडे, काके लागु पाय बलिहारि जिन गोविंद दियो बताय॥'

वे कहते है अगर मुझे मेरे गुरु और गोविंद दोनों एक साथ मिले तो मैं पहले गुरु के पाँव छुऊगा क्योंकि गुरु ने ही मुझे राम के बारे में बताया है। इसलिए गुरु भगवान से ज्यादा ही श्रेष्ठ है। गुरु की महिमा अनंत है। गुरु के अनंत उपकार है, उन्होंने ही तो हमारे लोचन खोल दिये है। हमें अलौकिक ज्ञान का सागर दिखाया है। इसलिए कबीर अपने दोहे में गुरु की महती इस प्रकार बताते है।...

'गुरु की महिमा अनंत, अनंत किया उपकार।
अनंत लोचन उघाडियाँ, अनंत दिखावन हार॥'
कबीरदास गृहस्थी जीवन के व्यक्ती थे। उनकी पत्नी का नाम 'लोई' था। कमाल और कमाली पुत्र और पुत्रि थे इसका ठोस

प्रमाण है।

'बुडा वंश कबीर का, उपजा पुत्र कमाल।

हरि के सुमरीन छोडी के, घर ले आया माला।'

कबीर अपनी पत्नी से असंतुष्ट होने के कारण नारी जाति के प्रति मन में घृणा थी।

'नारी तो हम भी करी, जाना नाही विचार।

जब जाना तब परि हारि, नारी बड़ी विकार॥'

कबीरदास की 'कबीर बिजक' नामक ग्रंथ रचना है। उसमें साखी, पद आदि का समावेश है। वे अनपढ़ थे। शिष्य धर्मदास ने 'कबीर बीजक' की रचना की। इस बारे मे वे कहते है -

'तु कहता कागज की लेखी, मै कहता आँखो की देखी।

वे अपने आपको राम का कुत्ता मानते थे

'कबीर कुत्ता राम का, मुतिया मेरा नाऊ। गले मे राम की जेबडी जित खिंच तित जाऊ॥'

कबीर ने हमेशा मुर्तिपुजा का विरोध किया। उस काल में हिंदूधर्म में मुर्तिपुजा को अग्रस्थान था। लोग मुर्तिपुजा में व्यस्त थे। यह बात कबीर के दिल को अस्वस्थ कर गई। इस बारे में उन्होंने हिंदूओं को ऐसा फटकारा -

'पत्थर पुँजे हरि मिले तो मैं पुजू पहाड़। ताते हैं ! यह चक्की भली जी विष खाये संसार॥'

हिंदूओं के साथ-साथ मुसलमानों को भी कबीर के तिखे व्यंग का प्रहार सह लेना पडा।

'चिंटी के पाँव में घुंगरु बाजे, वो भी अल्ला सुनता है। मुल्ला होकर बाँग दे क्या बहिरा हुआ खुदा।' उस समय धर्मों के आडंबरों का प्रथम स्थान था। कबीरदास उस समय के सच्चे समाज सुधारक थे। वे उन रुढीयों को, आडंबरो को अपने दोहे में व्यस्त करते हैं।

'दिनभर रोजा रखत हो रात मे हानत है गाय। एक खून एक बंडगी, कैसी खुसी खुदाई॥'

वह काल ब्राह्मणों और पंडितों का काल था। पंडित लोग आम जनता को उल्लु बनाने में अत्यंत माहिर थे। उनको भी कबीर ने अपने व्यंग से छोडा नहीं। उनके बारे में कबीर ने कहा है -

'पोथी पढ़ी पढ़ी जग मुआ, पंडित भया न कोई।

ढ़ाई अक्षर प्रेम के पढ़े, सो पंडित होई॥'

उसी प्रकार कबीरदास उस वक्त जाति-पाति की जो प्रथा थी। उस प्रथा को कबीर विरोध करते थे। वे जाति-पाति के बारे में कहते है -

'जाति-पाति पुछो नहीं कोई।

हरि को भजे सो हरि का होई॥'

उस काल में धर्म के ठेकेदारों ने अपने-अपने धर्मों का ठेका ले रखा था। वे अपने-अपने धर्म को श्रेष्ठ और दुसरे धर्मों को हिन मानते थे। इस बारे में कबीर बताते है -

'कहे हिंदू मोहि राम पियारा, तुरक कहें रहिमाना।

आपस में दोहु लटि-लटि मुहँ, मरम न काहुँ जाना॥'

कबीर अपने आपको आत्मा और परमेश्वर को परमात्मा मानते है। परमात्मा और आत्मा का मिलन होने के लिए माया का पर्दा हटना जरुरी होता हैं। क्योकि माया उसमें सबसे बाधक होती है। जब माया का पर्दा हट जावे तो आत्मा और परमात्मा एक हो जाते है।

'जल में कुंभ, कुंभ में जल है, बाहर भितर पानी।

फुटा जल-जल ही समाया, यह तत कहो ज्ञानी॥'

जब कबीर की आत्मा परमात्मा से मिलने के लिए तडपती थी। वे राम की राह, विरह मन से देखते थे। राम की राह देखकर मेरी आँखडीयाँ क्षीण हो गई है। राम का नाम पुकार-पुकार कर जिव्हा में छाला पड गये हैं।

'आँखडियाँ झांई पडी पथ निहारी-निहारी।

जीबडियाँ छाला पड्या, राम पुकारी-पुकारी॥'

कबीरदास निर्गुन निराकारवादीं संत होने के कारण और एकेश्वरवादी होने के कारण वे एक ही परम ईश्वर का अस्तित्व स्विकार करते हैं एक ही सच को मानते है।

'एक ही ज्योति से सब उत्पन्न। को ब्रम्हा को सुडा।

पे निर्गुन निराकार राम के बारे में कहते थे।

निर्गुन राम निर्गुण राम जपहुरे भाई।'

केश मुंडन की प्रथा उस काल में अतिभयानक रुप लेकर रुढ

हो गर्स थी। इस बारे में कबिर कहता है।

'केसो कहों बिघाडीयाँ, जो मुंडो सौ बार।
मन को काहे न मुडिए, जाये विषै विकार॥'

कोई भी समाज सुधारक समाज में दुख और चिंता का वातावरण हो तो अवस्वस्थ हो सकता है। इसलिए तो कबीर सच्चे समाज सुधारक होने के कारण समाज का दुःख, वेदना, चिंता उन्हें अस्वस्थ कर देती है। समाज इस बारे में उदासीन था। लेकिन कबिर अपने मन में दुःख के बारे में सोचता है और कहता है।

'सुखिया सब संसार है। खावै और सोवें।
दुखिया दास कबीर है, जागे और रोवे॥'

कबीरदास प्रतिभासंपन्न, संतोषि, अद्वैतवादी और एकेश्वरवादी थे। उन्हें वानी का डिक्टेटर कहा जाता है। ऐसा वंदनिय महापुरुष संवत् १५०५ को कासी में अपने भगवान राम के चरणों में लिन हो गया। इसका प्रभाव यह दोहा है।

'संवत पंडर सौ पाँच भो मगहर किया गौन।
अगहन सुडी एकादशी ढलौ पौन में पौन॥'

कहा जाता है कि, उनके मृत्यु के बाद लोग आपस में लडने झगडने लगे। हिंदू कहते थे, कबीर पर हमारा हक है। मुसलमान कहते थे हमारा हक हैं। इस तरह दोनों में कबीर पर अपना-अपना हक जताने लगे। दोनों में वाद विवाद बढ़ने लगे तो उसी समय उनके शव के फुल बन गये और आकाशवाणी हुई की, इन फुलों का आपस में बाट लो और अपनी-अपनी तरह से अंत्यसंस्कार करो। फिर लोगों ने ऐसा हि किया।

इस तरह कबीरदास एक महान संत, महान परमात्मा, महान समाज सुधारक, महान व्यक्ती, महान भक्त थे। जिस व्यक्ती को महान परमात्मा के सीवा और कुछ नहीं कहा जा सकता, वह सचमुच भगवान से भी महान है। कबीर समय के पाबंद थे इसलिए वे इतने महान बन सके। उनसे हमें यह सिख मिल जाती है।

कल करें सो आज कर, आज करे सो अब।
पल में पल्लय होयगा, बहुरो करोंगे कब॥

■■■

स्वामी विवेकानंद एक आदर्श

■ फापाळे मोनाली तुकाराम
टी.वाय.बी.ए. (मराठी)

> 'उठो मेरे शेरों, इस भ्रम को मिटा दो कि
> तुम निर्बल हों, तुम एक अमर आत्मा हो,
> स्वच्छंद जीवन हो, धन्य हो, सनातन हो,
> तुम तत्व नही हों, ना ही शरीर हो, तत्व
> तुम्हारा सेवक है, तुम तत्व के सेवक नहीं हो।'

स्वामी विवेकानंद की गिनती भारत के महापुरुषों में होती है। उस समय जब की भारत अँग्रेजी दस्ता में अपने की दीनहीन पा रहा था। भारत माता ने एक ऐसे लाल को जन्म दिया जिसे भारत के लोगों का ही पुरी मानवता का गौरव बढ़ाया। उन्होंने विश्व के लोगों को भारत के अध्यात्म का रसास्वादन कराया। इस महापुरुष पर संपूर्ण भारत को गर्व है।

इस महापुरुष का जन्म १२ जनवरी (युवक दिन) १८८३ ई. मे कोलकाता के एक क्षत्रीय परिवार में श्री विश्वनाथ दत्त के यहाँ हुआ था। विश्वनाथ दत्त कोलकाता हायकोर्ट के नामी वकिल थे। माता-पिता ने बालक का नाम नरेंद्र रखा। नरेन्द्र बचपन से ही मेधावी थे। उन्होंने १८८९ में मेट्रीक की परीक्षा उत्तीर्ण कर कोलकाता के 'जनरल असेम्बली' नाम कॉलेज में प्रवेश लिया। या उन्होंनें इतिहास दर्शन, साहित्य आदि विषयों

का अध्यपन किया। नरेंद्र ने बी.ए. की परीक्षा प्रथम श्रेणी में उत्तीर्ण की।

नरेन्द्र ईश्वरीय सत्ता और धर्म की शंका की दृष्टी से देखते थे। लेकिन वे जिज्ञासू प्रवृत्ति के थे। वे अपनी जिज्ञासा शांत करने के लिए ब्रह्मासमाज में गए। यहाँ उनके मन को संतुष्टि नही मिली। फिर नरेन्द्र सत्रह वर्ष की आयु में दक्षिणेश्वर के संत रामकृष्ण परमहंस के संपर्क में आए। परमहंस जी का नरेन्द्र पर गहरा प्रभाव पड़ा। नरेन्द्र ने उन्हे अपना गुरु बना दिया।

इन्ही दिनों नरेन्द्र के पिता का देहांत हो गया। नरेन्द्र पर परिवार की जिम्मेदारी आ गई। परंतु अच्छी नोकरी न मिलने के कारण उन्हे आर्थिक कठिनाईयों का सामना करना पड़ा। नरेन्द्र, गुरु रामकृष्ण की शरण में गए। गुरु ने उन्हें माँ काली से आर्थिक संकट दूर करने का वरदान माँगने को कहाँ। नरेन्द्र माँ कालि के पास गए। परंतु धन की बात भुलकर बुद्धि और भक्ति की याचना की। एक दिन गुरु ने उन्हें अपनी साधना का तेज देकर 'नरेन्द्र' से 'विवेकानंद' बना दिया।

रामकृष्ण परमहंस की मृत्यु के बाद विवेकानंद कोलकाता छोड़कर वरादनगर के आश्रय में रहने लगे। यहाँ उन्होंने शास्त्र और धर्मग्रंथों का अध्ययन किया। इसके बाद वे भारत की यात्रा पर निकल पड़े। वे उत्तरप्रदेश, राजस्थान, जुनागढ़, सोमनाथ, पोरबंदर, बडोदा, पुना, मैसुर होते हुए दक्षिण भारत पहुँचे । वहाँ से पाँडेचरी और मद्रास पहुँचे।

सन १८९३ मे अमेरिका, शिकागो शहर में विश्व धर्म सम्मेलन हो रहा था। शिष्यों में विवेकानंद से उसने भाग लेकर हिंदू धर्म का पक्ष रखने का आग्रह किया। स्वामी जी कठिनाइयों को झेलते हुए शिकागो में पहुँचे। उन्हें सबसे अंत में बोलने के लिए बुलाया गया। परंतु उनका भाषण सुनते ही श्रोता गद्‌गद् हो उठे। उनसे कई बार भाषण कराए गए। दुनिया में उनके नाम की धुम मच गई। इसके बाद उन्होंने अमेरिका तथा युरोपीय देशों का भ्रमण किया। अमेरिका के बहुत से लोग उनके शिष्य बन गए।

चार वर्ष विदेशों में धर्म प्रचार के बाद विवेकानंद भारत लौटे। भारत में उनकी ख्याति पहले ही पहुँच चुकी थी। उनका भव्य स्वागत किया गया। स्वामी जी ने लोगों से कहा -

'वास्तविक शिव की पुजा निर्धन और दरिद्र की पुजा में है, रोगी और दुर्बल की सेवा में है।'

'हौसले के तरकस में कोशिश का वो तीर जिंदा रखो।हार जाओ चाहे, जिंदगी मे सब कुछ लेकीन फिर से जितने की उम्मीद जिंदा रखो।'

प्राचीन भारत से लेकर वर्तमान समय तक यदि किसी शक्तियत ने भारतीय युवओं को सबसें ज्यादा प्रभावित किया है तो वे है स्वामी विवेकानंद, ऐसे व्यक्ती महत्त्व है। जो देश के हर युवा के लिए आदर्श बन सकते है। उनकी कही एक भी बात पर यदि कोई अमल कर ले तो शायद उसे कभी जीवन में असफलता और हार का मुह न देखना पड़े।

'उठो, जागो और जब तक रुको नहीं जब तक मंजिल प्राप्त न हो जाये॥'

स्वामी विवेकानंद द्वारा कहे इस वाक्य आज कई लोगों के जीवन का आधार भी बन चुका है। इसमें कोई शक नहीं। स्वामीजी आज भी अधिकांश युवाओं के आदर्श व्यक्ती है। उनकी हमेशा से ये सोच रही है कि आज के युवक को शारीरिक प्रगति से ज्यादा आंतरिक प्रगति करने की जरुरत है। आज के युवाओं को अलग-अलग दिशा भटकने की बजाये एक ही दिशा मे ध्यान केंद्रित करना चाहिए। और अंत तक अपने लक्ष्य की प्राप्त करने के लिए प्रयत्न करना चाहिए। युवाओं को अपने प्रत्येक कार्य में अपनी समस्त शक्ती का प्रयोग करना चाहिए।

''जो अनिती से लड़ता है।
जो दुर्गुणों से दुर रहता है।
जो काल की चाल को बदल देता है।
जिसमे जोश के साथ होश है।
जिसमें राष्ट्र के लिए बलिदान की आस्था है।
जो समस्या का समाधान निकालता है।
जो प्रेरक इतिहास रचता है।''

इस महापुरुष का मृत्यु ४ जुलाई १९०२ ई. को रात्रि के नौ बजे ३९ वर्ष अल्पायु में ॐ ध्वनी के उच्चारण के साथ उनके प्राण पखेरु उड़ गए। परंतु उनका संदेश है -

'उठो, जागो और तब तक चैन की साँस न लो जब तक भारत समृध्द न हो जाय।

भारतीय मिसाईल मैन - डॉ. अब्दुल कलाम

■ वाघ अक्षय भास्कर
एफ.वाय.बी.ए.

डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम का पुरा नाम अबुल पाकीर जैनुल्लाब्दीन अब्दुल कलाम था। मिसाईल मैन और जनता के राष्ट्रपती के रुप में भारतीय इतिहास में वो प्रकाशमान सितारें है। उनका जन्म तमीलनाडू में १५ अक्टूबर १९३१ को हुआ था। डॉ. कलाम का जीवन बेहद संघर्षपूर्ण था। हाला कि भारत की नयी पीढी के लिए वो प्रेरणा स्वरुप है। वो ऐसे व्यक्ती थे जिन्होंने भारत को एक विकसित देश बनाने का सपना देखा था। जिसके लिए उन्होंनें कहाँ कि 'आपके सपने सच हो सकते है, पहले तो आपको सपना देखना है।' एक वैमानिकी इंजिनियर होने के अपने सपने को पुरा करने के लिए जहाज में उनकी विशाल इच्छा ने उन्हें सक्षम बनाया। एक गरीब परिवार से होने के बावजूद उन्होंने कभी भी अपनी पढ़ाई को नही रोका।

डॉ. कलाम ने चिरुचिरापल्ली में सेंट जोसेफ से विज्ञान में ग्रेज्युएशन और १९५४ में मद्रास इन्स्टिट्युट में एथरोनॉटिकल इंजिनिअरिंग की पढ़ाई पुरी की।

सन १९५८ में एक वरीष्ठ वैज्ञानिक सहाय्यक के रुप में उन्होंने डी आर डी ओ जॉईन किया जहाँ उनकी अगुवाई एक छोटी टीम, एक हावरक्राफ्ट के विकास मे लगी थी। हावर क्राफ्ट कार्यक्रम से उत्साहजनक परिणाम की कमी के कारण उन्होंने भारतीय अंतरीक्ष अनुसंधान संघटन (आई एस आर ओ) जॉईन कर लिया। वो पुरे भारत भर में 'भारत मिसाईल मैन' के रुप में जाने जाते है। क्योंकी वह बैलिस्टिक मिसाईल और स्पेस रॉकेट टेक्नॉलॉजी के विकास में उन्होंने बहुत बड़ा योगदान दिया है।

देश में रक्षा टेक्नॉलॉजी विकास के पीछे वो संचालक शक्ती थे। उनके महान योगदान ने देश को परमाणु राष्ट्रों के समुह में खडा होने का मौका दिया।

वो एक ख्यातिप्राप्त वैज्ञानिक और एक इंजिनियर थे। जिन्होंने वर्ष २००२ से २००७ तक देश के राष्ट्रपती के रुप में भी देश की सेवा की है। १९९८ के पोखरण - द्वितीय परमाणू परिक्षण में भी उनकी समर्पित भागीदारी थी। वो दूरदर्शीत पूर्ण विचारों से युक्त व्यक्ती थे। जिसने देश को विकास का लक्ष्य देखा। भारत '२०२०' की शीर्षक की अपनी किताब में उन्होंने देश के विकास के बारे में कार्य योजना को स्पष्ट किया। उनके अनुसार देश की असली संपत्ती युवा है। इसी वजह से वो हमेशा उनको प्रोत्साहित और प्रेषित करते रहे है। वो कहते थे कि,

'राष्ट्र को नेतृत्व में आदर्श की जरुरत है। जो युवाओं को प्रेरित कर सके।'

डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम एक महान भारतीय वैज्ञानिक थे जिसने भारत के ११ वे राष्ट्रपती के रुप में वर्ष २००२ से २००७ तक देश की सेवा की। वो भारत के सबसे प्रतिष्ठीत व्यक्ती थे क्योंकि एक वैज्ञानिक और राष्ट्रपति के रुप में देश को उन्होंने बहुत बड़ा योगदान दिया था। 'इसरो' के लिए दिया गया उनका योगदान अविस्मरणीय है। बहुत सारे प्रोजेक्ट को उनके द्वारा नेतृत्व किया गया जैसे रोहिणी-१ का लँच, प्रोजेक्ट डेविल और प्रोजेक्ट वलिएट, मिसाइलों का विकास (अग्नी, पृथ्वी) आदि। भारत की परमाणू शक्ती को

सुधारणे में उनके महान योगदान के लिए उन्हें 'भारत का मिसाईल मैन' कहा जाता है।

डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम उन्हें अपने समर्पित कार्यों के लिए भारत के सर्वोच्च नागरिक सम्मान 'भारतरत्न' से नवाजा गया। भारत के राष्ट्रपती के रुप में अपने कार्यकाल के पुरा होने के उपरान्त डॉ. कलाम ने विभिन्न कॉलेजों में और विश्वविद्यालयों में एक अतिथी प्रोफेसर के रुप में देश की सेवा की।

उनका व्यवसाय और योगदान -

१५ अक्टुबर १९३१ को जनुल्लाब्दीन और आशिथम्मा के घर में डॉ. कलाम का जन्म हुआ। उनके परिवार की माली हालत ठीक नहीं थी। जिसके कारण उन्हों ने बहुत कम उम्र में ही आर्थिक सहायता देने के लिए काम करना शुरु कर दिया था। हालाकि अपने काम करने के दौरान इन्होंने कभी भी अपनी पढ़ाई नहीं छोड़ी। १९५४ में तिरुचिरापल्ली के सेंट जोसेफ कॉलेज से उन्होंने अपना ग्रॅज्युएशन और मद्रास इन्सिट्युट से वैमानिकी इंजिनिअरींग की पढ़ाई पुरी की।

ग्रॅज्युएशन के बाद कलाम एक मुख्य वैज्ञानिक के रुप में डीआरडीओ से जुट गए। हालाकि बहुत जल्द ही ये भारत के पहले स्वदेशी उपग्रह प्रक्षेपास्त्र के प्रोजेक्ट निर्देशक के रुप में भारतीय अंतरिक्ष अनुसंधान संघटन में विस्थापित हो गए। डॉ. कलाम ने गाईडेड मिसाईल विकास कार्यक्रम के मुख्य कार्यकारी के रुप में भी कार्य किया जिसमें मिसाइलों के एक कंपनी के एक साथ होने वाले विकास शामिल थे। डॉ. कलाम वर्ष १९९२ से वर्ष १९९९ तक प्रधानमंत्री के मुख्य वैज्ञानिक सलाहाकार और डी आर डी ओ के सेक्रेटरी भी बने।

डॉ. अब्दुल को बहुत सारे ॲवार्डों से सम्मानित किया गया। जिसमें 'भारतरत्न १९९७ में, पद्मविभूषण ११९०, पद्मभूषण १९८१, इंदिरा गांधी एकता राष्ट्रीय पुरस्कार १९९७ में, रामानुजन ॲवार्ड २०००, किंग्ज चार्ल्स द्वितीय मेडल २००७, इंटरनेशनल वोन करमान विंग्ज ऑवार्ड २००९, हुवर मेडल २००९ आदि से सम्मानित किया गया। पोखरण द्वितीय परमाणू परिक्षण के लिए मुख्य प्रोजेक्ट कोर्डिनेटर के रुप में उनके सफल योगदान के बाद उन्हें 'भारत का मिसाईल मैन' कहा जाने लगा। वो पहले ऐसे वैज्ञानिक थे जो बिना किसी राजनीतिक पृष्ठभूमी के वर्ष २००२ से २००७ वर्ष तक भारत के राष्ट्रपती थे।

राष्ट्रपती के रुप में उन्होंने भारत में बहुत ज्यादा सहयोग दिया। वह एक लोकप्रिय राष्ट्रपती के रुप में जाने जाते है। बच्चों से लेकर बुढ़े तक सभी लोग उनकी काफी प्रेरणा लेते हैं।

२७ जुलाई २०१५ मे ८३ साल की उम्र में उनका निधन 'इंडियन इन्स्टिट्युट ऑफ मैनेजमेंट, शिलाँग' मे लेक्चर देते समय हो गया। वे एक सच्चे देशभक्त के रुप में हमेशा याद किए जाएँगे। अब्दुल कलाम इतने बडे पद पर रहने के बाद भी जीवन बिल्कुल सादगी में व्यतीत करते थे।

■■■

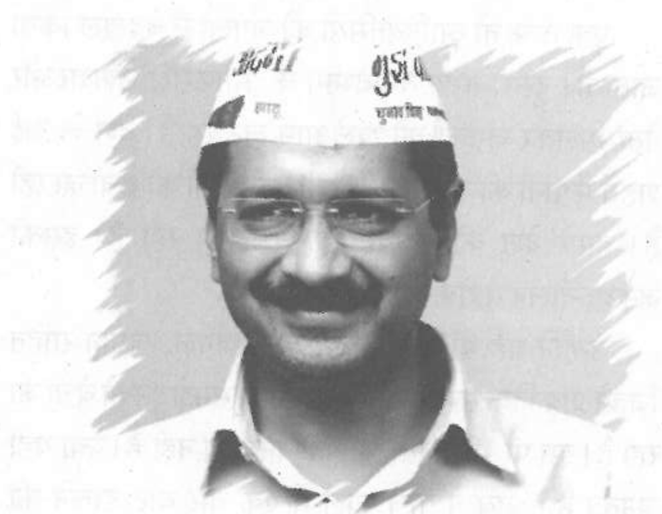

अरविन्द केजरीवाल का सपना

■ इनामदार तब्बु
एफ.वाय.बी.ए.

अरविन्द केजरीवाल की यह किताब व्यवस्था-परिवर्तन और भ्रष्टाचार के खिलाफ लिखी गई है। उनके आंदोलन का घोषणा पत्र है और देश में असली स्वराज्य लाने का प्रभावशाली मॉडेल भी है।

अरविन्द केजरीवाल एक सामाजिक कार्यकर्ता है जो व्यवस्था परिवर्तन द्वारा शासन में पारदर्शिता एवं जनता की भागीदारी के लिए संघर्षरत है। वह अन्ना हजारे द्वारा संचलित भ्रष्टाचार मुक्त भारत के लिए जनलोकपाल आन्दोलन, जिसमें देश को २०११ में झकजोरा वे एक प्रमुख वास्तुकार है। इन्होंने १९८९ में आई आई टी खडकपूर से मेकेनिकल इंजिनिअरिंग में स्नातक करने के बाद टाटा स्टील में नोकरी की। सन १९९२ में इनका भारतीय वित्त सेवा के लिए चयन हुआ और वे आयकर विभाग में संयुक्त कमिशनर रहे। सन २००० में उन्होंने सरकार से एक लम्बी छुट्टी लेकर सामाजिक संस्था 'परिवर्तन' का गठन किया। इस संस्था की माध्यम से दिल्ली के झुग्गी बस्ती के लोगों की जिंदगी में बदलाव लाने के लिए सक्रिय रहे। सन २००६ में इन्होंने सरकारी नोकरी से इस्तीफा दे दिया। सन २००६ में अरविन्द केजरीवाल को इनके 'सूचना के अधिकार' पर किये गये कार्य के लिए रेमन मॅग्सेस पुरस्कार' से नवाजा गया। अरविन्द केजरीवाल ये किताब स्वराज्य की राह देख रही देश की आम जनता को समर्पित है।

अरविन्द केजरीवाल ने कहाँ है कि यह पुस्तक आगे की भारत का घोषणा पत्र है। उम्मीद है कि बेरोजगारी महँगाई, भ्रष्टाचार, आर्थिक विषमता, उँच-नीच, हिंसा, नक्सलवाद जैसी समस्याओं के जटील समाधान खोज रही है। दुनिया इस पुस्तक के माध्यम से इन समस्याओं के सरल समाधान खोज सकेगी। वर्ष २०११ 'भ्रष्टाचार विरोधी आन्दोलन' या 'अन्ना-आन्दोलन' के नाम से भारतीय इतिहास में लिखा जायेगा।

२०११ में महाराष्ट्र के एक गाँव रालेगण सिद्धी के मन्दीर में रहनेवाले एक फकीर अन्ना हजारे ने भ्रष्टाचार के खिलाफ आवाज लगाई तो पुरा देश उनके नेतृत्व में भ्रष्टाचार से लडने के लिए सडको पर उतर आया। अन्ना हजारे की माँग थी कि भ्रष्टाचार के खिलाफ जनलोकपाल कानुन लागू किया जाए। जिससे भ्रष्टाचार करने वालों को जल्द से जल्द सजा मिल सके। भ्रष्टाचारियों को जेल हो, उनकी वजह से सरकार को हुए नुकसान की भरपाई के लिए उनकी सम्पत्ति जप्त की जाए और उन्हें नोकरी से निकाला जाए। आज हमारे देश में भ्रष्टाचार विरोधक कानून इतने कमजोर है कि भ्रष्टाचार करने वालों को सजा मिलना लगभग नामुमकिन है।

सारा देश चाहता था कि अन्ना के नेतृत्व में जनता द्वारा बनाया गया जनलोकपाल बिल आये। देशभर में कई जगह जनमत संग्रह करवाया गया। स्वराज्य जिसके लिए आजादी की लड़ाई लडी गयी थी। उसका दूर-दूर तक नाम नहीं था। हमें स्वराज्य चाहिए। उन्होंनें कहाँ हैं कि हमारे देश को कौडियों के नाम इन औद्योगिक घरानों को बेचा जा रहा है। हम अपने संगठन 'परिवर्तन' के जरिये पिछले दस सालों में विभिन्न मुद्दों पर काम करते रहे। कभी राशन व्यवस्था पर, कभी पानी के निजिकरण पर, कभी विकास कार्यों में,

भ्रष्टाचार को लेकर इत्यादी। फिर भी आंशिक भी सफलता मिली। लेकिन जल्द ही यह आभास होने लगा की यह सफलता क्षणिक और भ्रामक है। क्योंकि इन सब मुद्दों पर अधिकतर पार्टीयों और अधिकतर नेता भ्रष्ट और आपराधिक तत्वों के साथ है।

जिन्हें हमने वोट डालकर चुना था जनता का पुरी व्यवस्था पर किसी तरह का नियंत्रण नहीं है। सरकारी पैसे पर भी कोई नियंत्रण नहीं है। गाँव के अंदर लोगों की समस्याएँ कुछ और है लेकिन जितना पैसा वहाँ जाता है वह अजीबो-गरीब योजनाओं के तरह जाता है। दिल्ली और राज्यों की राजधानियों में बैठकर तय होता है कि इस देश की १२० करोड जनता की समस्याएँ क्या है। हमारी क्या जरुरते हैं और सरकारी पैसा हमारे इलाके में कहाँ और कैसे इस्तेमाल होना चाहिए? किस्म-किस्म की योजनाएँ बनती है। जैसे वृध्दावस्था पेंशन, नरेगा, राशन इत्यादि। और ये सारी योजनाएँ दिल्ली में बैठे, भोपल में बैठे राजधानियों में बैठे अफसर और नेता बनाते हैं। उन्होंने यह भी कहाँ की गाँव का पानी गाँव में ही संचयन करना चाहिए।

उन्होंने यह भी कहाँ है कि, हमारी सरकारे इतनी कानुन बनाती है, इतनी नीतीयाँ बनाती हैं। इन सारे कानुनों के बनने पर, इन सारी नीतीयों के बनाने पर भी हमारा कोई नियंत्रण नहीं है। प्राकृतिक संसाधानें पर भी कोई नियंत्रण नहीं है। जाहीर है कि देश की खनिज केंद्र और राज्यों की सरकारों में बैठे कुछ नेताओं और अफसरों के हाथों में बिल्कुल सुरक्षित नहीं है। इन पार्टीयों के भ्रष्ट नेता पुरे देश को उठाकर बेच डालेंगे। दुसरी बात ये है, इन कंम्पनिओं की जब इन खदानों के परमिट दिये जाते है। तो जो लोग वहाँ रह रहे है वहाँ से उन्हें उजाड़ा जाता है। उडीसा, झारखण्ड और छत्तीगड की सरकारे खनन के लिए है। जिनके तहत कई लाख एकड़ भूमि आदिवासियों से छीन कर इन कम्पनियों को दी जा रही है। इन खदानों से ये कम्पनियाँ भारी मुनाफा कमाती है, लेकिन आदिवासी बेरोजगारी और भुखमारी का शिकार हो जाते है। उनके गाँव और समाज टुट जाते है।

एक तरफ तो आदिवासियों को जंगलों से बेदखल किया जाता है। दुसरी तरफ वनविभाग के ऑफिसर, ठेकेदारऔर नेता मिलकर जंगलों को खुलेआम लुट रहे हैं। देश के कई शहरों में पानी की व्यवस्था विदेशी कम्पनियों को बेची जा रही है। हमारे देश की नदीयाँ तक बेची जा रही है। इसको जनआन्दोलन से रोकना चाहिए।

उन्होंने यह भी कहाँ है कि जल, जंगल, जमीन सहित जितने प्राकृतिक संसाधन है। बिना सोचे समझे इनको बेचा जा रहा है। इस पर भी जनता का कोई नियंत्रण नही हैं। क्या यही जनतंत्र है? अब ये पाँच साल में एक बार वोट डालने की राजनीती नहीं चलेंगी। अब सीधे-सीधे जनता को सत्ता में भागीदारी चाहिए। जनता निर्णय ले और नेता और अफसर उन निर्णयों का पालन करे। हमारी पंचायती राज व्यवस्था में ढेरों कमीयाँ हैं, पर मोटे तौर पर निम्न बाते इस व्यवस्था का गला घोट रही है।

नरेगा के कानुन के मुताबिक, ४ प्रतिशत पैसा कंटिनजैसी का होता है। मतलब कि इस पैसे से नरेगा के प्रोजेक्ट के ऊपर काम करने वाली महिलाओं के बच्चों के लिए सुविधा केंद्र बनाया जाय। वहाँ पर मजदुरों के पानी की उनकी सुविधाओं की व्यवस्था की जाए। इन सब चीजों के लिए और प्रशासनिक खर्चों के लिए या वहाँ के मजदुरों के भले के लिए ४ प्रतिशत कंटिन जैसी का पैसा दिया जाता है। लेकिन अधिकारी उस पैसे को अपने स्तर पर ही खर्च करने पर तुला है।

देशभर में ऐसे ढेरों उदाहरण दिए जा सकते है कि आज की पंचायती राज व्यवस्था किसी भी तरह से प्रशासन और राजनीति में लोगों की सीधी भागीदारी सुनिश्चित नहीं करती। लोगों को सीधे सत्ता देने के लिए राज्य सरकार, कलेक्टर और सरपंच की ताकत छीन कर कानुनन निर्णय लेने की ताकद ग्राम सभाओं को देनी होगी।

उन्होंने कहाँ है कि ब्राझील के गलियों में तैयार होता है बजट। स्वित्झरलैंड में जनता की इशारे पर चलती है संसद।

जब फसल निकलती है तो कई बार किसानों के पास फसल रखने के लिए जगह नहीं होती है। फसल निकलने

वाली होती है तो बारीश आ जाती है और सारी फसल बर्बाद हो जाती है। अगर गाँव के लोग फसलों के रखने के लिए गोदाम बनाना चाहे तो वो ग्रामसभा के स्थायी फण्ड से बना सकेंगे।

उन्होंने कहाँ हैं कि, कानुनों और नीतियों पर जनता की राय ली जाये। 'हाई कमाण्ड' की इस दादागिरी को बन्द करना होगा। जो जनता कहेगी वही हमारे विधायक को या सांसद को विधानसभा में या संसद में रखना पड़ेगा। इससे संसद और विधान सभाओं में बननेवाले कानुनों पर सीधे जनता का नियन्त्रण बनेगा। पंचायती राज और अन्य कानुनों में व्यापक फेरबदल की जरुरत है। देश के विभिन्न इलाकों में स्थानिय नेतृत्व के प्रयास से प्रत्यय लोकतन्त्र के कई सफल प्रयोग हुए है। इन प्रयोगों से स्थानीय शासन में कैसे गुणात्मक सुधार आया है। ये एक महाराष्ट्र का हिवरे बाजार गाँव की अनुभूती है।

स्वस्थ सेवाओं में सुधार होना चाहिए। नक्सलवाद से छुटकारा पाना चाहिए। नशाबंदी में सफलता आनी चाहिए। गरीबी, भुखमरी और बेरोजगारी का निदान होना चाहिए। दलितों का अत्याचार बन्द होना चाहिए। अच्छे लोग सत्ता में आने चाहिए। व्यक्ती निर्माण और व्यवस्था में सुधार आना चाहिए। ग्राम स्वराज्य के लिए कानुन बनना चाहिए। ग्रामसभा सर्वोच्च होना चाहिए। सरकारी कर्मचारीयों पर नियन्त्रण होना चाहिए। लोकपाल की व्यवस्था अच्छी चाहिए। राज्य सरकार की हस्तक्षेप पर रोक लगना चाहिए। लाभार्थी सभाओं का गठन होना चाहिए। नगर स्वराज्य भी जरुरी है।

इसी तरह देश की तस्वीर बदलनी चाहिए।

(स्वराज - अरविन्द केजरीवाल)

■■■

शिवाजी महाराज जीवन चरित्र

■ ढुबे शितल सुदाम

टी.वाय.बी.ए.

शिवाजी महाराज का पुरा नाम शिवाजी शहाजी भोसले था। शिवाजी महाराज का जन्म १९ फरवरी १६३० को शिवनेरी किले पर हुआ था। उनके पिता का नाम शहाजी भोसले था। उनकी माता का नाम जिजाबाई था। शिवाजी महाराज का राज्याभिषेक ३ एप्रिल १६८० को हुआ था।

शिवाजी महाराज का बचपन :

शिवाजी का जन्म पुणे के जुन्नर में शिवनेरी के पहाडी किले में १९ फरवरी १६३० को हुआ था। उनकी माताजी ने उनका नाम शिवाजी देवी 'शिवाई' के नाम पर रखा था। जिनसे उन्होंने एक स्वास्थ शिशु के लिए प्रार्थना की थी। शिवाजी के पिता दक्षिण सल्तनत में बीजापूर सुल्तान के मराठा सेनाध्यक्ष थे।

शिवाजी अपने माता के प्रति बहुत समर्पित थे। माता जीजाबाई अत्याधिक और धार्मिक थी। इस धार्मिक महौल का शिवाजी पर बहुत गहरा असर पड़ा। उन्होंने रामायण और महाभारत का गहरा अध्ययन किया।

जब शहाजी ने शिवाजी और उनकी माता को पुणे में रखा तब उनकी देखरेख की जिम्मेदारी अपने प्रबंधक दादोजी कोंडदेव को दी । दादोजी ने शिवाजी को घुडसवारी, तीरंदाजी एवं निशानेबाजी आदि की शिक्षा दी। १२ वर्ष की उम्र मे शिवाजी को उनके भाईयों के साथ बेंगलोर भेजा गया । जहाँ उन्होंने प्रशिक्षण लिया।

प्राथमिक विजय :

१६४५ में सिर्फ १५ वर्ष की उम्र में शिवाजी ने तोरना किले के बिजापूरी सेनापती इनायत खान को रिश्वत देकर किले का कब्जा पा लिया। पिता के मृत्यु के पश्चात शिवाजी ने दोबारा छापा मारकर १६५६ में नजदीकी मराठा प्रमुख से जव्वली का राज्य हासिल किया।

१६५९ में अदिलशाह ने अफजल खान, उनके अनुभवी एवं पुराने सेनापती को शिवाजी को खत्म करने के इरादे से भेजा। इन दोनों के बीच प्रतापगढ के किले पर १० नवंबर १६५९ को युद्ध हुआ। ऐसा नियम तय हुआ था कि दोनों केवल एक तलवार और एक अनुयायी के साथ आयें।

विश्वासघात के संदेह से शिवाजी ने दुसरे हथियार छुपा लिए थे। तथा अफजल खान का घायल करने के पश्चात अपने छिपे हुए सैनिकों को बिजापूर पर आक्रमण का निर्देश दिया।

२८ दिसम्बर १६५९ को इसी बहादुरी के साथ उन्होंने बीजापूर के सेनापति रुस्तुम जमन के हमले का जवाब कोल्हापूर में दिया।

शिवाजी और मुघल साम्राज्य :

मुगल साम्राज्य के साथ शिवाजी ने १६५७ तक शांतिपूर्व रिश्ते रखे। उन्होंने औरंगजेब के बीजापूर हासिल करने में मदत की थी। जिसके बदले में बीजापूरी किले एवं गावो का हक उन्हें दिया जाएगा। मुगलों से शिवाजी की टकरार मार्च १६५७ में शुरु हुई जब उनके दो अफसरों ने अहमदनगर पर छापा मारा।

१६६६ में औरंगजेब ने शिवाजी को उनके ९ वर्षीय पुत्र संम्भाजी के साथ आगरा में आमंत्रित किया। इरादा था, शिवाजी को कंदहार भेजने का जहाँ उन्हें मुगल साम्राज्य का जमाना था।

परंतु १२ मार्च १६६६ को औरंगजेब ने शिवाजी को अपने दरबार में सेनापतीयें के पिछे खड़ा कराया। शिवाजी नाराज होकर चले गए पर उन्हें गिरफ्तार कर आगरा के कोतवाल के तहत नजरबंद कर दिया गया। सम्भाजी की गंभीर बीमारी का बहाना करते हुए शिवाजी वेश बदलकर १७ अगस्त १६६६ को फरार हो गए। दक्षिण पहुँच कर खुद शिवाजी ने मुगलों से बचाने के लिए सम्भाजी के मौत की झुठी खबर फैला दी। १६७० के अंत तक मुगलों के विरुध्द युध्द लड़कर उनके काफी क्षेत्रों पर कब्जा कर लिया।

राज्याभिषेक :

शिवाजी महाराज का राज्याभिषेक एक भव्य समारोह में रायगड में ६ जून १६७४ को किया गया। शिवाजी अधिकारिक तौर पर छत्रपति कहालाये गए।

संस्कृत को बढ़वा :

शिवाजी के परिवार में संस्कृत का ज्ञान अच्चा था और इस भाषा को बढ़ावा दिया गया। शिवाजी ने इसी परंपरा को आगे बढ़ाते हुए अपने किलों के नाम संस्कृत में रखे जैसे सिंधूदुर्ग, प्रचंडगड तथा सुवर्णदुर्ग। उन्होंने राजनैतिक पुस्तक राज्यव्यवहार कोष को अधिकृत किया। उनके राजपुरोहित केशव पंडित स्वयं एक संस्कृत के कवि तथा शास्त्री थे। उन्होंने दरबार में कई पुराने कायदों को पुनर्जीवित किया एवं शासकिय कार्यों में मराठी तथा संस्कृत भाषा का प्रयोग को बढ़ावा दिया।

धर्म :

शिवाजी धर्मनिष्ठ हिन्दु थे परन्तु वे सभी धर्मों का सम्मान करते थे। वे संतों की बहुत श्रद्धा करते थे। विशेष रुप से समर्थ रामदास का जिन्हें उन्होंने पराली का किला दिया। जिसका नाम बाद में सज्जनगढ़ रखा गया। रामदास लिखित शिवस्तुती (महाराज शिवाजी की प्रशंसा) बहुत प्रख्यात है।

शिवाजी जबरन धर्म परिवर्तन का विरोध करते थे। वे स्त्रीयों के प्रति मानवता रखते थे। उनके समकालीन कवि, भूषण कहते है कि अगर शिवाजी नहीं होते तो काशी अपनी संस्कृती खो चुका होता। मथुरा मस्जिदों में बदल गया

होता एवं सबकुछ सुना हो गया होता। शिवाजी की सेना में कई मुसलमान सैनिक भी थे। सिध्दी इब्राहिम उनके तोपों के प्रमुख थे।

शिवाजी महाराज की सेना :

शिवाजी ने काफी कुशलता से अपने सेना को खड़ा किया था। उनके पास एक विशाल नौसेना भी थी जिसके प्रमुख मयंक भंडारी थे।

शिवाजी ने अनुशासित सेना तथा सुस्थापित प्रशासनिक संगठनों की मदत से एक निपुण तथा प्रगतिशील सभ्य शासन स्थापित किया। उन्होंने सैन्य रणनीती में नवीन तरीके अपनाये जिसमें दुश्मनों पर अचानक आक्रमण करने जैसे तरीके शामिल थे।

राजस्व योजना :

शिवाजी ने तोडर मल तथा मलिक अम्बार के सिध्दांतों पर आधारित एक बेहतरीन 'राजस्व योजना' पेश की थी। पूर्ण सर्वेक्षण के पश्चात जमीन का किराया कुल पैदावार का ३३ प्रतिशत तय किया।

शिवाजी ने अपने राज्य की मुद्रा जारी की जो संस्कृत भाषा में थी।

शिवाजी महाराज की मृत्यु :

मार्च १६८० के अंत में शिवाजी को ज्वर एवं आव हो गई। ३-५ अप्रैल के करीब उनकी ५२ वर्ष की उम्र में मृत्यु हो गई। उनकी मौत के पश्चात मुगलों ने दोबारा मराठा साम्राज्यपर आक्रमण किया पर इस बार युध्द कई वर्षों तक चला जिसमें मुगलों की हार हुई थी।

■■■

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज

(१९०९-१९६८)

■ **बर्डे किरण सुभाष**
एफ.वाय.बी.ए.

भारत देश को कई संतों ने अपने ज्ञान से उँचा करने का प्रयास किया है। महाराष्ट्र को कई संत मिले है। उनमें तुकडोजी महाराज एक संत थे जिनका महाराष्ट्र तथा भारत देश को इनका सहवास लगा। उन्होंने अपने ज्ञान से भारत के लोगों को समाज सेवा का महत्त्व बताया। इनका जन्म महाराष्ट्र के अमरावती जिले में हुआ। ये यावली नामक ग्राम में एक निर्धन परिवार में जन्में थे, उनका मूल नाम माणिक बान्डोजी इंगळे था। वे आडकोजी महाराज के शिष्य थे। तुकडोजी महाराज एक महान व स्वयंसिध्द संत थे। उनका प्रारंभिक जीवन अध्यात्मिक और योगाभ्यास जैसे साधनामार्गों से पुर्ण था। उन्होंने अपने प्रारंभिक जीवन का अधिकांश समय रामटेक, सालबर्डी, रामदिगी और गोंदोडा के बीहड जंगलों में बिताया था। उन्होंने उपरी रुप से ज्यादा शिक्षा ग्रहण नहीं की थी। परन्तु उनकी अध्यात्मिक भावना और उसकी संभाव्यता बहुत ही उच्च स्तर की थी। तुकडोजी महाराज अविवाहित थे।

जब संत तुकडोजी महाराज सालाबर्डी के जंगलो में रहते

थे तभी उन्होंने १९३५ में सालाबर्डी की पहाडीयों पर महारुद्र यज्ञ का आयोजन किया था। जिसमें तीन लाख से ज्यादा लोगों ने भाग लिया था। इस यज्ञ के बाद उनकी ख्याती दूर दूर तक फैल गई और वे पूरे मध्यप्रदेश में सम्माननीय हो गये। १९३६ में महात्मा गांधी द्वारा सेवाग्राम आश्रम में उनको निमंत्रित किया गया। उनका कार्य देखकर वह सेवाग्राम आश्रम में गये। परंतु वहाँ वो लगभग एक महिने ही रहे। उसके बाद उन्होंने समाज के हित देखकर वहाँ आश्रम छोड दिया और समाज में तुकडोजी ने संस्कृतिक और अध्यात्मिक कार्यक्रमों द्वारा समाज में जनजागृती का काम प्रारंभ कर दिया। जो १९४२ के राष्ट्रीय स्वतंत्रता संग्राम के रुप में परिलक्षित हुआ। राष्ट्रसंत तुकडोजी के चुनौती पूर्ण परिणाम था। आष्टी, चिमुर स्वातंत्रता संग्राम। इसके चलते अंग्रेजों द्वारा इन्हें चंद्रपुर में गिरफ्तार कर नागपूर और रायपुर के जेल में १०० दिनों (२८ अगस्त से २ दिसंबर १९४२ तक) के लिए डाल दिया गया था। उन्हें अंधविश्वास के खिलाफ जाकर लोगों को सही रास्ते पर लाना था। उन्होंने जेल (कारागृह) से छुटकर आने के बाद उन्होंने सामाजिक सुधार आंदोलन चलाया। इस आंदोलन का मूल उद्देश अंधविश्वास, अस्पृश्यता, मिथ्या, धर्म, गोवध एवं अन्य बुराईयाँ जो समाज में छायी हुई थी उनके खिलाफ लोगों को जागृत कर उनको सच्छाई दिखानी थी। उन्होंने यह सब चलाते समय एक आश्रम की स्थापना भी की जो नागपूर से १२० कि.मी दूर मोझरी नामक गाव में की। उस आश्रम का नाम गुरुकुंज आश्रम है। जहाँ उनके अनुयायी की सक्रिय सहभागिता से संरचनात्मक कार्यक्रमों को चलाया जाता था। आश्रम के द्वार पर ही उनके सिध्दांत इस प्रकार अंकीत थे और आज भी है। 'इस मंदिर का द्वार सबके लिए खुला है। हर धर्म और पंथ के व्यक्ती का यहाँ स्वागत है। देश और विदेश के हर व्यक्ती का यहाँ स्वागत है।'

यह उनके सिध्दांत को देखकर हमें समझ में आता है कि संत तुकडोजी महाराज समाज में जो जातिभेद है उनके खिलाफ थे और वह समाज के इंसान को बस इंसान समझकर देखते थे। नाही उन्होंने कहाँ यह इस जाती का है। और नाही वह इस जाती का उन्हें सर्व धर्म समान लगते थे। इसलिए उन्हें संत कहना गर्व की बात हैं। उन्होंने ग्रामगीता की रचना की। अपने अनुभवों और अंतदृष्टी के आधारपर राष्ट्रसंत ने 'ग्रामगीता' की रचना की, जिसमें उन्होंने वर्तमानकालिक स्थितियों का निरुपण करते हुए ग्रामीण भारत के विकास के लिए एक सर्वथा नूतन विचार का प्रतिपादन किया। १९५५ में उन्हें जापान में होने वाले विश्व धर्म संसद और विश्व शांति सम्मेलन के लिए निमंत्रित किया गया। राष्ट्रसंत तुकडोजी द्वारा खँजडी के स्वर के साथ दोनों ही सम्मेलनों का उद्घाटन सम्मेलन कक्ष में उपस्थित हजारो श्रोताओं की अत्याधिक प्रशंसा के साथ हुआ। ऐसे राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज जापान में भी अपने कार्य से लोगों के दिलों पर छा गये। और राष्ट्रसंत तुकडोजी ने भारत के साधू समाज का गठन किया। १९५६ में राष्ट्रसंत तुकडोजी द्वारा भारत साधू समाज का आयोजन किया। जिसमें विभिन्न संप्रदाय पंथों और धार्मिक संस्थाओं के प्रमुखों की सक्रिय सहभागिता देखने को मिली। यह स्वतंत्र भारत का पहला संत संगठन था और उसके प्रथम अध्यक्ष तुकडोजी महाराज थे। १९५६ से १९६० की वर्षावधि के दौरान उन्हें विभिन्न सम्मेलनों को संबोधित या संचालित करने के लिए निमंत्रित किया गया। उनमें से कुछ सम्मेलन, विदर्भ साक्षरता सम्मेलन, आखिल भारतीय वेदांत सम्मेलन, आयुर्वेद सम्मेलन इत्यादि। वह विश्व हिंदू परिषद के संस्थापक उपाध्यक्षों में से एक थे। उनके द्वारा राष्ट्रीय विषय के कई सारे मोर्चे जैसे बंगाल का भीषण अकाल (१९४५), चीन से युध्द (१९६२) और पाकिस्तान आक्रमण (१९६५) पर अपनी भूमिका का निर्वाह तत्परता से किया गया। कोयना भूकंप त्रासदी (१९६२) पर अपनी समाजसेवा के आधार पर राष्ट्रसंत ने प्रभावित लोगों की त्वरित सहायता के लिए अपना मिशन चलाया और बहुत सारे संरचनात्मक राहत कार्यों को आयोजित किया।

उनका साहित्यिक योगदान भी बहुत महत्त्वपूर्ण रहा है। यह उनका योगदान बहुत ही उच्च श्रेणी का है। उन्होंने हिंदी और मराठी दोनों ही भाषाओं में तीन हजार भजन, दो हजार

अभंग, पाँच हजार ओवी इसके अलावा धार्मिक, सामाजिक, राष्ट्रीय और औपचारिक एवं अनौपचारिक शिक्षापर छहसौ से अधिक लेख लिखे। राष्ट्रसंत तुकडोजी एवं स्वयं में एक जगमगाता तारा और एक गतिशील नेता थे। उन्होंने अपना सारा जीवन समाज के सेवा करने में बीता दीया। उनके अंतिम दिनों में राष्ट्रसंत तुकडोजी के तत्कालीन भारत के राष्ट्रपति डॉ. राजेन्द्र प्रसाद ने इनको अपना स्नेह समर्पित करते हुए आदर के साथ 'राष्ट्रसंत' के सम्मान से प्रतिष्ठित किया। उस समय से उन्हें लोग अत्याधिक आदर के साथ 'राष्ट्रसंत' के उपनाम से बुलाने लगे।

अंतिम दिनों तुकडोजी को कैंसर हो गया था। उस घातक बीमारी का इलाज करने के हरसंभव उपाय किये गये। परंतु कोई प्रयास सफल न हुआ। अंत में ११ अक्तुबर १९६८ को शाम ४.५२ बजे गुरुगुंज आश्रम में उनका निधन हुआ

■■■

महानायक बाबासाहेब डॉ. आम्बेडकर

■ गायकवाड संतोष देवराम

एफ.वाय.बी.ए.

इससे पूर्व की आधुनिक भारत के महानायक के जीवन संघर्ष से जुड़े इस उपन्यास का शिक्षार्थी, शोधार्थी तथा सामाजिक कार्यकर्ता पढ़े। बाबासाहेब डॉ. आम्बेडकर के जन्म और जन्म होने के समय उनके परिवार का सामाजिक परिस्थितीयों के साथ महार जाती के गौरवशाली इतिहास से उनका रुबरु होना जरुरी है। संघर्ष प्रिय जातियों के समानान्तर ही महाराष्ट्र में महार जाति के लोग जुझारु और लड़ाकू रहे हैं। वे शिवाजी की फौज से लेकर मौजूदा भारतीय सेना में बहादूर सैनिक रहें। तब से लेकर अब तक उनकी बहादुरी और शोर्य के उदाहरण देने की हमें जरुरत नहीं है। दलित समाज के लेखकों द्वारा उनका गंभीर अध्ययन के पश्चात ऐसे दस्तावेज तैयार कर लिए गए है। जिनको सुनकर पन्नों पर सौ-पचास नहीं हजारों लाखो दलितों का रक्त रंजित संघर्ष गवाह के रुप में आज हमारे सामने मौजूद है। चाहे वे वफादार सैनिक देश के लिए शहीद हुए या किसी रियासत की अस्मिता और सम्मान के लिए या फिर उनकी अपनी जाति समुदाय और कबीले पर

हमला करने वाला आतताईयों को जवाब देने के लिए उन्होंने खुन बहाया हो।

जैसे स्वयं बाबासाहेब डॉ. आम्बेडकर अपने आपको मैं अपने माँ बाप का चौदहवाँ रत्न हूँ कहते थे। भीमराव परिवार में अन्तिम (चौदहवीं) संतान थे। इस तरह १४ अप्रैल १८९१ को महू छावनी (मध्यप्रदेश) में एक बच्चे का जन्म हुआ। रामजी सकपाल सुबेदार ने अपने इस बेटे का नाम भीमराव रखा। बहादूर पिता का यही बहादूर बेटा आगे चलकर सुत्रधार बना। समय के चक्र को उसी सुत्रधार ने बदलने के लिए नही कहा वह खुद ब खुद बदला। जाति, धर्म, नस्ल तथा वर्गों की सीमाओं को लांघता हुआ उनके कार्य क्षेत्र का विस्तार होता गया और वे महानायक बने। राजनैतिक दृष्टी से देखा जाए तो वह समय उथलपुथल का था। रियासते ध्वस्त हो रही थी। रजवाड़े बिखर रहे थे। ब्रिटिश साम्राज्य का तेजी के साथ विस्तार होने लगा था। हिंदू राजाओं की सीमाऐं सिमट रही थी। नवाब और बेगमों को खिलतें बांटी जा रही थीं। वे अंग्रेजी साम्राज्य के दरबारी बनने लगे थे।

इन बदलती परिस्थितीयों में दलितों का धर्म भी बदलता जा रहा था। हाशिए से उपर उठकर वे कुछ पाना चाहते थे। जिसे सम्मान और समृध्दी उनका इंतजार कर रही थी।

चूंकी सुबेदार की नवी पलटन १८८८ में महू की फौजी छावनी में स्थानांतरीत कर दी गई थी। इसलिए सुबेदार अपने संपूर्ण परिवार के साथ महु की फौजी छावनी में रहने लगे थे। इसे पूर्व देखें तो १८७९ में रामजी सुबेदार रावल पिण्डी की फौजी छावनी में सपरिवार मौजूद थे। इण्डिया कम्पनी सरकार के नियम के तहत फौज में सभी को अनिवार्य रुप से शिक्षा दी जाती थी और फौजियों के लड़के-लड़कियों के लिए दिन में स्कूल थे और प्रौढ़ लोगों के लिए रात की पाठशालाएँ अलग थी। उनके पिताजी ने शिक्षक का डिप्लोमा प्राप्त किया था। वे चौदह वर्ष तक हेड मास्टर रहे। फौज में रहते हुए किसी दलित को उस दौर में यह बहुत बड़ी उपलब्धि थी। उनके पिता की उसी उपलब्धी, प्रतिबध्दता तथा जिम्मेदारी ने आम्बेडकर को हिमालय से भी उँचा बना दिया था।

वक्त बदलता गया और रामजी १०६ सॅपर्स ऍण्ड मायनर्स पलाटन में स्क्रिूट के पद मे पदोन्नत होते गए। १८८४ नें जब के नायक हुए तब १०६ वी पल्टन बन्द कर दी गई। इसके पश्चात उनका स्थानांतरण १०७ पायोनियर्स में हुआ। इस पलटन को बाद में ७ वी बॉम्बे इन्फ्रैन्ट्री नाम दिया गया। वे अकेले फौज में नही थे। उनके साथ उनके छः भाई भी छठी मराठा पलटन में सुबेदार थे। यहाँ तक की उनके पिताजी और आम्बेडकर के दादाजी सेना में हवलदार के पद पर कार्यरत थे। १८९४ में रामजी सकपाल सुबेदार मेजर बने जो देश को दिया जानेवाला सर्वोच्च पद था।

आम्बेडकर के समकालीन तथा उनकी जीवनी लेखक चांगदेव भगवानराव खैरमोडे के अनुसार महाराष्ट्र को जो दलित जातियाँ हैं उनमें महारजाति एक प्रमुख जाति है। महार लोग मुल रुप में महाराष्ट्र के ही रहने वाले थे। वे बहुत ही बुध्दिमान, प्रगतशील और बड़े योध्दा थे। एक समय था की वे महाराष्ट्र के शासक भी थे। महाराष्ट्र का मतलब ही महारों का राष्ट्र, इस प्रकार का प्रतिपादन करने वाले विद्वान राजाराम शास्त्री भागवत भी थे।

महार रेजीमेंट सेवानिवृत्त के कर्नल तथा भारत भूतपूर्व सेनाध्यक्ष जनरल के. बी. कृष्णराव ने अपनी पुस्तक महार रेजीमेंट का इतिहास (१९८१) में लिखा है। यह मेरा सौभाग्य है कि मैंने महार रेजीमेंट का निजी तोर पर युध्द तथा अन्य विद्रोह दबाने के दौरान नेतृत्व किया और उन्होंने मेरे उपर यह अमिद छाप छोड़ी की महार सैनिक अविजित होते है। महार अधिकारियों ने भी यह किया है कि ये इस श्रेष्ठ सैनिकों के योग्य नेता है। वर्तमान लेखको का यह सौभाग्य प्राप्त हुआ कि उनकी मुलाकात जनरल के. बी. कृष्णराव के साथ उनके साऊथ ब्लॉक नई दिल्ली स्थित चेंबूर में हुई और लंबी बातचित के दौरान श्रीराव नें महार सैनिकों के बारे में उनके बहुत सारे बहादुरी के कारनामों को विस्तार से बताया। उन्होंने आगे बताया की जब वे मेजर थें तो उनकी मुलाकात डॉ. बी. आर. आम्बेडकर से हुई थी और इन्होंने इस बात पर जोर दिया था की महारों का आगे भी अपना वंशगत एवं सज्जनता बरकरार रखनी चाहिए। डॉ. आम्बेडकर ने आगे कहा की यह उन्ही के अथक प्रायश्चित का परिणाम था की भारतीय सेना में महारों की भर्ती की गई। उन्होंने इनकी वीरता के अनेक किस्से सुनाएँ।

लोकनायक जयप्रकाश नारायण

■ वाळुंज शितल शिवाजी
एफ.वाय.बी.ए.

यह मेरी पुस्तक 'जयप्रकाश नारायण' का विस्तृत संस्करण है। १९९४ के अंत में इसका पहला संस्करण प्रकाशित हुआ। यह मेरे लिए अत्यंत हर्ष एवं संतोष का विषय है। पाठको ने इसे इतना सराहा की पहले संस्करण की तीन आवृत्तियाँ भी लगभग दस वर्षों के अंदर प्रकाशित हो गई। पाठकों और स्वजनों का स्नेह पाकर मैं अभिभूत हो गया।

आशा है कि यह संस्करण उन पाठकों के लिए भी उपयोगी होगा जिन्होंने पहला संस्करण पढ़ा है। एक और संतोष की बात यह है कि जयप्रकाश नारायण शतवार्षिकी की अवसर पर जब दूरदर्शन ने मशहूर फिल्म निर्देशक प्रकाश झा द्वारा जे. पी. पर फिल्म बनवाई तो उन्होंने इसी पुस्तक को अपने शोध और पटकथा का मूल आधार बनाया।

लोकनायक जयप्रकाश नारायण जैसे व्यक्ती के जीवन लिखना मुझ जैसे अल्पज्ञ और अकिंचन व्यक्ती के लिए अत्यंत दुष्कर कार्य था। ऐसा मैं किसी विनम्रतावश नहीं लिख रहा हूँ। बल्कि यही सच्चाई है। मेरी कठिनाई इसलिए भी ज्यादा थी क्योंकि मेरा उनसे कभी कोई संपर्क नहीं रहा। बचपन में मात्र एक बार उनके भाषण को सुनने का अवसर प्राप्त हुआ। किंतु जयप्रकाश जी के कुछ निकट सहयोगियों और मित्रों ने मेरी इतनी सहायता की जिससे यह कार्य संभव हो पाया। मुझे यह स्वीकार करने में कोई झिजक नहीं है कि उन लोगों के सहयोग के बिना मेरी पुस्तक कभी पुरी नहीं हो पाती।

बिहार और उत्तर प्रदेश की सीमा पर घटना से कोई ५० मील दूर एक गाँव है सिताब दियारा। बिहार के सारण (छपरा) जिले का यह गाँव गंगा और सरयू (घाघरा) के संगम के निकट अवस्थित है। दियारा उस भूमि के टुकडे को कहा जाता हैं, जो नदी का पानी उत्तर जाने पर कहीं कहीं उभरकर पानी से ऊपर आ जाता हैं। नदी के पाट बदलने से दोनों राज्यों की सीमाएँ भी बदलती रहती हैं। इसी कारण सिताब दियारा जो शुरु से बिहार में रहा अब उत्तर प्रदेश के बलिया जिले में चला गया हैं। हर वर्ष यह गाँव बाढ़ की विनाश लीला झेलता हैं।

११ अक्तुबर १९०२ को फुलरानी देवी ने चौथी संतान को जन्म दिया जिसका नाम रखा गया जयप्रकाश नारायण। विक्रम संवत के अनुसार यह दिन था १९५९ की विजयादशमी का। जयप्रकाश के जन्म के पहले सिताब दियारा में प्लेग जोर जोर से फैला था। इसलिए हरसू दयाल घर छोड़कर सपरिवार लगभग ढाई मील दूर बलिया जिले की अपनी खेती वाली जमिन पर चले गए थे। इस जगह को बाबुरवानी कहते थे। यहीं जयप्रकाश का जन्म हुआ था। जयप्रकाश के जन्म पर पुलकित होकर पिता हरसू दयाल ने कहा था 'मेरा बेटा किसी दिन एक महान आदमी बनेगा।'

लगभग छह वर्ष की अवस्था में गाँव की प्राथमिक पाठशाला में उन्हें भर्ती कराया गया। पढ़ाई में वे शुरु से ही काफी मेधावी थे। उनके शिक्षक ने तभी टिप्पणी की थी 'यह लड़का आगे चलकर नाम कमाएगा।'

एक बार स्कूल में रक्षाबंधन के दिन ही परीक्षा की तिथि रखी गई। उन्होंने पाँच अन्य छात्रों के साथ परीक्षा का बहिष्कार किया। इसके लिए उनके हेडमास्टर बिटमोर ने उने सबको बेंत की सजा दी। लेकीन इससे जयप्रकाश के मन में बिटमोर साहब के लिए कोई कटूता नहीं आई, बल्कि बहुत

सम्मान के साथ वे उनका नाम लेते थे और कहते थे कि कर्तव्य पालन के लिए विवश होकर उन्हें सजा देनी पड़ी थी। लेकीन उनके (बिटमोर) मन पर उसकी ग्लानि बनी रही।

सन १९१९ में मैट्रिक पास करने के बाद जयप्रकाश का नामांकन आई एस सी में पटना कालेज में हुआ। इस समय जालियांवाला बाग रौलेट एक्ट, होमऊल आंदोलन, खिलाफत आंदोलन एवं चंपारण सत्याग्रह की तरह घटनाओं के कारण पूरे देश का राजनीतिक महौल गर्म था और अंग्रेजी के विरुद्ध लोगों के मन में जबर्दस्त आक्रोश था। उन घटनाओं की गहरी छाप जयप्रकाश के मस्तिष्क पर भी पड़ रही थी। जो स्कूल के जमाने से ही भावनात्मक रुप से राष्ट्रीय आंदोलन से जुड़ गए थे। राष्ट्रीय नेताओं में सबसे ज्यादा गोपाल कृष्ण गोखले का उन पर प्रभाव रहा। उनकी मृत्यु पर जयप्रकाश ने उनकी प्रशंसा में एक कविता भी लिखी।

मौलाना आजाद के प्रभाव में कालेज का बहिष्कार :

इस बीच जनवरी १९२१ में मौलाना अबुल कलाम आजाद पटना आए। उनके साथ जवाहरलाल नेहरु भी आए। जयप्रकाश भी मौलाना आजाद की सभा में गए। मौलाना के विचारों-तेजक भाषण ने उन्हें पुरी तरह झकझोर दिया। मौलाना ने विद्यार्थियों को धिक्कारते हुए कहा था, 'कुछ विद्यार्थी यह सोचते है कि एक बार परीक्षा दे दो और कालेज छोड़ दें। यह कितनी वाहियात बात है। एक आदमी संदीया कि डाली चूस रहा है। अगर हम उससे कहते हैं कि तुम जहर पी रहे हो तो क्या वह यह कहेगा की जब तक आप इसके बदले में मुझे मीठे दुध कका गिलास नहीं देंगे तब तक मैं उस जहर का चुसना बंद नहीं करुंगा। जब तक आपको अमृत नहीं मिलेगा क्या आप जहर चुसते रहेंगे ? अंग्रेजों की चलाई पढ़ाई तो हमें गुलाम बनानेवाली पढ़ाई है। हमारे देश के लिए तो यह जहर के बराबर है। यह पढ़ाई हमें गुलामी की जंजीरों में जकड़े रहती है। इसे तो फौरन छोड़ देना चाहिए।'

इस भाषण का ऐसा प्रभाव पड़ा की जयप्रकाश ने दूसरे दिन ही कालेज छोड़ दिया। कालेज की परीक्षा समाप्त हो चुकी थी और इसमें उनमें बहुत अच्छे अंक प्राप्त हुए थे। विश्वविद्यालय परीक्षा के सिर्फ बीस दिन बचे थे। लेकिन गुलाम बनाने वाली शिक्षा भला कैसे ग्रहण करते ? पिताजी को पत्र लिखकर उन्होंने माफी माँगी कि उनकी अनुमति के बिना उन्होंने यह निर्णय कर लिया।

विवाह :

राष्ट्रीय आंदोलन में कुदने से पहले ही उनके जीवन में एक महत्त्वपूर्ण मोड़ आया, उनका विवाह प्रभावती देवी से हो गया। प्रभावती जी जयप्रकाश के गृह-जिला सारण के सबसे महत्त्वपूर्ण नेता थे। सन १९१२ से १९१६ तक वे बिहार और उड़ीसा विधान परिषद के सदस्य रहे और सन १९१६ में बिहार प्रदेश काँग्रेस समिती के अध्यक्ष भी थे। उन्हें सिर्फ इतना याद रहा की सन १९६६ में १३ से २१ जून के बीच प्रभावती का जन्म हुआ।

* * *

संदर्भ -

पुस्तक : जयप्रकाश नारायण, सुधांशु रंजन

■■■

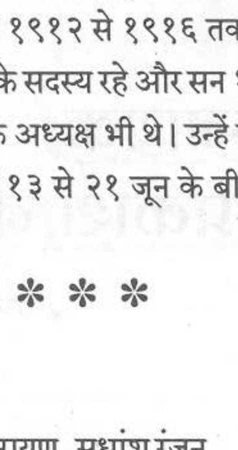

समुद्र में खोया हुआ आदमी उपन्यास की समकालनीता

- कमलेश्वर

■ शिंदे वर्षा
एस.वाय.बी.ए.

लेखक कमलेश्वर जी लिखित 'समुद्र में खोया हुआ आदमी' उपन्यास भारतीय निम्न मध्यवर्गीय परिवार का प्रतिनिधित्व करता है। इसमें बेरहम दिल्ली महानगर में धीरे-धीरे टूटते हुए परिवार की गाथा को वाणी दी है।

श्यामलाल अपना गाव का घर छोड़कर महानगर दिल्ली में कुछ आकर्षण के कारण अपने परिवार को लेकर आए थे। वैसे आधुनिक जीवन की सामान्य सुविधाओं के लिए हर व्यक्ती लालायित होता ही है। इसलिए श्यामलाल का भी महानगर में आना स्वाभाविक है। ऐसी सुविधाएँ गाँव शहरों में नहीं मिल पाती। ऐसी स्थिति में श्यामलाल दिल्ली की ओर आकर्षित हुआ। उन्हें ऐसा लगा वहाँ की सुविधाएँ और काम के अवसर भी प्राप्त हो जाएँगे। श्यामलाल का परिवार महानगर दिल्ली में आकर स्वीकार-अस्वीकार के जाल में चकराता रहता है। उपर्युक्त विचार करके श्यामलाल जो परिवार के प्रमुख व्यक्ती है वे दिल्ली महानर में आए।

'समुद्र में खोया हुआ आदमी' लघु उपन्यास में लेखक ने निम्न मध्यमवर्गीय परिवार का यथार्थ का धारातलपर अत्यंत मार्मिक एवं समास का हुबहु चित्रण किया हैं। उपन्यास में टुटते परिवार की कहानी को वाणी दी है। इसमें भारतीय परिवारमूलक समाज की कहानी को अभिव्यक्त किया है। इसलिए उपन्यास व्यक्तीमूलक नहीं है। लघु उपन्यास की हावी से यह सफल उपन्यास है जो अपना सा लगता है।

स्वातंत्र्योत्तर काल में ही लघु उपन्यास का स्वर उभरकर आया है। यह उपन्यास संवेदन की सुक्ष्मता एवं उसकी व्यापकता के कारण लघुता के कारण लघु उपन्यास है। इसमें वर्णनात्मकता का गतिरोध एवं पाठक और कथा के बीच वातावरण की निर्मिती नहीं होती। इसमें प्रासंगिक एवं अंतकथाओं को भी स्थान नहीं दिया गया। जीवन की असंगतियों के बीच ताल-मेल बिठाने वाले यह उपन्यास यथार्थ रुप से खरा उतरा है। इसमें उपन्यास की कथा युग-सत्य का उद्‌घाटन करने में अत्यंत सफल हो पाई है। साथ ही उपन्यास में बड़ी सुक्ष्मता एवं सांकेतिकता के साथ नष्ट सामाजिक यथार्थता कि निरुपित को प्राथमिकता दी है। लेखक ने बदलते हुए परिवेश में आर्थिक विषमताओं के कारण डरकर बिखरती हुई जिंदगी का बड़े ही संवेदनात्मक आधार पर स्वाभाविक चित्रण किया है।

इस उपन्यास में पारिवारीक समस्याओं को प्रधानता दी है। श्यामलाल है कि महासागर दिल्ली में आए है। परिवार के साथ इसलिए कि सभी प्रकार कि सुविधाएँ एवं कुछ छोटे-मोटे काम करने के अवसर प्राप्त होते जाए इस लालसा से वे दिल्ली आए है। परन्तु श्यामलाल दिल्ली की यांत्रिक सभ्यता को समझते है। परन्तु इसका स्विकार नही करते। दकियानुसी परंपराओ के जखडे श्यामलाल अपने आप में परीवर्तन लाना नहीं चाहते। इसका परिणाम श्यामलाल का परिवार अंदर से टूटता जा रहा था। जिनके सामने कोई भविष्य नही हैं। वे दिल्ली के अनाह समुद्र के केवल अकेले ही रहकर गुजारा कर रहे है। गहरे जनसमुद्र में डुबते जा रहे हैं। छटपटाकर हाथ-पैर मार रहे है। परन्तु कोई एक सहारा उन्हें नही मिल पाता। क्योंकि

किनारा दूर दूर तक नजर नहीं आता। हजारों, लाखो, करोडों की अबादी में वे बिल्कुल अकेले रह गए है। रह गया केवल खो गए बेटे वीरन का 'इंतजार' उसकी दारुण प्रतिक्षा। जीवन का कितना बड़ा कटू सत्य परिवार को अनुभव करना पड़ता है। इसलिए की मजबुरी में नई सच्चाईयों के यथार्थ को स्वीकार करना यही है वह महानगर की यांत्रिक सभ्यता जिसमें मध्यम वर्गीय परिवार टुट जाते है। फिर भी व्यवस्था का स्विकार नहीं कर पाते। श्यामलाल जैसे व्यक्तीयों के संस्कार तथा सदियों के विश्वास आड़ आ जाते हैं। उनकी लडकियों को लेकर भी वे पुरानी दकियांनुसी परंपरा के गुलाब है। लडकियाँ भी है। की वे अपनी पिताजी के इशारों पर चलती है। एवं जिदंगी भर घुटती रहती है। यहा के सारे पात्र संवेदनशील है।

इस प्रकार महानगर की अतल गहाराइयों और तुफानों में व्यक्ती उतर नही पाता। महानगरों की यांत्रिक सभ्यता पहले बनी बनाई व्यवस्था को तोड़ती है। उसकी जगह व्यवहारिकता लेती है। यांत्रिक सभ्यता में दबाव नीचे सारे रिश्ते जिन्हें हम कलेजे से लगाए रहते है, भिन्न भिन्न हो जाते है। प्रत्येक व्यक्ती सार्थकता एवं अस्तित्व की खोज करता है। तात्पर्य यह है कि उपन्यास लिखते समय कमलेश्वर जी ने अपने जीवनानुभव को चित्रीत करते समय अपनी ओर से कोई टीका टीपनी नहीं की है। चरित्र मात्र को सामने रखा है। जो विशेष पात्र श्यामलाल के साक्ष सम्मानित कर देता है। समुद्र में खोया हुआ आदमी उसी छोटे परिवार के ईर्दगिर्द कथा जो समर्पक एवं लघु उपन्यास के योग्य सीमीत पात्र, पारिवारीक वातावरण, ज्वलंत सामाजिक समस्या का कटू सत्य एवं अथाह जनसमुद्र में डुबकियाँ लगाने वाला श्यामलाल का परिवार जीने की उम्मीद से डुबकियाँ लगाता हैं। इसलिए समुद्र में खोया हुआ आदमी लघु उपन्यास है।

दिल्ली महानगर की तरह श्यामलाल का परिवार जनसमुद्र की गहराईयों और तुफानों का उन्हें पता नहीं चलता तब तक उनका परिवार उसमें नहीं उतर पाया। उन्हें यह पता नहीं था कि जनसमुद्र में महानगरों की यांत्रिक सभ्यता बनी व्यवस्था को तोडती है और उनकी जगह व्यावहारिक व्यवस्था को जन्म देती है। इसी महानगर के जनसमुद्र में यह मध्यवर्गीय परिवार टूटकर बिखर जाता है। इसी महानगर के समुद्र में परिवार के जीन रिश्तों को कलेजे से लगाए जीते हैं वे सब अंत में भिन्न भिन्न होकर बिखर जाते हैं। जैसे श्यामलाल और पत्नी रम्मी का अलग-अलग रहना। समीरा का नर्सिंग के लिए होस्टेल चले जाना। बाद में रम्मी का तारा के ससुराल में रहना और उसकी चरन सिमा है वीरन की मौत को स्वीकार करना।

दुसरा जो यथार्थ है की समुद्र में पाणी होना है। इसी समुद्र के सफल में वीरन का खो जाना भी अर्थात श्यामलाल के परिवार का भविष्य खो जाना है। क्योंकि वीरन के महीने के मनी ऑर्डर से घर का खर्चा चलता है। जो विरन खो जाने से बंद हो गया। अब श्यामलाल के परिवार के पास वर्तमान को स्विकार करने के सिवा अब कुछ शेष नहीं रहा। श्यामलाल के परिवार का एक ओर कटू सत्य है कि इस जनसमुद्र में खोया परिवार बोरों में बाँधकर हरबंस के परछती पर पहुँचा जाता हैं।

'समुद्र में खोया हुआ आदमी' यह लघु उपन्यास उपलब्धता की शीर्षक की सार्थक है क्योंकि वीरन केवल एक जहाज से खोया है किंतू श्यामलाल महानगर की जनसमुद्र में खोया है जो लेखक हमें स्पष्ट करते हैं। क्योंकि श्यामलाल खुद को वहीं पुराने विचारों से लेकर आया महानगर में और वहाँ की चकाचोंद ने उसे खो दिया। लेखक यही उपन्यास के माध्यम से कहना चाहते है।

■■■

गबन - मुन्शी प्रेमचंद

■ अमरनाथ वालझडे

१९३१ मे प्रकाशित 'गबन' की कहाणी एकदम वैयक्तिक पारिवारिक दायरे में निजी लालसाओं की पुर्ती के स्वप्न और स्वप्नभंग से शुरु होती हैं। रामनाथ के कलकत्ता जाने के बाद ही कथा में एक तरह की सामाजिकता आती है। जिसका स्पष्ट राजनितिक संदर्भ भी है - 'कलम का सिपाही' अमृत राय लिखते है - 'उपन्यास जिस रंग मे शुरु हुआ था शायद उसी रंग मे खत्म भी हो जाता। लेकिन हो नही सका। उन्ही दिनों मेरठ षड्यंत्र केस चल पड़ा। 'गबन' का उत्तरा पुरे का पुरा क्रांतिकारियें के खिलाफ पुलिस के झुठे केस की दास्तान है।' संदर्भ के रुप में उल्लेखनिय है कि ब्रिटीश साम्राज्यवाद के विरोध में क्रांतिकारी चेतना के उभार कों रोकने के लिए मेरठ षड्यंत्र केस चलाया गया था। २० मार्च १९२९ को देश भर में गिरफ्तारियाँ हुई भी और मेरठ मे मुकदमा चला। इससे पुरे देश में सनसनी फैली।

'गबन' जहाँ बहुत दुर तक स्त्री जाति की आभुषण प्रियता जैसी लालसा ग्रंथि का परिणाम जान पडता है वह इसी मुक्ति की समस्या से जुड़ जाता है। कथा के अंत में जालपा और जोहरा जैसी स्त्रीयाँ मुक्तिसंघर्ष के बंदियों के पक्ष में पुरे साहस के साथ संघर्षरत दिखायी देती है।

आरंभिक स्तर पर 'गबन' की मुल समस्या स्त्री के आभुषण-प्रेम की ग्रंथि से जुड़ी है। कथा में जालपा नामक स्त्री जो आभुषण-प्रेम की ग्रंथी से जुडी है। कहाणी में बिडम्बना यह है कि जो स्त्री जालपा सबसे अधिक आभुषण प्रेम की ग्रंथि का शिकार बताई गई है वही सबसे पहले गुलामी की जंजिर को तोड़ती है। रमानाथ तो बुढीया देवीदीन खारिक की पत्नी को खुश करने के लिए भी सोने की चुडीयाँ लेकर जाता है। 'गबन' का आरंभ 'चंद्रहार' के लिए जालपा के बालमन के आकर्षण से सम्बधित है। उपन्यास के पहले ही इश्य में वर्षा, हरियाली, कजली, गाने झुला झुलने का उत्साहभरा वातावरण है। तभी सहज लोकजीवन में बाजार हस्तक्षेप करता है। बिसाती अपनी पेटी खोलकर एक ये एक लुभावने गहणे दिखाता है। 'एक बडी-बडी आँखोंवाली बालिका ने वह चीज पसंत की जो उन चमकती हुई बीजों में सबसे सुंदर भी। वह फिरोजी रंग का एक चंद्रहार था' वर्षा के प्रकृत हरेभरे वातावरण के बीच चंद्रहार भी फिरेजी रंग का। जालपा के बालमन में आतृप्ती की अनोखी ग्रंथि को जन्म देनेवाले है। वह उन दिनों का इन्तजार करने लगती है। जब उसे वास्तविक चंद्रहर मिल जायेगा। अब ससुराल की कल्पना उसे अप्रिय थी। डरानेवाली नहीं लगती। असली चंद्रहार वहि से आ सकता था। यह सन्मोहन या प्रलोभन उसे जकडने लगता है। पर हुआ यही, कि चंद्रहार नही आया । जबकी रमानाथ और उसके पिता ने विवाह उत्सव के प्रदर्शन में कोई कसर न छोड़ी। कर्ज लेकर भी प्रदर्शन भरपूर किया। प्रेमचंद कहते है 'बँधा हुआ घोडा थान से खुल गया, उसे कौन रोक सकता है।' किल की तरह जालपा की निर्यात में चुभा हुआ था - यह चंद्रहार।

रमानाथ आकृष्ट था, जालपा के रुप के प्रति। उसका प्रेम - प्रेम से अधिक प्रलोभन था। इसिलिए जो सच था वह उससे कभी कहा न गया। वह एक के बाद एक का आश्रय लेता गया। कभी हैसियत का बखान, कभी पिता पर अभियोग कि वे कृपन है और समृध्द होते हुए भी जालपा के लिए कुछ नहीं

कर सकते। कभी यह आश्वासन भी कि नोकरी में आते ही वह जालपा को जेंवरों से लाद देंगा। चंद्रहार और कंगन की कोई कभी न होगी। रमानाथ के झुट का सिलसिला चलता रहता है। यद्यपि पछतावा भी बाना रहता है। वहि जालपा के गेहणे उडाकर पिता की ऋणचिंता दुर करता है। प्रणय के उस निर्मल प्रकाश में उसका मनोविकार किसी भयंकर जंतू की भाँति घुरता हुआ जान पड़ता है। यह है रमानाथ की मनःस्थिति जालपा तब पति के प्रथम दर्शन और प्रेम स्मृतियों में खोयी है। जब उसका सर्वस्व लुटने जा रहा है। प्रेमचंद दिखाना चाहता है कि अभितक 'चंद्रहार' ही जालपा का सबकुछ था। जालपा अपने गहणे खो जाने का जो सपना देखती है वह सपना नही सच होकर रहता है। जालपा की इस आभुषण प्रेम की एक लंबी कहाणी है। जब वह तीन साल की अबोध बालिका थी। उसके लिए सोने के चुड़े बनवाये गये थे। दादी गोद में खिलाती तो असीसती। इन्ही शब्दों में 'तेरा दुल्हा तेरे लिए बड़े सुंदर गहणे लायेगा।' जब खिलोनो में शामिल हुआ बिललोरी हार तो वह भी चंद्रहार की कामना को उत्तेजित करणे लगा।

कथा के आरंभिक हिस्से की मांग है कि जालपा का आभुषण प्रेम यकायक खत्म नहीं होता। आखिर वही तो रमानाथ के पलायण और कलकत्ता प्रवास का कारण बनता है। चाहे जिस तरह भी लाये गये आभुषण को देखते ही जालपा निहाल हो उठती है। जालपा के आभुषण प्रेम को देखकर यह मतित होता है कि रमानाथ इस प्रेम की वजह से ही 'गबन' कर बैठता है। वहा अंत तक जालपा को झुटे प्रेम का दिखावा करता रहता है। वह जालपा से अलिंगणबध्द हुआ तो ऐसे मानो कोई मरणासन्न कृपण अपने कोष की कुंजी मुट्ठी में बंद किये हो और प्रतिक्षण मुट्ठी कमजोर पड़ती जाती है। उदर रमा गया ही था कि जालपा ने चंद्रहार बेच डाला। सरकारी रुपय जमा कर डाले और कंगण आदी बेचकर सारा कर्ज चुका दिया। रमा की कुछ भी खबर जालपा तक न पोहचती थी। देविदीन से रमानाथ के परिचय का सरल अर्थ था प्रखर देशभक्त और जीवण के व्यक्ती से परिचय जिसकी समझ ढुलमुल मध्यवर्गिय रमानाथ के लिये भारी पड़ती थी। प्रेमचंद अशिक्षित असभ्य कहे जानेवाले पिछडे वर्ग के देवीदीन को रमानाथ से श्रेष्ठ दिखाते है।

अंत में इस कहाणी में रमानात और जालपा एक हो जाते है। उनका एक दुसरे के प्रति विश्वास गहरा हो जाता है।

■■■

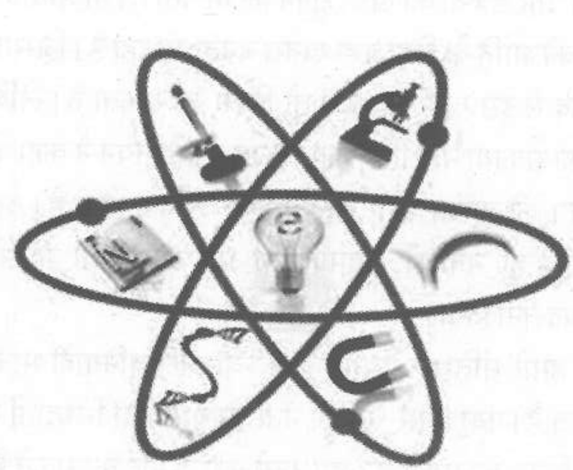

विज्ञान के चमत्कार

■ वाळुंज निशा आबासाहेब
टी.वाय.बी.एस्सी. (बॉटनी)

आज का युग विज्ञान के अविष्कारी और चमत्कारों का युग है। जीवन के प्रत्यक्ष क्षेत्र में विज्ञान ने क्रांति कर दी है।

बिजली की खोज विमान की एक बहुत बड़ी उपलब्धि है। बिजली आज हमारा भोजन पकाती है, कमरा बुटारती है, पंखा चलाती है, प्रकाश देती है। अनेक कारखाने उसी की शक्ती से चलते है। हमारे अधिकांश काम बिजली पर ही निर्भर है। सचमुच, बिजली का अविष्कार आज के युग में कल्पवृक्ष सिध्द हुआ है।

विज्ञान के यातयात-संबंधी अविष्कारों ने विश्व को छोटा बना दिया है। रेल, मोटर, जलयानो और हवाई जहाजों के जरिए आज हम हजारों किलोमीटर की यात्रा देखते ही देखते कर सकते है। समाचार या प्रसारण संबंधी वैज्ञानिक अविष्कार भी अहंभूत है। रेडिओ, दुरदर्शन एवं टेलिफोन की करामत सब जानते ही है। ई-मेल के द्वारा पलभर में विश्व के किसी भी कोने में समाचार भेजे जा सकते है।

रेडिओ और दूरदर्शन से काफी मनोरंजन मिलता है। सिनेमा विज्ञान की अनुपम देन है। इसका उपयोग मनोरंजन के साथ शिक्षा के लिए भी होता है। दूरदर्शन द्वारा देश-विदेश के दृश्यों को हम घर बैठे देख सकते है। विडीयो द्वारा हम जब चाहे मनपसंत फिल्म या अन्य कार्यक्रम देख सकते हैं। चिकित्सा के क्षेत्र में वैज्ञानिक चमत्कारों ने अमूल परिवर्तन कर दिया है। एक्स-रे द्वारा शरीर के भितरी भागों की छान-बीन की जा सकती है।

विज्ञान द्वार आज जटिल औय भयंकर रोगों का निदान तथा उपचार संभव हो गया है। नए-नए प्रकार के हल, ट्रैक्टर काटने-छाँटने के यंत्र आदि विज्ञान के कृषि-संबंधी अविष्कार है। विज्ञान के अन्य चमत्कारों में मुद्रणयंत्र मुख्यत्व है। ज्ञान के प्रचार और प्रसार में इसे बहुत सहायता मिली है। सचमुच विज्ञान मनुष्य के लिए वरदान सिध्द हुआ है।

युद्ध संबंधी विविध अस्त्र-शस्त्र के अविष्कारों ने विज्ञान को अभिशाप बना दिया है। इनके कारण हमारी सभ्यता और संस्कृति खतरे में पड गई है। परमाणू बम और हायड्रोजन बम भी विज्ञान की ही देन है। मनुष्यमात्र को नामशेष कर देने वाली जहरेली गैसे भी विज्ञान के द्वारा ही खोजी गई है। विज्ञान के ये खतरनाक अविष्कार मनुष्यजाति के लिए अभिशाप ही है।

सचमुच, विज्ञान के चमत्कार अद्‌भूत है। विज्ञान मानवजाति के लिए वरदान सिध्द हो सकता है। शर्त इतनी ही है कि उसका उपयोग विवेकपूर्ण मानवहित के लिए किया जाए।

■■■

सामाजिक असमानता और उग्रवाद

■ शिकारे पल्लवी बाबुराव
एस.वाय.बी.ए. (भूगोल)

भारत वर्ष को आज़ाद हुए 70 वर्ष हो चुके है। आज़ादी के समय हम सभी भारतियों ने एक सूत्र में बंधकर अंग्रेजों की गुलामी के विरुध्द क्रांति का बिगुल बजाया। कई देशवासियों ने अपने वतन के लिए प्राणों की आहूति दी। हमारे महान देशभक्त नेताओं ने स्वतंत्रता के लिए कभी क्रांति का मार्ग अपनाया तो कभी अहिंसा के रास्ते पर चले। 15 अगस्त 1947 को देशभक्तों की मेहनत रंग लाई और भारत वर्ष स्वतंत्र देश बनकर दुनियाँ के नकाशे पर प्रकट हुआ। आज़ादी से पूर्व कई वर्षों तक इस देश पर कई आक्रमणकारियों ने हिंदा के बल पर राज्य किया, परन्तु हिंदा का अंत हुआ और देश स्वतंत्र हुआ। स्वतंत्रता के 70 वर्ष पुरे हो चुके है। लेकिन फिर भी हिंसा थमने का नाम नहीं ले रही है। आज भी भारत के करीब 19 राज्य हिंसा से प्रभावित है। ऐसे में क्या हम अतुल्य भारत की बात कर सकते हैं ? 'मेरा भारत महान' कहने से मन को तसल्ली जरुर होती है। परन्तु बड़े दुख के साथ कहना पड़ता है कि भारत में जाति, धर्म, भाषा, संप्रदायवाद, प्रादेशिकतावाद की संकुचित विचार धारा उग्रवाद का रुप लेती जा रही हैं। सामाजिक असमानता के कारण ही आये दिन चोरी और डकैती की ख़बरें सुनने को मिलती है। माओवाद भी देश की शांति के लिए बड़ा खतरा बनता जा रहा है। जिस्मानी ताकद से इस खतरे को कम तो किया जा सकता है। लेकिन इसका सफाया नहीं किया जा सकता। नेपोलियन ने कहा था, दिमाग की ताकत शरीर से तीन गुणी अधिक होती है। अतः हमें चुने हुए नेताओं, आम जनता और उग्रवादियों की सोच को बदलना होगा।

हमारे संविधान में सामाजिक न्याय की बुनियादी भावना निहित है। क्या हमारे चुने हुए नेता इन बुनियादी सिध्दांतों को सुनिश्चित कर सकते हैं ? हम उनसे क्या उम्मीद कर सकते हैं ? जब हमारे नेताओं का ही अतीत बदनुमा हों जब अपने दुश्मनों से निपटने के लिए उनके पास बाहुबलियों की फौज हो ? जब वे अपने क्षुद्र राजनितीक स्वार्थो के लिए असामाजिक तत्वों को बढ़ावा देते हो। जब वे राजनीतिक फायदों के लिए समाज में विष घोलते हो। अर्थात हमारे नेताओं की सोच, कर्म, कथनी में कोई मेल नहीं है। इसलिए सामाजिक स्थिती विस्फोटक बनती जा रही है। कोई भी नेता खड़ा होकर ऐसे बयान जारी कर देता है कि जिससे सामाजिक द्वेष फैलता है और बेकसुर लोग हिंदा का शिकार बन जाते है। यह स्थिति देश के लिए अच्छी नहीं है। इसे समाज टुकडों में बट जाएगा तथा हम आपस में लड़ने लगेंगे और फिर एक बार बाहरी शक्ती इसका फायदा उठाकर हमें गुलाम बना लेगी। इसीलिए जिसमें एक दुसरे के दुख दर्द का समझने और देश के प्रति संवेदनशील होकर विकास में योगदान देने की जरुरत है। निरर्थक मुद्दों और बातों से दुर रहना चाहिए।

एक-एक व्यक्ती के विकास से ही देश का विकास संभव है। सामाजिक असमानता के हारते ही निश्चित रुप से उग्रवाद समाप्त होगा। जरुरी है कि हम सब में देश के प्रति वही जज़्बा पैदा होना चाहिए जो स्वतंत्रता के आंदोलन के समय था। आओं हम सब मिलकर भाई-चारे की मिसाल खड़ी करें और देश को उग्रवाद से मुक्त करके एक बार फिर सोने की चिड़िया बनाए। ईस्माइल मेरठी ने ठीक ही कहा है।

मिले खुरक रोटी जो आजाद रहकर ।

तो वो खौफ-ओ-जिल्लत के हलवे से बेहतर ॥

1926 में सातारा जिले के कोरेगाँव तहसील स्थित रहमतपुर ग्राम में सातारा जिला महार परिषद का मई मास में अधिवेशन हुआ। आम्बेडकर बम्बई से वहाँ आये और रहमतपूर के महारवाडे में डेरा डालकर हट डर गये। दोपहर अधिवेशन प्रारंभ हुआ। अपने भाषण में बाबासाहेब ने कहा 'जैसे अस्पृश्य जनों के हाथ में अधिकार आते जायेंगे उनकी आर्थिक स्थिती सुधरेगी वैसे वैसे उनकी प्रगति भी अधिक होने लगेगी। सरकारी अफसर बन जाना प्रगति संभव कर सकने के लिए केवल निमित्त तथा साधन बन सकते हैं।' इसके बाद अस्पृश्यों की प्रगति के बारे में बोलते हुए उन्होंने कहा 'यदि समाज मिलकर अपनी प्रगति के लिए आंदोलन चलाते है तो वे उच्य वर्ग की गुलामी से जल्द छुटकारा पा सकते हैं। मैं स्वयं मन और बुध्दी से इन ब्राह्मणों की दासता से मुक्त हो चुका हूँ मैं अपनी अज्ञानी तथा अँधी जनता के हाथ की घड़ी हूँ। यदि मेरे आधार से चलने वाली मेरी जनता के हाथ की छड़ी हूँ। यदि मेरे अफसर हो सकी तो फिर हमें गुमराह करने वाली ताकतों द्वारा खोदी हुई खाइयों में वह नहीं गिरेगी बागडे और जेधे ने मिलकर एक किताब लिखी थी - देश के दुष्मन, उस पुस्तक में उन्होंने प्रतिपादित किया था कि किस तरह ब्राह्मण समाज ने भारत का सत्यानाश किया है। वादी की और से सुप्रसिध्द वकील एल. एन. भोपटकर पैरवी कर रहे थे। डॉ. आम्बेडकर ने इस अब्राह्मण नेताओं की ओर से पैरवी करने का वकिल पत्र स्वीकार किया और अपनी लाजवाब दलीलों से अपील कोटे में उन्हें मुकदमा जिता दिया।

■■■

मेरा भारत महान

■ झावरे निलिमा जयसिंग
एफ.वाय.बी.ए.

मेरे सम्मान का सबसे बड़ा महान शब्द 'भारत' है। उसका कही भी प्रयोग कीजिए सभी शब्द भारत शब्द के आगे अर्थहीन हो जाते हैं।

पाश के सर्वप्रथम काव्यसंग्रह 'लौहकथा' पहली कविता है। 'भारत' इस कविता में कवि देश एवं देशप्रेम की अपनी परिभाषा स्पष्ट करता है। पाश के लिए देश की भौगोलिक सीमाएँ नहीं है, बल्कि उनके लिए देश का मतलब देश की मेहनतकश जनता है। कवि उद्घोषणा करता है -

भारत के दुष्यंत पुत्र भरत से आकर देश की अवधारणा भी वे वर्गस्तर पर करते हैं। यानी यह देश किसी सामंत पुत्र की विरासत नहीं, बल्कि यहाँ की मेहनतकश जनता की विरासत है, पाश अपनी पहली ही कविता में यह घोषित करता है।

देश की धारणा के साथ साथ पाश व्यवस्था को भी अपनी काव्यमयी व्यंग्यात्मक चोट का लक्ष्य बनाते हैं। इसी संग्रह की एक अन्य कविता 'अब मेरा हक बनता है' में वे देश की कथित लोकतात्रिक व्यवस्था पर कड़ी चोट करते हैं।, लेकिन 'देशभक्ति' की सकारात्मक अवधारणा भी पाश इसी संग्रह की अन्य कविता देशभक्त में सामने रखते हैं, जिसे उन्होंने चंदन को समर्पित किया है। इस कविता में वे साम्राज्यवाद के खिलाफ राष्ट्रीय संघर्षों की गौरव गाथा कहते हैं और चेग्वेश,

अफ्रिका व क्युबा आदि के साथ साथ बंगाल या भारत के अन्य हिस्सों के जनसंघर्षों की चर्चा करता हैं। साम्राज्यवाद का सक्रिय विरोध बीसवीं सदी के विश्व में देशप्रेम का अभिन्न अंग रहा है। जिसे पाश अपनी इस कविता में स्थापित करते हैं।

पाश के काव्य संग्रह में 'सच' नामक की कविता है। इस कविता में सच का क्या होता है और क्या नहीं यह बताया है। सच, सच ही रहता है। वो कभी झुट नहीं बनता और सच को कोई फर्क नहीं पड़ता की कोई झुट या बुरा किसी भी जगह पर जाएँ। सच, सच की ही जगह पर रहता है। सच हर युग में बदल जाता है। सच कभी जात या पंथ नहीं देखता। सच कभी अमीर या गरीब नहीं देखता। सच सिर्फ सच ही देखता है। कोई सच को मानो या ना मानो सच सच ही रहता है।

पाश के काव्यसंग्रह में मेरी माँ की आँखे नामक की एक कविता है। उसमें कहा है कि जब एक लड़की ने मुझसे कहा - बैं बहुत सुंदर हूँ, तो मुझे उसकी आँखों में मुझे दोष नजर आ गया था। वे बहुत सुंदर है जब वे मेरे गाँव में वोट माँगने आये थे तब मैंने उसे देखा था। मुझे वह बहुत सुंदर दिखाई दी। लेकिन उनके सिर पर जो सुनहरी मुकूट था वो चोरी का था। तब मुझे बहुत बुरा लगा और मैने गाँव छोड़ दिया। तब मुझे लगा ताजोवाले चोर हैं तो सुंदर कोई और है। तब मैने सुंदरता को ढुंड़ना शुरु किया। लेकिन मुझे हर जगह असुंदरता ही दिखाई दी तब सुंदरता हमे बहुत दूर है लेकिन हम सुंदरता के पिछे दौड़ते दौड़ते कई तकवर्षों गुजर गए और अब मैं नाराजगी लेकर कई दिनों बात फिर हमारे गाँव आ गया। तब मेरे चेहरे पर सिर्फ निराशा ही दिखाई देती थी। तब मैं वह निराशा लेकर दो पल के लिए ही आ गया था और चालीस वर्षा के बाद वही लड़की अपने लाल को बदसुरत कहती है तब मुझे फिर उसकी आँखो में दोष लगता है और हम नाराज होकर खाली हाथ चला जाता हूँ।

पाश के काव्य संग्रह में 'हर बुलावे पर मरते रहना' इस नामक की कविता है। जब मैं पैदा हुआ था तब मैने उनकी कसम खायी थी और मै जब फिसलकर गिर जाता था, तब मेरी माँ मुझे लानते भेजती रहती थी। तब वह कहते हैं कि कोई साहिबाँ है वह हमारी कायदे को गलत समझकर गलत पढ़ती रहती थी और अक्षरों पर कोई सही मारकर झूट समझकर मिटा देती थी। मेरे माँ के उपर मेरी अच्छी कामयाबी की धर पहना ही गयी थी, मेरी माँ का वचन था कि हर कहने पर मरते रहना, तेरे ऊपर किसी की भीतलवार आए लेकीन हरवक्त सच का ही सामना करना और किसी भी मुश्कील में मुस्कुराया रहना अगर मेरे लाश के टुकडे टुकडे हो जाएँ लेकीन मैं पिचे नहीं जाऊँगा मेरी माँ का वचन मैं पूरा करके ही रहूँगा।

जब अँधेरी काली रातों ने जब कोयी अपना रास्ता देख रहा होगा तो एक दुसरे को दुसरे के ऊपर सहमत रहना नहीं चाहते वो खुद अपना रास्ता देखना और उसके ऊपर चलना चाहता है। दोष हो या नही लेकिन लोग आत्महत्या कर ही लेते हैं। जब शांतता फेहरी हो तब, जब बगाव खौलती है, तब रोशनी भी अँधेरी से लगने वाली है। उसे रोशनी में भी अँधेरा छा जाता है। लेकीन एक दिन उनके आँखे खुल जाएँगे। ऐसा लगता है लेकीन कब यह उसको मालूम नही होना है।

'जेल' यानी तीन दिवारे नहीं होते है। जेल में सिर्फ ताले बंद नहीं किए जाते है। जेल में सजा भूगतनी पडती है। उसका अस्तित्व बस यहि नहीं है कि सड़कों पर दिवारे खडे करणा। बलकी उन सड़कों पर जेल बनाकर मनुष्य को उस में अपने किए की सजा भुगतनी पड़ेगी।

लोहा इसका मतलब ये कि लोहा यानी सिर्फ लोहा नहीं होता है। लोहे से कार बनती है और लोहे से बंदुक भी बनती है। जब लोहा गरम हो जाता है तब वह पिघल जाता है और उससे आप कोई भी चिज बनाते है। जब लोहा बनाने वाले लोग लोहे पर घाव डालते है तब उसके सिनेसे दुःख और सुख दोनों एकसाथ निकलती है। अब वह बहुत प्यार से लोहे के बना देते है। तब वह बहुत खूश हो जाते है। वो उस पिघले हुए लोहे को किसी भी आकार बना देते है। वे उस पिघले हुए लोहे से वे अनेक विविध चित्र बना देते है। उसमें उनका बहुत प्यार होता है। वो कहते है कि बंदूक, मशिनें अन्य और चित्रे सब लोहे की हि है। शोषणतंत्र, इन्कलाब और जंगल, कोठरियों से झोंपड़ियों से लेकर इंटेरोगेशन सब लोहे से हि बनाया है।

लोहे को लेकर आप बहूत खुश होते है। लेकीन खुश होना आप छोड़ दें। वो कहते हैं कि वारिसों कि जो कुर्सियों पर आप बैठते है ना वो कुर्सी भी लोहे कि ही बनायी हैं। वो कहते है कि लोहा कितनी भी उपर की मंजिल पर जाएँ लेकिन उसको पिस्तौलों, बंदूको और बमों में हि लाना पड़ता है। लोहे को बहुत दर्द भुगतना पड़ता है। लोहा सब लोगों के काम आ जाता है। लेकीन लोहे के काम कोई नहीं आता है। लोहा हमेशा अकेला ही होता है। लोहा दर्द समझता है। वह सब लोगों के मन की बात समझता है। लेकिन उसके मन का कोई विचार तक नहिं करता। वो दुश्मन हो या अपना जिगरी दोस्त हों। वो पहचान हि लेते हैं क्यों कि उन्होंने लोहा खाया है। उन्होंने सुख-दुख सब कुछ सहन किया है और हमेशा करता रहेगा। लोहा सिर्फ लोहा नही होता है वो सब चित्र और सब वस्तूओं को बनाने या उसको बनाने वालों के काम आ जाता है।

इस पाश नामक के कविता संग्रह में 'सबसे खतरनाक' नाम की कविता है। उसमें वह कहते हैं कि मेहनत की लूट खतरनाक नही बल्की अच्छी है। मेहनत करना कोई बुरी बात नहीं है। अगर किसी गुंडों ने किसी को परेशान किया तो उसने उस गुंडों को मारना कोई बुरा काम नहीं किया लेकिन उन्होंने उसको मारा यह अच्छा ही किया। गद्दारी-लोभ करना कोई खतरनाक नहीं होती है। कुछ लोग अच्छे काम के लिए थोडासा बुरा भी काम करते है तो उसमें लोभ या गद्दारी नहीं होती है बल्की उसमें एक अच्छा हेतू होता है। उसको उनको वह काम करके कोई बुरा होने से बचना चाहते है। इसलिए लोभ होना कोई बुरी बात नहीं है।

अपने शरीर को एक मुर्दे के बाजू में मत रखना। मुर्दा - मुर्दा ही होता है। लेकिन शरीर एक आत्मा होता है। उसका विचार करना बहूत जरुरी बात होती है। अपने शरीर को अपने मन को वो अच्छा लगता है। बस वही करना उसको जो अच्छा लगता है वही करना अपने मन की इच्छा पूरी करना ही अच्छा होता है। अगर आप अपने मन को ये नहीं करना, वो नही करना, ऐसा नही करना इस सब बंधने बाजू में रखकर अपने मन को सजा लेना आप घर से निकलकर काम पे जाना और काम से लौटकर घर आना। सिर्फ यही आप करते रहोंगे तो अपना सपना जिंदगी भर अधूरा ही रहेगा और आप एक मुर्दे के जिवन जियेगा और आप अपने जिवन में एक पल भी सुखी जीवन नहीं जिऐंगे। आप अपने जीवन में अपने परंपरा को मत लेकर आइएँ वरना आप एक रुखी सुखी जीवन की जिंदगी जिएँगे।

सम्पूर्ण कविताएँ
(पाश) चमनलाल

■■■

निर्मला

■ आगे राजेश बाबाजी
एफ.वाय.बी.ए.

'निर्मला' यह मुंशी प्रेमचंद लिखीत एक बहुत ही अच्छी सिख और ज्ञान देनेवाला उपन्यास है। इस उपन्यास में उन्होंने मनुष्य को अपना जिवन बिताते समय किन किन मुश्कीलों को जवाब देना पडता है। उन परिस्थितीयों में मनुष्य की हालत कैसी होती है। इसका बहुत भावपूर्ण रुप से वर्णन किया है। हमारे घर में रिश्ते कैसे बनते है। उन रिश्तों की एहमियत क्या होती है। उन रिश्तों को मनुष्य ने कैसे निभाना चाहिए। रिश्तों में विश्वास क्या अहमियत रखता है। इन सभी बातों के बारे में मुंशी प्रेमचंद ने बहुत ही सुखद रुप से वर्णन किया है।

मुंशी प्रेमचंद खुद के जिवन का संघर्ष कैसा हुआ। उनको अपने जिवन में किनकिन परिस्थितियों का संघर्ष करना पड़ा इसका वर्णन करते हैं। संशय लेने से सामनेवाले मनुष्य पर क्या गुजरती है। इसका वर्णन इस उपन्यास द्वारा मुंशी प्रेमचंद करते है। वह अपने जीवन में बहुत खुश थे। उनकी बिवी गुजर जाती है। उनके उपर तीन बच्चों को वह छोडकर जाती है। फिर मुंशी प्रेमचंद उनको माँ का प्यार मिले इसलिए दुसरी शादी करने की सोचते है और यह बात व पंडीतजी को बता देते है।

निर्मला एक बहुत ही सुखी कन्या थी। उसके पिताजी अच्छे काम करते थे। वह निर्मला की शादी करने की सोचते है और उसके लिए रिश्ता भी खोजते है। लेकीन शादी होने से पहले ही एक महिना गुजर जाता है। सारा जिम्मा निर्मला के माँ के कंधे पर आता है। बिना बाप की लड़की की अवस्था क्या होती है वह लड़की ही जाने। जिस घर में निर्मला का रिश्ता हुआ था। उन्होंने उसके पिताजी के गुजरने के बात तुड़वा दिया। बिना विवाह के लड़की घर में पडी थी। यह बात उसके माँ को बहुत ही खटक रही थी। उसने पंडीत जी से कहकर आये उसी जगह उसकी शादी करने का फैसला कर दिया और उसी दौरान पंडीत जी मुंशीजी का रिश्ता निर्मला के लिए लाए थे। मुंशीजी निर्मला से बहुत बडे थे। मुंशीजी एक वकील थे। वह दरमहा दो सो से अधिक कमाते थे। उन दोनों की शादी हुई और निर्मला अपने ससुराल चली गई।

मुंशीजी के तिन बेटे थे। उसमें सबसे बडा बेटा कम से कम निर्मला के आसपास था। वह उससे बाते करती थी। वह मुंशीजी से ज्यादा बात करना भी पसंद न करती थी। मुंशीजी के मन में निर्मला के प्रती गलत संशय पैदा हुआ। उन्होंने फिर अपने बेटे को होस्टेल में भेज दिया। उस कारण निर्मला का घर में मन नही लगता था। मुंशीजी की एक बडी बहन थी। उसका नाम रुक्मीणी था। वह निर्मला के साथ ठिकढंग से बात नहीं करती थी। दिनभर निर्मला अकेली बैठी आँसू बहा देती। इसी दौरान मुंशीजी का बेटा बिमार पड़कर गुजरता है। इस बात का सदमा मुंशीजी को भी लगता है। वह अपने किए पर बहुत पछताते है। फिर उनका छोटा बेटा भी वहा से भाग जाता है। वह अपने पिताजी से हर दिन उल्टी जबान लड़ाता है। इन सभी बातों का दोष वह निर्मला को ही दे देते है। उनको लगता है कि यह सारी विपत्ती या निर्मला के आने से ही शुरु हुई है। वह उससे बात करना छोड़ देते है। इसी दौरान उनका सबसे छोटा बेटा भी घर से भाग जाता है। वह उसकी खोज के लिए घर से निकल जाते है। उसी दौरान निर्मला की मुलाखात सुधा से हो जाती है और निर्मला भी एक बच्ची को जन्म देती है। मुंशीजी उस बच्ची को बहुत लाडप्यार करते है। निर्मला अपना वक्त बिताने के लिए सुधा के घर में जाती है। सुधा के पती पेशे से

एक डॉक्टर होते है। वह मुंशीजी के मित्र भी होते है। निर्मला अब बच्ची पर चिढ़ती है। उसे लगता है की इस बच्ची के भाग्य में क्या है यह सिर्फ भगवान ही जाने।

कुछ दिनों के बात निर्मला भी बिमार पड़ जाती है। क्यों की उसे बहुत ही तेज ज्वर होता है। इसी दौरान वह अपनी लड़की को रुक्मीणी के हवाले कर अपना देह त्याग देती है।

बिना माँ-बाप के बच्चों को कैसे जीवन में संघर्ष करना पड़ता है। और संशय से कैसे जिंदगी बरबाद हो जाती है यह अनमोल सिख इस उपन्यास मुंशी प्रेमचंद देते है। हमें इसी तरह जिंदगी गुजरने पर ही हम सुखी रह सकते है।

■■■

महिला सशक्तिकरण

■ काकडे सचिन एकनाथ

एफ.वाय.बी.ए.

माँ जिजाऊ को दंडवत प्रणाम !

पुराने जमाने में महिलाओं को एक हवस का साधन और घरेलु सेवा का माध्यम समझा जाता था। लडकों को घर का वंश और लड़कियों को पराया धन माना जाता था। यह सब कुछ मुर्ख कहावतों से चलता आ रहा है। पता नहीं मेरे कहने से कोई सहमत होगा पर मै जिस तरह से सोचता हूँ हमेशा सबको गलत लगता हूँ।

ये दुखी दुनिया की नारी।
जीवन में जिना हुआ है भारी।
नारीयों के संकट निहारी।

पहले से ही नारीयों ने किसका क्या बिगाडा है उनके जीवन के रास्ते में सिर्फ कांटे ही बोये है। जब कौरवों ने द्रोपदी का वस्त्रहरण किया था तब द्रोपदी की इज्जत बचाने किशन कन्हैय्या आये थे। आज महंगाई के जमाने में द्रोपदी की लाज लुटती है तो अपने पेट के आग के कारण अब का किशन कन्हैय्या फोटो निकालता है। मसालेदार खबरे बनाने के लिए। मदत कि बात दूर ही रहती है।

कौन कहता है लड़कीयाँ खड़ूस होती है। मैंने उसे इसलिए छोडा, क्योंकि उसने मुझे गालियाँ दि है। अगर गुलाब अपनी रक्षा काँटों से नही करेगा तो पत्ते भी झड़ जाऐंगे।

एक बच्चा ले लो बिल्ली का, उसके गले को हातों से जखड़ो। वह अपने नाखुन चुभायेगा । जोर से जखडलिया तो वो और जोर से नाखुन चुभायेगा। अगर आप धीरे-धीरे अपने नाखुन पिछे लेंगे।

लड़कीयों को भी साथ यही लागू होता है। अगर आप लडकीयों को छेडोंगे तो आपको हार थोडी ना पहनायेंगी। आज कल के अखबार लो। दिल्ली सामुहीक बलात्कार ! कोपर्डी केस एवं सत्तर वर्षीय महिला के साथ सतरा साल के लड़के ने बलात्कार किया। (२८.९.२०१६)

ये भी सूनना पड रहा है। अगर आज डॉ. बाबासाहेब आम्बेडकरजी होते तो कानुनी नियम लिखते थक जाते और 'कहते राजेंद्र प्रसादजी ये लो कलम और लिखो नियम मै जमाने से तंग आ गया हूँ।'

हरिजनवाले भाईयों बुरा मत मानना। मै क्षमा माँगता हूँ कि मैने ऐसा लिखा पर हालात ही ऐसे है।

अगर लड़कीयों से इतना गुस्सा है तो शादी क्यों करते हो। कोई सच्चे प्यार वाला

जीना हो या मरना आपके संग हो। आपको देख के जिने की उमंग हो। आप से ही प्यार भरी तरंग हो। और जिंदगी में सुनहरा रंग हो।

अगर बिच में कोई छेडे आपको तो आपको पाने के लिए इतनी कडी तुफानी जंग होती जैसे वस्त्र हरण करनेवाले जयद्रथ का सर हवा में लहराया था वैसा ही प्रसंग हो।

ये सब अपने लिए। सबके बारे में यही सोचोगें तो किसी महिला पर अत्याचार नहीं होगा। शिव काल खंड से महिला सती जाती थी। पर १९३५ राजाराम मोहन रॉय ने गवर्नर जनरल बेटींग के काल में ये प्रथाए बंद की है। बाल विवाह, सती प्रथा, बहुपत्नीत्व ऐसी प्रथाएँ।

आज महिला प्रगती पथ पर है। मै यह नही कहुँगा कि आरक्षण के वजह से आगे है। लेकीन आज कल्पना चावला, किरण बेदी, सानिया मिर्झा, मेरीकोम पी. टी उषा आदि महिला अपने बलबुते पर उपर तक गई है। मुजे मुस्लिम धर्म के महिलाओं का रिवाज अच्छा लगता है। बुरखा नहीं तो पहनती है। लड़कीयाँ ऐसे कपडा जैसे अस्सी साल का बुढा भी अपना चष्मा निचे करके देखता है।

आज महिलाओं को सक्षम बनना है। तो खुद के बलबुते पर जुदो कराटे जैसे क्लास लगाकर खुद की रक्षा खुद करनी है। और एक जुट हो कर समाज का सामना करना हैं। मिलजुलकर रहना है। दो दिखोगी तो दस डरेंगे। एकी बढानी अत्यंत अवश्यक है।

नाम में क्या होता है। विचार और आचार ही पहचान है।

■■■

मेरा गाँव

■ ठाणगे अक्षय अंबादास
टी.वाय.बी.एस्सी

मेरा गाव 'तिखोल' नगर-कल्याण हायवे से पाच किमी दुरी पर है। गाँव में जाने के लिए पक्की सड़के हैं। तीनों और से पहाडी होने के कारण हमारे गाँव का नाम 'तिलोख' रखा गया ऐसा मुझे लगता है। गाँव का जो वातावरण है वह काफी अच्छा है। गाँव की जनसंख्या १६५० हैं। आधे से अधिक लोगों का जीवन खेती पर निर्भर है। इसलिए गाँवो के विकास के बिना देश का विकास किया जा सकता है, ऐसा सोचा भी नहीं जा सकता।

तिखोल गाँव कू नदि के किनारे बसा हुआ है। गाँव कि शोभा बढ़ाने के लिए एक तालाब भी है। जिसका पारनेर तहसिल में तिसरा नंबर है। गाँव में सभी धर्मों के लोग रहते है। जो आपस में मिलजुल कर रहते है। गाँव के लोग भोलेभाले किन्तु इमानदार है।

गाँव का मुख्य स्त्रोत कृषि और पशु पालन हैं। कुछ परिवार लघु उद्योग पर निर्भर है। गाँव में सिंचाई का अच्वा प्रबंध है। नदी के किनारे होने के कारण वर्ष भर सिंचाँई की जाती हैं। तालाब होने के कारण सिंचाँई के पानी की समस्या नहीं होती। इसके अतिरिक्त सिंचाई के अन्य साधन नहर, कुआँ, ट्युबवेल आदि हैं। गाँव में गेहू, चना, मका इसके अलावा हमारा गाँव मटार की उपज के लिए जाना जाता है। कुस्ती के लिए भी हमारा गाँव प्रसिध्द है।

गाँव के प्रबंध के लिए पंचायत है। गाँव के उत्थान के लिए अनेक समितीयाँ बनाई गई हैं। ग्रामीणों की समस्या, पंचायत के सामने रखी जाती है। गाँव की गलीयों में सिमेंट के रास्ते बनाए हैं। वैसे ही गाँव में एक प्राथमिक उपकेंद्र भी बनाया गया हैं। गाँव मे दसवी कक्षा तक पाठशाला हैं। गाँव की शिक्षक संबंधी प्रबन्ध शिक्षा समिती करती हैं।

मेरा गाँव एक आदर्श गांव हैं। लेकिन गाँव को अभितक 'आदर्श गांव' क्यों नही घोषित किया गया पता नहीं। सुधारकी दृष्टी से शिक्षा पर भी पर्याप्त ध्यान दिया जाता हैं। गाँव में प्राथमिक पाठशाला तथा माध्यमिक स्कूल भी हैं। वह अस्पताल के नजदिक हैं। यहाँ पक्की सड़कों एवं बिजली की व्यवस्था है। इसके अतिरिक्त मेरे गाँव में ग्रामीण व्यक्तियों को विभिन्न व्यवसायों का प्रशिक्षण दिया जाता हैं। विचार यह हैं कि छोटे उद्योंगों व कुटीर उद्योगों की स्थापना से किसानों को लाभ हो। वास्तव में मेरा गाँव एक आदर्श गाँव हैं।

फिर भी ग्रामसुधार की दिशा में अभी बहुत कुछ किया जाना बाकी हैं। ग्रामपंचायतों और न्याय पंचायतों को धीरे धीरे अधिक अधिकार प्रदान किये जा रहे हैं। इसलिए यह सोचना भूल होगी जो कुछ किया जा चुका हैं वह बहुत हैं। वास्त में इस दिशा में जितना कुछ किया जाये कम हैं। हमें यह बात नहीं भूलनी चाहिए कि गाँवो के विकास पर ही देश का विकास निर्भर हैं। फिर भी मैं यह कहता हूँ की 'मुझे मेरे गाँव से प्रेम हैं।'

■■■

जिले खुल के तू...

जिले खुल के तू, ये है तेरा हक्क...!
अपने बनाएँ पिंजरे को तोड दे
परिशानिओं से लढ़ना सीख ले तू...
जिले खुल के तू, ये है तेरा हक्क....!

जो चल रहा है तेरे मन में
बुराई को छोड़ दे, अच्छाई को चुन ले तू...
जिले खुल के तू, ये है तेरा हक्क...!

घने अंधेरे मे रोशनी जलाके
तुफानो को जवाब दे के, खुद को साबीत कर दे तू...
जिले खुल के तू, ये है तेरा हक्क...!

पर्वत से ऊँचा सागर से गहरा,
हवाओं से भी तेज, अपने कर्तव्य से हे जा तू...
जिले खुल के तू, ये है तेरा हक्क....!

■ **ढेरंगे प्रदिप गोपीनाथ**

जिंदगी

कभी हँसते हुए छोड़ देती है ये जिंदगी
कभी रोते हुए छोड़ देती है ये जिंदगी।
न पूर्ण विराम सुख में, न पूर्ण विराम दुख में।
बस जहाँ देखो वहाँ अल्पविराम छोड़ देती है ये जिंदगी।
प्यार की डोर सजाये रखो, दिल को दिल से मिलाये रखो।
क्या लेकर जाना है साथ में इस दुनिया से,
मीठे बोल और अच्छे व्यवहार से रिश्तों को बनाए रखो।

■ **झावरे वंदना जगन्नाथ**
एस.वाय.बी.एस्सी. (भौतिकशास्त्र)

क्योंकि आज मेरा शहर छूट रहा था।

जिंदगी के ऐसे मोड़ पे खड़ा था,
हाथ में थी किताबें और घर छूट रहा था।
खड़ेखड़े रिक्शें के इंतजार में,
मेरा दिल बिल्कुल छूट रहा था।
आँखो में सपने और किताबों का बोझ लिए,
क्योंकि आज मेरा शहर छूट रहा था।

वक्त पे खाना खा लेना,
और पढ़ाई से ना जी चुराना।
इन वादों के साथ मै मुरझाया खड़ा था,
क्योंकि आज मेरा शहर छूट रहा था।

घर से स्टेशन तक जो छोड़ने आये थे,
नज़रें चुरा के जो गीली आँखे छुपाये थे।
सिर पे हाथ रख के दुआओं से,
जिनका गला भर आया था।
जिनके डर से पूरा बचपन बीन पाया था।
वो आज बस खामोश खड़ा था।
क्योंकि आज मेरा शहर छूट रहा था।
अक्सर जो हर गलती में मुझे औरों से बचाती थी,
और पापा के दफ्तर जाते ही डाँट लगाती थी।
फिर कोने में खड़ी हो के खुद दो आँसू बहाती थी,
आज उसकी आँखो में एक सवाल था।
कही भूल तो, तू हमें ना जाएगा,
क्योंकि आज मेरा शहर छूट रहा था।

■ **बिडकर अजिंक्य भाऊसाहेब**
टी.वाय.बी.एस्सी
संदर्भ : कुछ वो पल, लेखक : सुब्रत सौरभ

जीवन एक संघर्ष

हर घड़ी, हर पहर, हर दिन, हर पल
दर्द में, खुशी में, नींद में, ख्वाब में
कश्मकश हैं कई, हल है कहीं नहीं
चल रहा हूँ मैं, मगर दौड़ है जिंदगी।

दोस्ती, दुश्मनी, रिश्तों की है ना कभी
अपनों में ही खुद को तलाशती जिंदगी
इस शहर से उस शहर, इस डगर से उस डगर
थक जाता हूँ मैं, मगर थकती नहीं है जिंदगी।

कल भी, आज भी, आज भी कल भी
वही थी जिंदगी, वही है जिंदगी
रात क्या, दिन क्या, सुबह क्या, श्याम क्या
सवाल थीं जिंदगी, सवाल है जिंदगी।

जी भरकर खेली यहाँ मगर संभलकर
बचपना भी जिंदगी, परिपक्वता भी जिंदगी
मनुष्य भी, पशु भी, खग भी, तरु भी
जिंदा है सब मगर मानवता है जिंदगी।

हम हैं तुम हो, ये है, वों है
सब है यहाँ मगर कहाँ है जिंदगी
सोच है, साज हैं पंख है, परवाज है
नाज है आज मगर कहाँ है जिंदगी।

कभी गम तो कभी खुशी के आँसू
वक्त के साथ परिवर्तन है जिंदगी
जिंदगी का लक्ष्य केवल है मृत्यु मगर
मौत के बाद भी है कहाँ जिंदगी।

■ **वाळुंज अर्चना भाऊसाहेब**
टी.वाय.बी.एस्सी
संदर्भ : प्रभात

खुदा... बस्स... एक दुआँ...

मैं जिसके प्यार से आजतक जिंदा हुँ...
उस शक्स को कभी मुझसे जुदा मत करना
वो मेरी दुनियाँ है...
जो कुछ है... सिर्फ वही है।
उसके लिए मैं मेरी जिंदगी की भी परवाह नही करुँगी
उसके लिए मैं मेरा सबकुछ निछावर कर दुंगी...
जो कुछ मेरे नसिब में है वो सबकुछ...
मगर उस शक्स को मेरे नसीब में रहने देना
उस शक्स को कभी मुझसे मत छिनना....!
खुदा... बस्स... एक यही दुआँ....
उसके लिए मैं मेरी सारी खुशीयाँ कुर्बान कर दुंगी
मगर उसे की बालसे भी बारीक दुःख मत देना...
वो मेरी जान हैं...
जो कुछ है... सिर्फ वही है...
उसके बिना जिना, मैं कभी सोच भी नही सकती...
ऐ खुदा आपके बाद मेरा सिर्फ एकही खुदा है
वो शक्स जो मेरा दिल है, धडकन हैं...
दिल के बिना आदमी जिंदा नहीं रहता
पर मेरा दिल, मेरी जान तो बस्स... वो है
वो नही तो मैं भी नही...
वो शक्स दुसरा कोई नही
वो दुनियाँ का सबसे खुबसुरत
और सबसे किमती तोफा है
वो मेरी माँ... और सिर्फ माँ है...!

■ **आभाळे रोहिणी सावळेराम**

Department of English

INDEX

Sr No.	Title	Name of Students
1	The Merchant of Venice	Kalnar Nilam Janardhan
2	Homi Jahangir Bhabha	Bhobal Vikas Tukaram
3	Satyendra Nath Bose	More Sachin Devram
4	Career of C. V. Raman	Salunke Prajakta P.
5	Animal farm - A Drama of Politics	Pawar Shital Shivaji
6	The Old Man and The Sea	Shinde Priyanka Dinkar
7	A Doll's House	Lokhandchur Alka Raosaheb
8	Abdul Kalam	Kedari Pooja Bhausaheb
9	Yamuna Paryatan : A First Marathi Novel	Shinde Mangal Dnyandev
10	Media	Sandip Pingale
11	Should Mobile Be Prohibited from College Campus	Andhale Neeta
12	Anton De Barry	Walunj Nisha Abasaheb
13	Life of Dr. C. V. Raman	Dalavi Pallavi Jalindar
14		
15		
16		

The Merchant of Venice

■ *Kalnar Nilam Janardhan*
S.Y.B.A.

The first scene of the play introduces us to a world of wealthy upper class Christian men living in Venice. Their conversation reveal that they are men of business. The roaring waters and spices scattered upon the stream is lyrical and poetic rather than practical or business minded. Throughout this opening scene is not really about business, but rather Antonio's emotional state. His friends seem it as their duty to cheer him up. We may infer that money is very important to these men, but the code of manners that they share requires them to act as friends.

Comradery and good cheer matter more than money. For example, Salarino excuses himself by asserting that his only concern is to make Antonio merry and that he is leaving because better friends have arrived but Antonio knows that Salarino is leaving to attend to his own business affairs. The Christian men of the play share a certain set of values, but these values are not always entirely consistent or self evident. However if the professions of affection between Antonio and other merchants simply seem like good manners. Antonio's loyalty towards his friend. Bassanio is obviously quite sincere. Where Bassanio is concerned about love and friendship really are more important to Antonio than money. When Bassanio asks for help Antonio promptly offers all of his money and credit insisting they straightaway to a lender so he can stand as security for Bassanio. Antonio's defining characteristic is his willingness to do anything for his friend Bassanio. He begins the play in a dreamy melancholy that he does not know how to cure, and through out the play he never takes decisive action in the way that Bassanio, Portia and Warivous other characters do. He approaches life with a passive mood.

One possible explanation for Antonio's Melancholy is that he is hopelessly in love with Bassanio. Although he never admits it the evidence suggests that he is in love with a calm well reasoned argument to response to the suggestion that he is in love.

Regarded as a symptom of lovesickness in Shakespeare's time, yet no female lover for Antonio is alluded to in the play. Antonio is extravgant in his professions of love for Bassanio and while extravagant protestations of love between upper class men were not considered abnormal at the time. The explicit sense of this statement is that Antonio will make himself and his physical person available to help Bassanio but it could be construed to mean that his body or person is available for Bassanio's pleasure. The idea that Antonio is in love with Bassanio would explain his motivation for risking his life as well as lend his character a certain poignency, as Antonio puts his own life as well as lend his character a certain poigndncy as Antonio puts his own life and wealth in jeopardy to help Bassanio woo something else.

■■■

"Homi Jehangir Bhabha"

[30th, October 1909]

▪ *Bhobal Vikas Tukaram*

An Indian born scientist who played an important part in contribution to The Quantom Theory was born on October 30, 1909 in Bombay.

His name is 'Homi Jehangir Bhabha'. He was the first one to become the chairman of Atomic Energy Commision of India.

Bhabha belonged to the wealthy Parsi family that was very influential in the West of India. He got a doctorate degree from the university of cambridge in 1934 after he had completed his studies from the Elphinstone College and graduated from the Royal Institute of Science that resided in Bombay. All this time he worked along with Neil Bohr that led them to discover the Quantum Theory. Bhabha also did some work with Walter Heitler and they made a breakthrough in the cosmic radiations understanding by working on cascade theory of electron shower's. In1941, Bhabha got elected for his work in the Royal Society.

Bhabha went back to India in 1940 and started his research in Banglore at an institue in India named 'The Indian Institute Of Science' about the cosmic rays. He was given a postion as a director at an institute in Bombay known as Tata Institute of Fundamental Research. He was a skillfull manager and it was due to his prominence, devotion, wealth and comrade ship with Jawaharlal Nehru, Prime minister of India that he was albe to gain a leading position for allocating the scientific resources of India.

Bhabha was the first one to become the chairperson of India's Atomic Energy commision in the year 1948. It was under his direction that the scientist of India made their way into making an atomic bomb and the first atomic reactant was in Bombay in the year 1956. Bhabha also led the first UN conference held for the purpose of peaceful uses of atomic energy in Geneva, 1955. It was then predicted by him that a limitless power of industries would be found through nuclear fusion's control. He promoted nuclear energy control and also prohibition of atomic bombs worldwide. He was absolutely against india manufacturing atomic bombs even if the country had enough resources to do so. Instead he suggested that the production of an atomic reactor should be used to lessen India's misery and poverty. A post in Indian cabinet was rejected by him but he served as a scientific advisor to PM Nehru and Lal Bahadur Shastri.

▪▪▪

> If you want to walk fast, walk alone.
> But if you want to walk far,
> walk together.
>
> Ratan Tata

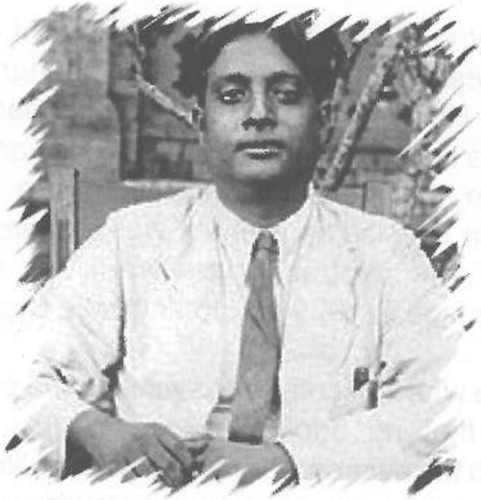

Satyendra Nath Bose

[Jan 1894 - 4, Feb 1974]

■ *More Sachin Devram*
T.Y.B.Sc. (Physics)

Satyendra Nath Bose was an Indian physicist from Bengal specialising in theoretical physics. He is best known for his work on quantam mechanics in the early 1920's. A fellow of the Royal society, he was awarded India's second highest civillian award, the Padma Vibhushan in 1954 by the Government of India.

Bose was born in Calcutta, the eldest of seven children. His home was in village Bara Jagulla. His schooling began at the age of five near him home. When his family moved to Goabagan, he was admitted to the New India School. In the final year of school he was admitted to Hindu School. He passed his entrance examination (Matriculation) in 1909 and stood fifth in the order of merit. He next joined the intermediate science course at the presidency college, calcutta. He was taught by illustrious teachers such as Jagdish Chandra Bose, Sarada Prasanna Das and Prafulla Chandra Roy.

From 1916 to 1921, he was a lecturer in physics department of the university of calcutta along with Saha. Bose prepared the first book in English based on German and French translations of original papers on Einstain special and general relatively in 1919. In 1921, he joined as reader of the department of physics of the recently founded university of Dhaka (In present day, Bangladesh) Bose set up whole new department including laboratories, to each advanced courses for M.Sc. and B.Sc. honours and taught thermodynamics as well as James Clerk Maxwell's theory of electromagnetism.

Satyendra Nath Bose, along with Saha presented several papers in theoritical physics and pure mathematic's from 1918 onwords. In 1924, while working as reader at the physics department of University Dhaka, Bose wrote a paper deriving plank's quantum radiation law without any reference to classical physics by using a novel way of counting states with identical particles. These paper was seminal in the very important field of quantum statistics. Though not accepted at once for publication, he sent the article directly then to albert Einstein in Germany. Einstain recognising the importance of the paper, translated it into German himself and submitted it on Bose's behalf to prestigious Zeitschriftfur Physik.

■■■

Career of C. V. Raman

▪ *Prajakta P. Salunke*
T.Y.B.Sc. (Physics)

In the year 1917, Raman resigned from his government service after he was appointed the proffeser of physics at the University of Calcutta. At the same time continued doing research at the India Association for the Cultivation of Science (IACS) Calcutta, where he became the honorary secretary. Raman used to refer to this period the golden era of his career. Many students gathered around him at the IACS and the university of Calcutta.

On 28th Feb. 1928, Raman led experiments at the IACS with collaborators, including K. S. Krishnan, on the scattering of light, when he discovered what now is called the Raman effect.

A detailed account of this period is reported in the biography by G. Venkatraman. It was instantly clear that this discovery was of huge value. It gave further proof of the quantum nature of light. Raman had a complicated professional relationship with K. S. Krishnan, who surprisingly did not share the award, but is mentioned prominently even in the Nobel lecture.

Raman spectroscopy came to based on the phenomenon and Earnest Rutherford referred to it in his presidential address to the Royal society in 1929. Raman was precident of the 16th session of the Indian science congress in 1929. He was conferred a knigthhood and medals and doctorates by various universities. Raman was confident of winning the Nobel prize in physics as well but was disappointed when the Nobel prize went to Owen Richordson in 1928 and to Loul's de Broglie in 1929.

He was so confident of winning the prize in 1930 that he booked tickets in July, even though the awards were announced in Nomber and would scan each day's newspaper for announcement of the prize, tossing it away if it did not carry the news. He did eventually win the 1930 Nobel prize in physics for his work on the scattering of light and for the discovery of the Raman effect.

He was the first Asian and first non white to receive any Nobel prize in the sciences. Before him Rabindranath Tagore had received the Nobel prize for literature in 1913.

Raman and Suri Bhagavantam discovered the quantum photon spin in 1932, which further confirmed the quantum nature of light.

Raman had association with the Banaras Hindu University in Varanasi, he attended the foundation ceremony and delivered lectures on "Mathematics and some new paths of physics" during the lecture series organised at BHU from 5 to 8 Feb. 1916. He also held the position of permanent visiting professor at BHU.

during his tenure at HSC, he recruited the talented electrical engineering student. G. N. Ramachandran, who later went on to become a distinguished X-Ray crystallographer.

▪▪▪

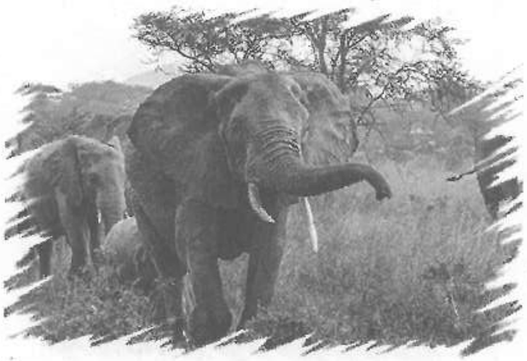

Animal Farm- A Dream of Politics

■ *Pawar Shital Shivaji*
T.Y.B.A. (English)

The Dream of old Major : Mr Jones is the owner of Manor Farm. He has his Family servants and many animals such as pigs, horses, cows and dogs one night old major holds a meeting of the animals just after Mr. Jones goes to bed. He remembers an old dream in which he had seen the earth ruled by animals only. In his speech old major says that man is the only enemy of animals. He explains that animals work hard but the production is mostly consumed by man similerly when animals become useless. Man kills them then all the animals sing the song 'dream of old major'. Their sound awakes Mr. Jones and the meeting of the animals comes to an end.

The rebellion of the animals : Old major dies soon after the meeting. However he has inspired the animals to prepair for rebellion. The animals discuss the ideas of old major Nepoleon Snowball and Squealer three young pigs become their leaders. Regular meetings are held in the barn. One day Mr. Jones forgets to feed his animals so they break into the storehouse and start to feed themselves Mr. Jones and his men start beating them. But the animals attack them. They are drive away from Manor farm. Thus the rebellion takes place unexpectedly. The name of the farm is changes form to Animal farm. They write the seven commandments on one of the walls of the barn. They will serve as the laws of Animals farm.

Pigs as superior to the other animals. The harvest is done by the anials with great success. The pigs do not do physical work but only organism. The other pigs works very hard Sunday is the day of rest. The new flag of animals farm is raised every sunday morning. It is a green tablecloth with an emblem of a hoof and a horn. However soon Napoleon and Snowball differ in their opinion The pigs eat apples and drink milk saying that it is necessary for them as them as they do mental work. The pigs soon show themselves as superior to other animals.

The Battle of the cowshed : Nepoleon and Snowball send pigs to the nearby farms in order to tell the animals there about animalism and the revolution. The neighbouring farmers Mr. Pilkington and Mr. Fredrink spread false rumours about the wickness of the animals fight bravely and win the battle Snowball and Boxer are given medlas for fighting bravely. The battle is named as the cowshed expulsion of Snowball Mollie the mare is more interested in things like sugar and ribbons than other things so one day she disappears. Soon the is found pulling the cart for the owner of a hotel. Napoleon and snowball differ in their opinions. Snowball decides to build a windmil to produce electricity. But Napoleon opposes to the idea of buiding a wind mill. He gives importance to the increase in food production. A meeting is called to discuss the ideas Snowball is about to debate rightly. He is about to convince the anials about his plan. The animals are about to accept his plan but suddenly Napoleon calls nine firce dogs who chase Snowball away from the farm. Soon Napoleon starts behaving like a squealer starts his duty of explaining his ideas. His blames snowball as a criminal building and destruction of the windmill. Napolean now

wishes to build the windmill Squelar tells the animal is that the idea of building the windmill was really of Napoleon. It was stolen by snowball from him. The animals work hard. They start trading with beings for the machinery fo the windmill half of the windmill become ready. One day Napoleon orders all the animals togather. He announces that there are spies among them selves. All the animals are surprised to hear it. But soon the fierce dogs kill four pigs one goat and two hens also are killed. They also attack Boxer.

Boxer is wounded and also has become old yet. He work hard to rebuild the windmil. The disctance between pigs and other animals continues to grow Animal farm is declared to be republic and Napoleon becomes its first president Muses the raven returns and tells the anials about sugar candy. Mountain boxes falls ill. The pigs promise to send him to the veterinary in the town. However he is sent to a slaughter house. The animals are told that he died in the hospital. The pigs become corrupt. The windmill is rebuild. The animals are treared badly.

■■■

The Old Man And The Sea

■ *Shinde Priyanka Dinkar*
T.Y.B.A. (English)

Santiago was an old Cuban (from Cuba) fisherman. He generally used to fish in his skiff (boat) in Gulf stream. He had been going for fishing but he could not catch any fish for 84 days. One boy Manolin had been with him for the first 40 days. But as no fish was caught during the 40 days, the boy's father said that the old man had become unlucky. So, he did not send his son with him. He told him to find out another fisherman. The boy felt sad to leave old Santiago. However, he always came to serve the old man. On that day (84th) he took santiago to the hotel, The Terrace, and gave hime some beer to drink. He also gave him some sardines to be used for baits. The shack (hut) of the old man was made of palm-leaves. On the walls, there were pictures of sacred heart of Jesus and virgin cobra both of the pictures were the relics of the wife of the old man, Santiago.

The boy and the old man always spoke of fictitious things. The boy was with the old man in his shack. That night he asked him what he had to eat. The man said that there was yellow rice and fish. When asked by the boy, the old man replied that he would carry the cast net with him. However the boy knew that there was no yellow rice and fish in the shack. Similarly,

the boy also knew that the cast net was sold. However the two 'friends' cut time by speaking about things which they do not now possess. The old man also wished to buy a lottery ticket with the number 85 as he was going to fish on 85th day in that series. The boy would borrow two dollas for the purpose.

The boy brought food and beer from the hotel. The terrace, the owner, Mr. Martin, did not charge any money for him. The old man said that he would give Martin meat of a big fish, Both then spoke about baseball. The boy then praised Santiago as a great fisherman. The old man thanked the boy. He was not then very strong but had his 'tricks'. Soon, the boy left. The old man slept and dreamt of African lions.

The next morning, the old man went to the house of the boy and woke him. The boy came with the man to help him to carry the fishing gear and other things to the share. As he had promised, the boy brought fresh baits for the old man. He then wished the old man good luck and the old man sailed away in his boat.

In the early morning, the old man laid down the baits deep in the ocean. They were sweet smelling and good tasting. the old man also used fresh sardines and tunas to attract big fish. He watched the lines properly. After sunrise, Santiago saw a back-bird flying and circling in the air. It showed there were flying fish in the water there. Santiago also saw a group of dolphins swimming in the water. The flying fish were to big for the black-bird and they went too fast. Santiago thought that he would soon catch a big fish.

Soon, the bird was out of sight. There was nothing except weed on the surface of the ocean now. Soon the bird was seen again. It was encircling over the sea. The old man knew that the bird might have seen flying fish again. A small tuna rose into the air and dropped into the water.

Soon one of the hooks got a fish. It was an albacore of about ten pounds. It would be used as an excellent bait. It was not noon. Santiago wished to catch a big fish. Soon, the old man noticed that one of the projecting sticks was dipping. He learnt that a marlin was eating his sardines deep into the sea. It went away but came again to eat Sardines. There was a heavy pull upon the line. The marlin had got hooked, Santiago felt that it was a bit heavy. Marlin. He thought that the hook would cut the heart of the Marlin and kill it. However, the Marlin was not killed. It moved and even the boat moved. The Marlin started dragging the boat towards the north-west. Santiago wished to have the boy with him. He thanked God for the Marlin was not going down into the sea.

The Marlin continued to wing the boat for four hours and at noon the fish got hooked. Till the evening the Marlin was not seen. The fish moved continuously. the man thought of base ball. He wished he had a radio. Again he wished he had the boy with him. He was all alone. He wishes to eat the tuna to keep him strong. Santiago liked porpoise. He also remembered how he had caught a female marlin and the male marlin had jumped high to see its female companion in the boat. Gradually, the Marlin bacame weaker. The old mand said, "Fish, I love you and respect you very much. But I will kill you dead before this day ends"

A small bird (called warbler) came flying and sat on the line. It looked weak. The old man talked with the bird as it could understand him. At this time, the Marlin gave a sudden lunch. The man would have fallen down but he controlled himself. The left hand of the man was cramped. The bird flew away. The old man once again wished to have the boy with him. He dipped his cramped hand in the salty water of the sea. He started eating the pieces of the tuna. He wished to feed the marlin also. After all, it was his 'brother'. He prayed God to heal his palm so that he may be able to deal with the huge Marlin. Santiago felt along but soon there was a flight of wild ducks over the water. So

Santiago realized that no man is alone on the sea. If the boy had been there he would have massaged his left hand.

Soon the Marlin emerged from water and again dived into it. It was a very big fish. It was two feet longer that the boat of the old man. The fish was bigger but not more intelligent than Santiago. The fish started moving and to wing the boat. The man prayed God to kill the fish. He would offer divine if he succeeded in catching the Marlin. he would also make a pilgrimage to the virgin de cobre if he caught the fish.

It was the third morning since the voyage of Santiago. The Marlin began to circle. Santiago began to pull the line. However he was tired because of strain. He did not wish to accept defeat or die. He prayed God for help. Soon, Santiago saw the tail of the fish. After sometime, it was swimming along side the boat. The old man took his harpoon and drove it into the side of the marlin. Maddened with pain, the Marlin leaped into the air. When it dropped down, the spray of water was thrown on the whole boat. The fish was dead. The surface of the sea became red with the blood coming from its heart.

The fish was too big to take to the shore. Santiago would have to tie it to the boat. It would be more than one thougsand and five hundred pounds in weight and would bring santiago a big amount of money. Santiago was hungry. He caught some shrimps, threw their heads away and ate them. The boat was moving properly.

After an hour, a big shark attacked the dead Marlin. The old man killed it with his harpoon. However, the shark took his harpoon with him. The only weapon with the old man now was his knife. He praises himself for killing the dangerous shark. he said, "A man can be destroyed, but not defeated". Soon, he thought that it was sin that he had killed the Marlin, his 'brother' and 'friend '. But he consoled himslef by saying that he was a born man and the Marlin was a born fish. After two hours, two more sharks came smelling the Marlin. The old man killed both of them. Another shark came. The old man thrust his knife into the head of the shark. However, the shark jerked backward and his knife got broken, Before going away it had taken a quarter of the flesh of Marlin. The only weapons left with the old man now were the gaft, the oars and the club.

No shark then came till the sunset. But then two sharks came, Santiago hit one of them with his club. The other was tearing flesh fromt he Marlin. He hit it also. He wounded both the sharks and drove them away. He had come near the shore Half of the Marlin was eaten by the sharks. Santiago hoped that he would be also to take half the Marlin to the shore.

When the old man reached the shore, all were asleep, He got out of the boat and fastened it to a lock. He was too tried. He slept in the shack on his face stretching his arms with his palms up. When the boy came to see him, he was sleeping. He began to cry when he saw that the man's hands were wounded with the net. He went out to bring some coffee for him. Many fisherman gathered round the old man's boat.

In the afternoon a group of tourists had come to the Terrace for a party. They woundered to see the skeletonof a fish. A woman tourist asked the waiter what it was. The waiter replied 'The Shark'. He had to say that it was the sharks who had eaten the whole fish and had left only its skeleton. The woman tourist. however, misunderstood him. She said that she did not know that a shark had such a beautifully shaped tail. Her husband too expressed the same idea.

The old man was sleeping in his shack. The boy came with food and sat beside him. The old man was then dreaming about the lions.

■■■

A Doll's House

▪ *Lokhandchur Alka Raosaheb*
S.Y.B.A. (English)

Nora comes from shopping. Her susband, Torvald Helmer, who is a lawyer, praises her beauty. She has brought presents for her children, maid and other servants. She says that she has spent more money. This time as Torvald has been appointed as a bank manager and might get big salary. Her husband tells her that the salary would be increased after three months and so she should continue to spend. However, he praises the beauty of his wife. He says : 'My little lark" "My singing bird" and "my little squirrel".

Soon, Mrs. Christin Linde, the school mate of Nora, comes to see her after many years. She had to marry a rich man who she did not love However, she had to support her younger brouthers and sick mother. But soon her husband lost his business and died. Mrs. Linde remained all alone. Her mother was dead and brothers had settled in life. Now Mrs. Linde remebered Nora and came to her to find a job through her Nora too bad days. She had secretely borrowed money from krogstad, the mann who works in Helmer's office and is a lawyer. Helmer did not know about the borrowing of money at the ball dance next day. Helmer wants her to dance "Tarantella" which she has learnt It is a kind of Italian dance. Nora then tells Linde about the disease of Dr. Rank. He is suffering from the tuberculosis (TB) of spine. Helmer is seen coming and so Nora sends Linde in another room.

Nora tells Helmer to let Krogstad keep his job. Nora says, Krogstad may spread false, propaganda against them and bring disgrace to them. The same thing had happened to her father. Helmer does not listen to his wife and remains confirm on his dicision. He tells her to reach through someone to Krogstad. Helmer goes to his study room. Nora is frightened of being exposed of her act of forgery.

Nora paid the loan instalments regularly. Then Krogstad comes and goes to Helmer. Mrs. Linde tells Nora that she knows the man. She once loved him. Dr. Ram, the family friend of the Helmers comes there. He tells the two ladies that Krogstad is a bad man. Helmer sees Krogstad off and comes to the ladies. Nora introduces Mrs. Linde to him. She adds that she wants a job. All leave and Nora is left alone.

Nora is playing with her children Krogstad tells Nora that her husband does not like him. So he would not continue him as a clerk in the bank when he becomes the mahager. So he requests Nora to save his job by recommending his case to her husband. So Krogstad threatens Nora of using a weapon which he has with him. He reminds her that she had sighed a bond to borrow money from him. She had sent to bond for her father's signature. When it came back to Krogstad he found some disparity. The father was to sign the bond on 2nd Oct. but he had died on 29th September. How can a dead man sign the bond ? Krogstad had learnt that it was Nora who had put the sign of her father. It was a crime of forgency. Nora agrees. She had not sent the bond to her father. He too was seriously ill and would not have tolerated the information about the serious condition of Helmer. So Nora herself had signed the bond Krogstad says that it is a servious crime. Krogstad leaves and Nora feels

mentally disturbed. She can not play with children not does she decorate the Christmas tree.

Helmer comes back. He asks Nora whether Krogstad had come there. Nora tells a lie that none had come to her. But Helmer says that he himself saw Krogstad going out. Nora admits that Krogstad had come and wanted to recommend her for retaining his job in the bank. Helmer becomes angry but soon becomes calm. Later on, Helmer tells Nora that krogstad had committed a crime of forgery and so he would lose his job. He himself would try to save him because he does not like him. Helmer goes study room. Nora feels disturbed. She would not be able to save Krogstad's job in the bank. she feels that she had corrupted her children and poisoned her house. She does not allow her maid, Mary, to bring her children to her.

Nora is full of anxiety. She does not wish to play with her children. She speaks to many of leaving for ever. Then Mrs. Linde pays the second visit to her. Nora wants her to help her in mending the dress which she wants to wear.

Dr. Rank comes to Nora. He tells her that he is going to die soon. When he is about die, he would send her his visiting cards with a black cross on them. She tries to please him. She shows her new stockings. He wants to see her legs but Nora Denies. then Dr. Rank directly tells her that he is in love with her. Nora feels angry and decides not to ask him for money. Dr. Rank goes to Helmer in the study room.

Krogstad comes to Nora. He has got the dismissal letter. He warns Nora to help him not only to retain his job but also for promotion, Otherwise he would give a letter brought by him to Helmer. He has written everything of forgery of Nora. It would bring trouble and disgrace to Nora and her husband. Nora directly tells Krogstad that she cannot help him. So Krogstad drops the letter in the locker letter box of Helmer and goes away.

Mrs. Linde has mended the fancy dress of Nora and comes from other room to Nora. Nora is restless and worried. By this time, Mrs. Linde has understood that it was Krogstad from whom Nora had borrowed money. Nora tells her everything. Nora says that a miracle is going to take place. She would be rescued by her husband himself. He would take all responsibility on him. He would praise her and also forgive her Mrs. Linde goes to meet Krogstad. Nora wants to prevent Helmer from taking the letter from the letter box till Linde does something. So she wildly reheavses the dance before Rank and Helmer. Nora decides to commit suicide after the dance. She does not wish put her husband in troble to take the responsibility of her forgery on him. All such thoughts make Nora sad and serious.

Mrs. Linde tells Nora that she is going to let Helmer get the letter it would make him learn everything. She goes away. Dr. Rank will die soon. Then Helmer surprises Nora with his out burst of anger. He scolds Nora for her acts. She has spoiled his prestige but He will not have love for Nora. They will continue to live like husband and wife but only for society, in real life, thy will have no relation. She will not be allowed to upbring their children. However, Helmer angrilly blames Nora without giving her a chance to explain the circumstances under which she had committed mistakes.

Soon a manager brings a letter for Helmer from Krogstad. Helmer reads the letter and great change come in him. His anger is replaced by over joy. Now there will be no disgrace and no candal. Nora has learnt the true nature of him. He is selfish and does not follow what he preaches.

Nora directly and boldly tells her husband that she has discovered his real nature. He treats her as 'a doll', just as her father had treated her 'a baby-doll'. Now she does not wish to live in 'a doll's house'. Nora thus reveals man's dominance on women. She seems to say, as an old wife says to her old husband :

'Woh jamana tha bachpan ka,
Hum gulam the bap ke,
Ye jamana hai pachpan ka,
Hum gulam hai aap ke'

Nora angrily takes back the wedding ring from Helmer, slams the door behind her and goes away. Thus Nora leaves her house, children and husband in order to eastablish her own identity. Her departure is a symbol of liberation from traditional bondage and restrictions. She proves to be a model to all women to claim for their rights and not to live as the property of their husbands. The very action of Nora makes her a modern emancipated woman.

■■■

Abdul Kalam

■ ***Kedari Pooja Bhausaheb***
S.Y.B.A. (English)

Abdul Kalam's full name is 'Avul Pakir Jainulabden Abdul Kalam'. He was born in 1931 in Rameshwaram in Tamil Nadu. He was the eleventh president of India, from 2002 to 2007. He is a recipient of the Padmabushan, the Padma Vibhushan and nation's highest civilian award, the Bharat Ratna. He is known as the 'Missile Man of India'.

Kalam's father was very good man. Kalam learnt from his father by the work with integrity and succeed with integrity.

Kalam's father Janab Avul Pakir Jainulabdeen taught his a great lesson whenn he was a young boy. It was just after India won Independence in 1947. Panchayet elections were held on Rameswaram Island and his father was elected president of the village council. His father was elected not because he belonged to a particular religion or caste or because of his economic status. He was elected only on the basis of his nobility of mind and for being a good human being.

On the day his father was elected as president, a man came to his home. Kalam heard a knock at the door. In those days inRameswaram, they never locked the doors. A man entered and asked him where your father

was. He told him that father had gone for the evening Namaz. A man then said that he had brought something for his father and asked if he could leave it for him. Kalam told him he could leave the item on the cot and he continued with his studies.

When his father returned, he saw a silver plate with gifts on the cot. He was upset and angry at the fits. Kalam was the youngest child and his father really loved him and he also loved him a lot. Later, his father explained his reaction and advised him never to receive any gift without his permission. Then he told Kalam that accepting gifts was not a good habit. A gift was always accompanied by some purpose and therefore it was a dangerous thing.

This incident changed Kalam's life. "The lamps are different, But the light is same. Worldly joys you returned to the world, you remain in my innermost soul."

Kalam studied aeronautical engineering at the Madras Institutte of Technology. He palyed a key role in the develpment of India's first statellite in 1980 to take India into the space club, in the buidling and operationalization of India's strategic missile systems; and in the 1998 nuclear tests. As chairman of the Technology Information, Forecastng and Assessment Council (TIFAC) and as an eminent scientist, he led the country with the help of 500 experts to arrive at Technology vision 2020 giving a road map for transforming India into a develped nation.

As an elder statesman he remins in the public eye for his role in offering counsel, reaching out to people and building bridges across religious and social divides. Dr. Kalam's focus stays on transforming India into a developed nation. Reasource on the earth, above the earth and under the earth".

Dr. Kalam has many facets to his life. He was the 'Missible' man for some. He was a 'dramer' for other for children, he was the 'wings' of inspiration to spread the glow of goodness. His autobiography reveals aspects of Kalam, the Man and Kalam, the scientist.

People always want to know about the lifestyle of public personalities; trivia are of great interest. It was a natural curosity that must be fulfilled. The cine magazine cover film personalities, newspapers and general magazines features political figures, and sports journals, the sports heroes, who talks of scientists and civil servants who do outstanding work behind the scenes. In the case of Dr. Kalam some information was seeped through over the years, as he had been in the limelight for long. Even so, what we was fed with is repetitive stories about his playing the veena, reading both the Holy Korah and the Bhagaved Gita; and seldom cutting his hair ! There was much more to the colourful personality. Therefore, any discussion of his lifestyle should invetable include his work style of which very little is generally known.

Dr. Kalam starts his book Ignited Minds with the words :

"Dream, Dream, Dream
Dreams transform into thoughts,
And thoughts result in action"

When Dr. Kalam talks of dreaming, he means that youngesters should set themselves a goal unless one has a goal, one would only be drifting. If one firmly believes in something and makes efforts in a focused way, then, the chances are that one can realise one's dreams.

So, the 'Dream' refers to Dr. Kalam's wish that youth of the country should aim big and work for the country's transformation.

The next bold dream was the vision 2020 for the country. He was the president of Technology Information, Forecasting and Assessment Council (TIFAC), a soceity under the department of science and technolgoy.

■■■

"Yamuna Paryatan First Marathi Novel"

▪ *Shinde Mangal Dnyaneshwar*
T.Y.B.A.

Rev. Baba Padmanjee, first Marathi novelist missionary -

Rev. Baba Padmanji well known as the first novelist in Marathi literature. The novel 'Yamunaparyatan' written by him in 1857 is recognised as the first novel in Marathi language. The novel highlighted the problems faced by widows in the 19th century and advocated remarriages for them. Padmanjee wrote about 150 marathi books including collection of essays, autobiography and dictionaries. A missionary to the core, Padmanjee was a social worker as well. He exposed and criticised many evil customs in the society of his time, through his literature.

Baba Padmanjee was born in Belgum in Karnataka in May 1831. His full name was Baba Padmanjee Mulay. However, as per the custom prevailing then, he did not use his surname. He belonged to the 'Kansar' caste. His father Padmanjee studied at the London Mission School in Belgaum. He later joined Elphinstan school of Mumbai in 1847.

During this period, Baba Padmanjees views about customs in Hindu society and casteism underwent change. He became a member of the Paramhans group a reformist organisation functioning secretly. The objective of paramhans group was to bring about reforms in Hindu Society by abolishing casteism, eschewing idolatry and propagating remarriages for widows. However, considering the strong opposition of the orthodox people to these reforms, the group met and held discussion. There was a rumour that these members had in inclination towards christianity and all of them would sooner or later get converted to christianity.

Baba Padmanjee embraced christianity in september 1854 at Belgaum. He was 23 years old then he has explained the reasons for his conversion in an article published in christian marathi periodical 'Dnyanodaya'. In the Marathi periodical 'Dnyanaprakash' following comment were published.

Yamunaparyatan, which brought an important social issue of the nineteenth century on the anvil, drew a great response during Baba's lifetime itself. To facilitate these literary works reach maximum readers Not withstanding the comments about the literary and other values of the novel, there is a great opplause from the readers.

In the second edition of the novel, Padmanjee published a list of those who purchasedcopies of the novel. The list comprised of veterans like Dadoba Pandurang, Jagannath Shankarshet, Lokhitwadi, Gopal Hari Deshmukh, Mahatma Jyotiba Phule, Sheikh Dawood Gulam Mohammad, educationist Rev. John Wilson and Rev. Baba Padmanjee published a thesaurus in 1860. This was the first thesaurus in marathi. It was based on 'Rogets Thesaurus; a dictionary of parallel words written by senior English dictionary composer Peter Mark. The first ediction of Roget's thesaurus was published in 1852. Rev. Padmanjee published 'Shabda-ratnawali, eight years later.

Padanjee published 'A comprehensive Dictionary -English and Marathi in 1860. The

second and third editions of the dictionary with more than 20,000 words were published in 1870 and 1889, respectively.

A compendium of molesworth Marathi and English dictionary was yet another dictionary brought out by Baba. The first edition of this dictionary was published in 1863. The revised edtions were published in 1875, 1882 and 1890. These editions indicate the response from the readers.

Dr. Bhimarao Kulkarni, in his preface to the Marathi book 'Baba Padmanjee' 'Karya Kartutwa' writes - "Ever since his childhood the power of religion had captured Padamanjee's mind and when still young he coverted to christianity. Through his devotion to jesus, he wrote commentary on the New Testament. He carried out a comparative study of Christianity and Hinduism. He published may periodicals, worte booklets and ran schools. He was extremely dedicated to writing and printing about European Christian missionaries. He ensured that his books reached readers by offering pre-publication discounts. His role appears to be mainly of an author of an encyclopedia, when one studies his compilation of essays, commentary on Bible and clarifying ideology of Hinduism".

■■■

Media

■ *Sandip Pingale*
F.Y.B.Sc.
(Electronic Science)

You want to imitate an action sequence just because your favourite action hero looked 'cool' doing it. you want to wear the LBD just because you are a fan of coco channel. You want to do everything that people from the glamour world do you want to do your favourite celebrity. Even you want to be in the news. Any publicity is good publicity. You begin to feel your role models are people that the media exposes to you. You want to be some one but not yourself. And now you say media does not influence you on come on, if surely does. Mass media does affect the way in which masses think and act.

Media-Negative Effects :

Blind imitation : when you try to imitate your role models from the glamour industry do you give a though to whether you are doing right or wrong. It is offten seen that young girls and boys imitate celebrities blindly. The controversial and bad is more talked about sometimes, little things are blown out of

proporation thus changing the way they are perceived by the audiance.

Wrong Message :

The negatives in society are highlighted with the purpose of awakening people about them. For example the negative effects of addiction are portrayed through advertisements newspapers, television and the internet are used to convey social message is misconstrued. The awakening does not reach every one or it reaches the masses in the wrong way. Media influences them negatively what is shown with an intent to 'spread a message' ends up becoming a bombardment of the bad and ugly parents and teachers have big role to plays in selecting what the young should see and what they should not.

Negativity :

To some extent media is responsible for generating negative feelings among those exposed to it. An early exposure to violent films, books publishing ugly social practice has a deep impact on young minds. If children are bombarded with fight sequence stunt work, sex and rape, scenes, suicides and murder's through books or movies, they are bound to leave a scar these impressionable minds and not just children, the unpleasant can impact even and adult's minds. Adults may have the maturity to distinguish between the good and bad but bombarding only the bad can affect any one at least at the sub conscious level.

Unhealthy Lifestyle :

Media is held responsible for the change in eating habits of teenagers and the unhealthy lifestyle they are adopting. You ask me why ? well because there are these junk food advertisement everywhere. There's no one advertising the benefits eating fresh fruit everyday. Media is exposing the masses to fast food products canned food, fat diets and energy drinks. Think is leading teenagers to adopt unhealthy eating habits. No one's propagating the importance of exercising to keep fit. But there are advertisement of expensive exercise equipments and weight and fat loss programmes. Watching T.V. or browsing the web late nights in spolling the sleeping habits of many.

Information overload :

The media in itself is so addictive that once gluced to it you tend to forget everything else. When you are not watching TV, you are surfing the Internet, when you are not on the web, you are reading news papers, when you are not reading anything. You are listening to something media is every where affecting every aspects of life.

Changed Outlook

The media has, in its own way, changed people's out look towards life. Media is the interface through which millions look at the world outside. Media claims to depict the 'today but not all types of media show only the truth. Not everyone is able to filter that element. Most believe everything to be real especially kids and teenagers.

While a certain amount of exposure to media is essential for introducting ourselves to the world outside. Excessive exposure uncontrolled access and belief with out thought won't lead us anywhere. They will only make the negative influence of media more obvious.

Reference : Daily newspaper - news on media and youth.

Should mobile be prohibited from college campus

▪ *Neeta Andhale*
(F.Y.B.Sc.)

Technology is developing quickly now a days. More and more new inventions appear in people's lives. Some of these inventions have become very popular and important for people. Mobile is a good example. In the article "Cell Phone, a convenience, a Hazard or Bottle"by Jane E. Brody, she states that "When a new technology takes off, it seems to fly with the speed of light. So it is with cell phones, now owned by well over half the population and soon to be found in more than 90% of Indian households". Lots of teenagers are found of the newest gadget because it makes them look "cool", So there will often be times when they crave for cell phone for them.

Although many parents think that having a cell phone is a good idea to assure their children's safe, in reality. There are many negative consequences for the students who use cell phones at college campus, such as causing interruptions in classes and using them for chatting status symbols.

Many paretns think that is better if their children carry cell phone with them during college hours. Parents give their children cell phone because they wat to contact them to make sure they are safe. However, parents do not need to be concerned about their children's safety when they are in the college campus because protecting them is one of the college's responsibilities. In any case of emergency colleges are the ones who have responsibilities to take care of the students and make sure they are safe. Moreover college staff will be the one who contact the parents and explain the situation if necessary.

Mobile should be banned in college campus. It's a sensible matter nowadays, it has its own pros and cons. Reach ability, availability should be the main criteria here. common gays, it is pure common sense. Use them for what it is meant for "Limitations live only in our mids. But if we use our imaginations, our possibilities become limitless". Now a day 82% students use mobile in the college campus. In it not only boys are included but girls also use mobile phones for chatting with their BF's sending SMS, using internet's FB (Face Book) chatting. Because of this reason students do not concentrate on their study. When teachers delivers a lecture in the classroom at that time mobile is ringing daily. One of the students forgets to switch off his mobile phone and daily whole class is disturbed at one time every day. Many teachers do not switch of their mobile when the give lectures in the classrooms. When they give lectures for students and at thetime their mobile ring. They pickup the phones, they receive the calls and start speaking on mobiles. In this way mobile spoils the class attention. Nowadays many crimes are done using mobile. Many girls and boys chat on mobiles. They waste their time and money using mobiles. Mobile using students cannot concentrate on their study. No doubt mobile is very useful device. But its use in the college campus in not useful but useless.

Obviously, use of cell phones in college classrooms should be banned. It is unnecessary, it transfer your attention from class content, and it damages the health of the students from my point of view, it is more advisable to ban the use of cell phone during class. Taking into account the observation, most of the students use smart phone during class are surfing on line or playing games. However it is unnecessary to use cell phone during the class and college campus.

Ref. : 'Saptahik Ank' Oxygen Lokmat

Anton De Barry

■ *Walunj Nisha Abasaheb*

(T.Y.B.Sc.)

Anton De Barry (26th January 1831 - 19th January 1888) was a German surgeon botanist microbiologist and mycologist (fungal systematics and physiology). He is considered a founding father plant pathology (phytopathology) as well as the founder of modern mycology. His extensive and careful studies of the life, history of fungi and contribution to understanding of algae and higher plants were landmakrs of biology.

Born : January 26, 1831

Died : January 19, 1888 (aged 56)

Nationality : German

Occupation : Surgeon, Botanist, Mycologist

Known for : Demonstrating sexual life cycle of fungi, study of plant diseases, coining the term symbiosis.

De Bary's youthful interest in plants and in examination of fungi and algae were inspired by George Fresenius, a physician, who also taught botany at senckenberg institute. Fessenius was an expert on thallophytes. In 1848, De Barry graduated from the gymnasium at frankfurt and began to study medicine at heidelberg, continued at Marburg. In 1850, he went to berlin to continue pusuning his tudy of medicine and also continued to explore and develop his interest in plant science. He received his degree in medicine at Berlin in 1853, but his dissertation tittle was 'De planturum generatione sexuali' a botanical subject. The same year, he published a book on the fungi that caused rusts and smuts in plant.

After graduation, De Barry practiced medicine in Frankfurt, but only for a very short period of. He was drawn back to botany worked as an assistant to Hugovon Mohil (1805-1872) for a while. In 1855, he succeded the position of the well known botanist.

De Barry was devoted to the study of the life history of fungi. At that time, various fungi were still considered to arise through spontaneous generation. He proved that pathogenic fungi were not the products of cell contents of the affected plants and did not arise from the secretion of the sick cells. The origin of plant diseases was not known at the time much as Miles Joseph Berkeley (1803-1889) has insisted in 1841 that the cause of the disease, De Barry declared that the rust and smut fungi were the causes of the pathological changes in diseased plants. De Barry's concept and methods had a great impact on the growing field of Bacteriology and Botany.

■■■

Life of C. V. Raman

▪ *Pallavi Jalinder Dalavi*
S.Y., B.Sc.

Some reflections on the life and Scientific invetions of Sir C. V. Raman

India has suddenly emerged in competative researtch as an equal partner with her European and American sisters. The peak point of this proof was undoubiedly the "Raman effect" Raman was born on 7th Nov. 1888, near Tirchirpally. Raman's father had to move to Vishakhapattnam which is now a part of present Andhra pradesh. Not surprisingly Raman could speak Telegu fluently, the fact is hardly known. Being an unusally gifted student, Raman raced through school, college at the age of eighteen, he emerged with M. A. degree topped by several prizes with developed passion for physics. In those days career in science for indian was unthinkable. So, as expected he joined a government job in administration in 1907.

The job took Raman to Culcutta, which was then the capital of India. In his spare time, Raman studied many problems. in physics. The persuit of science was made some what easy for him by the facilities provided by India Association. A major turning point came in 1917, Raman resigned the job to accept 'Chair' for physic in the university of culcutta. As a result of several painful incidents he had to leave the association. He was then invited to be the director of Institute of Science at Banglore. He left Culcutta to join the institute. He made several important contribution to this field both as a scientist and as a leader. nfortunately these are hardly remembered because of the contraversis and eclipsed his accompish-ments. In 1948, after his retirement he founded Raman Research Institute, where he spent the remaining years of his life. In April 1933, he became director of Indian Institute of Science. Raman did three important things there brought a new physics department into existance, restructured some of existing departments and organised workshops. Let me now turn to the scientific ontributions which Raman made during his derectorship at Banglore. As director focussed all his attention on research and buidling up his department. Banglore has emerged as the science city of the nation, today due to the measure contribution of Dr. Raman. We can observe that a connecting link which is that all these studies relate to the option of heterogeneous media. In 1928, he invented "Raman effect' which is related to Scatering of light. This invention get him the Noble prize for Physics. In 1935-36 he developed, the theory called "Raman-Nath Theory" related to diffraction of light by ultrasonic waves. In 1940, there was a discovery of soft mode. In 1943 he got Franking Medal. In 1954, he was awarded with the top most Indian award 'Bharat Ratna', for his contribution as a scientist. He showed much courage and renacity to achieve the goals against the greatest adds. On the occassion of silver jubilee of 'Raman effet' Homi Bhabha wrote, the only purpose of celetrating the anniversary of a great event is to derive inspiration from it so while celebrating his anniversary let's derive inspiration from this noble son of India.

Jorney into light : "Life and Science"

▪▪▪

अहवाल विभाग

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	विभाग	अ.क्र.	विभाग
१	मराठी विभाग	१८	राष्ट्रीय सेवा योजना विभाग
२	हिंदी विभाग	१९	विद्यार्थी-विद्यार्थीनी विकास मंडळ
३	इंग्रजी विभाग	२०	सांस्कृतिक विभाग
४	इतिहास विभाग	२१	स्पर्धा परीक्षा केंद्र
५	भूगोल विभाग	२२	विज्ञान मंडळ
६	राज्यशास्त्र विभाग	२३	वाद-विवाद व वक्तृत्व समिती
७	वाणिज्य विभाग	२४	आजी-माजी विद्यार्थी, पालक संघ
८	रसायनशास्त्र विभाग	२५	विद्यार्थीनी वसतिगृह
९	भौतिकशास्त्र विभाग	२६	परीक्षा विभाग
१०	वणस्पतीशास्त्र विभाग	२७	कार्यालयीन अहवाल
११	प्राणीशास्त्र विभाग		
१२	संगणक विभाग		
१३	गणित विभाग		
१४	ग्रंथालय विभाग		
१५	संशोधन विभाग		
१६	निर्भय कन्या अभियान		
१७	जिमखाना विभाग		

मराठी विभाग

मराठी विभागामध्ये सहयोगी प्राध्यापक व मराठी विभागप्रमुख म्हणून श्री. लक्ष्मण कोठावळे व सहाय्यक प्राध्यापक म्हणून श्री. विलास पवार कार्यरत आहेत. या विभागाने दि. १/८/२०१७ रोजी निबंधलेखन स्पर्धा घेतली. दि. ९/८/२०१७ रोजी 'व्यक्तिमत्व विकास' या विषयावर प्रा. डॉ. भाऊसाहेब खांदवे यांचे व्याख्यान घेण्यात आले. मराठी भाषा संवर्धन पंधरवडा निमित्त ८ जानेवारी २०१८ रोजी 'माझी जडण घडण' या विषयावर नवोदय विद्यालय राजस्थान येथील प्रा. सचिन काळनर यांचे व्याख्यान आयोजित करण्यात आले. दि. २७/२/२०१८ रोजी मराठी भाषा दिन कार्यक्रमात कवी देवा झिंजाड, कवी अरुण वाळुंज आणि कवयित्री स्वाती ठुबे यांचा बेधडक महाराष्ट्र हा काव्यवाचनाचा कार्यक्रम घेण्यात आला.

मराठी विभागातील प्रा. लक्ष्मण कोठावळे यांची २२ जून २०१७ रोजी सावित्रीबाई फुले, पुणे विद्यापीठ बहि:शाल शिक्षण मंडळावर ग्रंथ अन्वेशक म्हणून निवड झाली. प्रा. कोठावळे यांनी डॉ. बाबासाहेब जयकर व्याख्यान मालेमध्ये सात महाविद्यालयांमध्ये समाजतारक - संतसाहित्य, संस्काराचे महत्त्व या विषयावर व्याख्याने दिली तर एका राज्यस्तरीय व एका राष्ट्रीय चर्चासत्रात शोधनिबंध वाचन केले.

सह. प्रा. लक्ष्मण कोठावळे
(विभाग प्रमुख)

■■■

हिंदी विभाग

शैक्षिक वर्ष २०१७-१८ में अध्यन-अध्यापन के अतिरिक्त विभागीय छात्र एवं छात्राओं की ज्ञानवृध्दि करने हेतु विभाग द्वारा दि. २९/१/२०१८ को व्याख्यान आयोजित किया गया था। उनमें डॉ. सुरेश बाबर (प्रधानाचार्य, रुई छत्रीसी) 'मीडिया में हिंदी का योगदान' तथा डॉ. व्ही. एस. राऊत (हिंदी विभाग प्रमुख, पारनेर) का 'हिंदी में रोजगार के अवसर'। इसके साथ ही शैक्षिक अध्ययन यात्रा दि. २९/१/२०१८ से १/२/२०१८ गोवा होकर आ गई।

हिंदी विभागाध्यक्ष प्रा. डॉ. प्रदीपकुमार किशनराव चौदन्ते जी ने आय फुक्टो एवं स्पुक्टो के तत्वावधान में आयोजित कार्यशाला दि. १६-१७ दिसंबर २०१७ शिर्डी में सक्रिय सहभाग रहा। नये प्राध्यापक एकनाथ गणपती जाधव की दि. १/९/२०१७ से नियुक्ति हुई है। उनकी शैक्षिक योग्यता एम. ए., बी.एड्., नेट है। मॉडर्न कला, विज्ञान एवं वाणिज्य महाविद्यालय, शिवाजीनगर, पुणे में जुलाई २०१३ से ३० अगस्त २०१७ तक अध्यापन का कार्य किया है।

'बंजारों का दीपोत्सव' पत्रिका में आलेख प्रकाशित, पुणे। 'हिंदी उपन्यासों में तृतीय पंथी समाज का आर्थिक पक्ष' आलेख प्रकाशित है। नई दिली। केंद्रीय हिंदी संस्थान के संयुक्त तत्वावधान में आयोजित अंतर्राष्ट्रीय साहित्य संगोष्ठी, आगरा, 'धूणी तपे तीर उपन्यास में राष्ट्रीयता' दि. ४-५ फरवरी २०१८ आलेख वाचन।

सावित्रीबाई फुले पुणे विश्वविद्यालय, पुणे के हिंदी विभाग द्वारा आयोजित अंतर्राष्ट्रीय संगोष्ठी में 'तमस फिल्म में मनुष्य विभाजन की त्रासदी' दि. २२-२३ फरवरी २०१८, आलेख वाचन

सह. प्रा. डॉ. प्रदिपकुमार चौदंते
(विभाग प्रमुख)

■■■

Department of English

College runs undergraduate course in English at general and special level. The Department has well qualified and experienced staff. A. V. More and H. R. Gaikwad are working as faculty members of the Department. Department organized following academic activities in academic year 2017-18.

1. Essay writing competition.
2. Spken English Classe for First Year students under special guidance sheme
3. Organized guest lecture for the student.
4. Poster presentation.
5. Faculties of the Department published research papers.
6. Students of the Department are active participant in various activities organised in the college.
7. Study Tour : Student of the department participated in study tour organised by the college.

Asst. Prof. Ashok More
(HOD)

▪▪▪

इतिहास विभाग

शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ मध्ये श्री ढोकेश्वर कॉलेज टाकळी ढोकेश्वर इतिहास विभागात श्री. एस. आर. गडगे विभाग प्रमुख तसेच श्री. पी. एम. गावित हे स. प्राध्यापक म्हणून कार्यरत आहेत. या शैक्षणिक वर्षात विद्यापीठ अभ्यासक्रमाबरोबर विविध उपक्रमाचे आयोजन विभागात केले होते.

१. तृतीय वर्ष कला विशेष स्तरावर स्थानिक इतिहास लेखन प्रकल्प तयार करुन घेतले.
२. विद्यापीठ संशोधन विभागाकडे दोन लघुशोध प्रकल्प प्रस्ताव सादर केले.
३. दिनविशेष फलक लेखन व राष्ट्र निर्माते महापुरुषांच्या जयंती व पुण्यतिथी साजरी करणे.
४. दि. ३१ जानेवारी २०१८ रोजी वेरुळ देवगिरी व शनी शिंगणापूर येथे एकदिवसीय सहलीचे आयोजन करण्यात आले होते.
५. स. प्राध्यापक एस. आर. गडगे यांनी ५ व स. प्राध्यापक पी. एम. गावित यांनी २ राष्ट्रीय/राज्यस्तरीय चर्चासत्रात शोध निबंध वाचन केले असून शोध निबंध प्रकाशित झाले आहेत.

स. प्रा. शांता गडगे
(विभाग प्रमुख)

▪▪▪

भूगोल विभाग

१. डॉ. विजय सुरोशी (विभाग प्रमुख) व प्रा. शिवराम कोरडे विभागात कार्यरत आहेत.
२. प्रा. सुरोशी यांनी दि. १८, १९ व २० डिसेंबर २०१७ या कालावधीत शिर्डी येथे अखझणउढज आयोजित तीन दिवसीय चर्चासत्रात सहभाग घेतला.
३. प्रा. कोरडे एस. एम. यांनी दि. १२ व १३ जानेवारी २०१८ रोजी नागपूर येथे भूगोल परिषदेत तसेच २ व ३ फेब्रुवारी २०१८ रोजी ढमढेरे कॉलेज तळेगाव येते राज्यस्तरीय चर्चासत्रात पेपर वाचण केले.
४. दि. २४ जानेवारी २०१८ रोजी भूगोल विभागांतर्गत छशु ढीशपवी खप ढीीळीा या विषयावर एक दिवसीय राज्यस्तरीय चर्चासत्र घेण्यात आले असून या चर्चासत्राचे समन्वयक प्रा. विजय सुरोशी होते.
५. दि. २९ जानेवारी ते २ फेब्रुवारी २०१८ या दरम्यान विभागाची शैक्षणिक सहल गोवा येथे आयोजित करण्यात आली होती.

स. प्रा. डॉ. विजय सुरोशी
(विभाग प्रमुख)

▪▪▪

राज्यशास्त्र विभाग

शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ मध्ये राज्यशास्त्र विभागाच्या वतीने पुढील उपक्रम राबविण्यात आले व विभागातील प्राध्यापकांनी पुढीलप्रमाणे सहभाग नोंदवला आहे.

१. प्रा. गोकुळ मुंढे यांनी न्यू आर्टस् कॉलेज, पारनेर येथील महाविद्यालयात झालेल्या 'आंतरराष्ट्रीय चर्चासत्रात' व 'राष्ट्रीय चर्चासत्रात' शोधनिबंध सादर केला. प्रा. मुंढे यांनी या शैक्षणिक वर्षात सावित्रीबाई फुले, पुणे विद्यापीठास 'लघु संशोधन प्रकल्प' सादर केला, त्याच बरोबर त्यांनी जामखेड येथील महाविद्यालयाच्या राष्ट्रीय चर्चासत्रातील दुसऱ्या दिवशीच्या पहिल्या सत्राचे अध्यक्षपद भूषविले व शोधनिबंधाचे वाचन केले. तसेच 'भारतीय शिक्षण संस्था, पुणे' यांनी आयोजित केलेल्या एक दिवसीय चर्चासत्रात तज्ज्ञ व्याख्याते म्हणून मार्गदर्शन केले.

२. प्रा. सुहास नवले यांनी न्यू आर्टस् कॉलेज, पारनेर येथे आंतरराष्ट्रीय चर्चासत्रात शोधनिबंधाचे वाचन केले.

३. राज्यशास्त्र विभागाच्या वतीने दि. ८/१/२०१८ रोजी सावित्रीबाई फुले, पुणे विद्यापीठाच्या विद्यार्थी विकास मंडळाच्या अंतर्गत 'लोकशाही व युवक' या विषयावर कार्यशाळा आयोजित करण्यात आली.

४. विभागाने 'नवमतदार नावनोंदणी अभियान', 'मतदार जागृती अभियान' तसेच 'संविधान दिन' इ. उपक्रमाचे आयोजन यशस्वीपणे केले.

५. विभागातील प्राध्यापक महाविद्यालयाच्या सर्वांगीण विकासासाठी विविध समित्या व उपक्रमात सहभागी झालेले आहेत.

स. प्रा. गोकुळ मुंढे
(विभाग प्रमुख)

■ ■ ■

Department of Commerce

The under graduate programme are conducted under the faculty of commerce. The intake at the entry level U G. class is one division. One hundred three students are admitted during this year to first year of B.com. The department has well qualified and experienced faculty members. A brief report of department activities for the year 2017-18 is as follows:

Guest Lecture :-

The following guest lecture were organized -

1) Dr Prof. Bhangade Dilip, Dnyansadhana College, Thane, delivering the lecture on Financial literacy programme.

Workshop :-

One days District level workshop on GST & Financial literacy was organized. Dr Prof. M.V. Gite Vice Principal, Head of Department of Commerce, New Arts, Commerce & Science College, Ahmednagar & Prof. Nikhil Goyal (CA) has delivered lectures & interacted student on the topic of goods and service tax and need of financial literacy

Commerce Festival :-

Commerce Festival was organized by department of commerce. Various funny games were organized in commerce festival.

Achievements of Faculty :-

1) **Assit. Prof. Pandule. A.V. - HOD**

i. Paper Presentation at International Conference on 'Recent Trends in Commerce and Management', Art's, commerce and science college, Narayangaon.
ii. Paper Presentation at International Conference on 'Recent Trends in Commerce and Management', SMBST Art's, Commerce and Science college, Sangamner

2) Assit. Prof. Pathan S.S.

i. Paper Presentation at International Conference on 'Recent Trends in Commerce and Management', Art's, commerce and science college, Narayangaon.
ii. Paper Presentation at International Conference on 'Recent Trends in Commerce and Management', SMBST Art's, Commerce and Science college, Sangamner.

Educational Tour :-

The Department organized educational tour to visit the State level agriculture and industrial exhibition at sonai, S.Y.& T Y.B.Com Student along With Assit. Prof. Pandule. A.V. & Assit. Prof. Pingat. S.P.

Assit. Prof. Anjali Pandule
(HOD)

▪▪▪

Department of Chemistry

The under graduate programmeis conducted under the faculty of science, in which chemistry is one of the major subject. The intake at the entry level U.G. class is one division. Ninety six students areadmitted to first year of B.Sc. Chemistry. Seventy eight for second year, forty students for third year in chemistry were admitted. The department has well qualified and experienced faculty members.

Prof. Dr. Jadhav S.S. (Principal), Asst.Prof. Walhekar N. M. working as a head of department, Asst. Prof. Karande S. B., Asst. Prof. Zaware A. B., Asst. Prof. Nawale S. M. are the five faculty member. Two minor research project under the BOD of SPPU were applied for the research grant of approximately 650000 rs. Department had conducted Chemiad exam of SPPU Chemistry Department.

Department has great achievement and its very pleased to inform that SPPU recommended for permission to Starts M.Sc. Organic Chemistryon non-grant basis from the 2018-2019.

Workshop :-

One day District level workshop on Mati, Pani Parikshanwas organized. Mr. Prakash Bahirat KVK Dahigoan Ne, Mr. ManikLakhe KVK DahigoanNe, Asst. Prof. NamdevWalhekar Head Dept. of Chemistry has delivered lectures & interacted student on the topic of testing and analysis of water and soil sample with detection of organic as well as inorganic constituents.

Asst. Prof. Namdev M. Walhekar
(HOD)

▪▪▪

Department of Physics

In academic year Year 2016-2017, F.Y.B.Sc class result was 92.3%, S.Y.B.Sc class result was 66.66% and TY.B.Sc class result was 100%, Rokade shubhangi was selected for post graduation (M.Sc) in Savitribai Phule Pune University, Pune.

Zaware Sarika Nana and Zaware Vrishali Laxman has participated in "Aviskar Comp-etition" on 12th December 2017 organized in Radhabai kale mahila college, Ahmednagar.

Asst. Prof. Gaikwad S.B. has delivering guest lecture in Shri Mulikadevi College, Nigoj on 3rd January 2018 on the subjects" Practical's in Physics"

Department of physics organized two day "State Level Seminar" on "Recent trends in smart material" sponsored by Savitribai Phule Pune University and University Research Cell, Pune dated on 24th and 25th January 2018. The State level Seminar function has inaugurated by Hon. Shri Ramchandraji Dare, Treasurer, A.J.M.V.P. Samaj. Dr S.I. Patil, Ex- Head, Dept. of Physics, SPPU was also present as a chief guest . Seven resource persons has delivered a lecture with PPT on the different trends in material science. They were as follows , Dr S.I. Patil, SPPU, Pune, Dr Y. D. Kolekar, SPPU, Dr. R.V Zaware , S.N. Arts , Science college, Sangamner, Dr. S.B.Iyyer, Ahmednagar College, Dr. P.B. Shelake, Ahmednagar College, Dr. Shashikant Shinde , Wadia College ,pune and Dr S.L. Kadam, New Arts, commerce and Science College, Parner.

Shri Yogesh Khankar, Androzoid Pvt. Ltd, Pune has delivered a guest lecture on 5th February 2018 to T Y.B.Sc student on the subject "C" language Programming.

The twelve student of the department with Asst. Prof. Gaikwad S.B. and Asst. Prof. Date S.S. were participated in educational tour arranged by Science faculty to Bangalore ,0tty and Mysore.

Asst. Prof. Sanjay Gaikwad
(HOD)

■ ■ ■

Department of Botany

The department of Botany have 31 students for T.Y.B.Sc. We are 4 faculty member, Asst. Prof. Thakar N. A. (Head) , Asst. Prof. A. T. Aaynar , Asst. Prof. Jadhav S. K. , Asst. Prof. Zaware R. P..

In last Academic Year Result of T.Y.B.Sc. was best that was 83.25%. In that 8 were first class with distinction . Mr. Thube Sunil was the first ranker. He got 83.25%. Student of Department always stood first in the college activity. It's prestigious thing for department.

Class Seminars was organized by the Department to increase the knowledge and shape the personality of students . Students participated in various activities like Science Associaation , Poster Compitition , Teachers Day , Earn And Learn, etc.

Every year students of Botany Department has been participated in Flower Arrangement Programme . In this academic year 32 students are participated in Flower Arrangement Programme.

Two students of Department participated in Avishkar Compitition held at Ahmednagar College and selected for university level.

The Department is working on Interdisciplinary activity.

Asst. Prof. Neha Thakar
(HOD)

■ ■ ■

Department of Zoology

Dr Gangotri V. M. & Prof. Dalavi S. D. working in zoology department. Annual result of F Y.B.Sc & S.Y.B.Sc (March-2017) is 78%.Prof Dalavi conducted lectures on ' Environmental Awareness'. He also guided for Avishkar competition. Prof Dalavi attend State level seminar in Pravaranagar college. Educational trip arranged by department under Guidance of Prof. Dalavi. Students visited Baglore, Uti, & Mysore in this trip.Prof Gangotri. Conduct' soft-skill Development' programme in February 2018. Dr Gangotri also conducted "Nirbhay Kanya Abhiyan " programme in Dec. 2017. Dr Gangotri published

research papers In two different journals. First paper published in "International Journal of Current Science Research" & Second paper published in 'International Journal Of Development Research'.

Asst. Prof. Dr. Vaishali M. Gangotri
(HOD)

■■■

Department of Electronic Science

The department of Electronic Science is one of the full fledged department in the college. We have 15 students for special level T.Y.B.Sc , 30 students for S.Y.B.Sc, 29 Student for F.Y.B.Sc. We are 3 faculty members, Asst. Prof A. L. Kutal (HEAD), Asst. Prof. Y. R. Satpute, Asst. Prof. S. A. Tingare.

In last academic year , result of T.Y.B.Sc was 83%. In that 03 students were first class with distinction. Miss. Zaware Aslesha was the first ranker. She got 76%. Student of Department always stood first in the college activity. It's prestigious thing for department.

In the year 2017-18 Department organised one day workshop on ' Electronics & Vyavsay Sandhi1 for the students. Class seminars were organized by the Department to increase the knowledge and shape the personality of student. Students participated in various activities like Science association, Teacher day, N.S.S., Earn And Learn Etc.

The Department is working on inter disciplinary activity.

Asst. Prof. Atul L. Kutal
(H.O.D.)

■■■

Department of Mathematics

The department of Mathematics have 29 students for F.Y.B.Sc. and 33 students for S.Y.B.Sc. There are 1 faculty member , Asst. Prof. A. R. Gagare (Head).

In last Academic Year Result of F.Y.B.Sc. was best that was 90.83%. Result of S.Y.B.Sc. was 83.95 %. Student of Department always stood first in the college activity. It's prestigious thing for department.

Class Seminars was organized by the Department to increase the knowledge and shape the personality of students . Students participated in various activities like Science Associaation , Poster Compitition , Teachers Day , Earn And Learn, etc.

Every year Department of Mathematics has been participated in Madhava Mathematics Compitition organised by S. P. College , Pune . In this academic year 21 students are participated in Madhava Mathematics Compitition

I have participated in National Conference on 'Graph Theory And Its Application', Organized by New Arts Commerce & Science College, Earner.

The Department is working on Interdisciplinary activity.

Asst. Prof. Aboli Gagare
(HOD)

■■■

ग्रंथालय विभाग

ग्रंथालय हे शिक्षण प्रक्रियेला पूरक व समांतर कार्य करीत असते. स्वयं विद्यार्थी अध्ययनाला उच्च शिक्षणात महत्त्वाचे स्थान आहे. वर्गात शिक्षकांनी दिलेल्या संदर्भसूचीनुसार विद्यार्थ्यांना हवे असणारे ग्रंथ विद्यार्थी शोधत असतात. विद्यार्थ्यांना सोयीस्कर अशी ग्रंथ रचना केलेली आहे. त्यासाठी ग्रंथालयातील विविध विभागाचे संघटन कार्यात्मकता समोर ठेवून केले आहे. यामध्ये वर्तमानपत्र कक्ष, ग्रंथ देवघेव विभाग, ग्रंथ संग्रह विभाग, अभ्यासिका, नियतकालिक विभाग अशा वेगवेगळ्या विभागांची कार्यात्मक रचना केलेली आहे. महाविद्यालयाच्या 'स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्रासाठी 'आम्ही टाकळीकर ग्रुप' यांच्या वतीने रु. ४७,०००/- किंमतीची पुस्तके ग्रंथालयासाठी दिलेली आहेत.

ग्रंथालयाची खास वैशिष्ट्ये :-

१. ग्रंथालयातील वाचन साहित्य वाचनाबाबत मार्गदर्शन केले जाते.
२. मुक्तद्वार पध्दतीचा उपयोग केला जातो.
३. १९९४ मध्ये महाविद्यालयाच्या स्थापनेबरोबरच ग्रंथालय स्थापन केले गेले.
४. NINFLIBNET ने तयार केलेल्या NOUL 2.0 आज्ञावलीचा वापर करुन ग्रंथालयातील सर्व प्रक्रियांचे संगणकीकरण करण्यात आलेले आहेत.
५. वर्गातील शिक्षण प्रक्रिया प्रभावी ठरावी यासाठी गुणवत्ता संपन्न ग्रंथसंग्रह विकास करण्यात आलेला आहे.
६. सध्याच्या आणि भविष्यकाळातील वाचकांच्या गरजा भागविण्यावर भर देण्यात आलेला आहे.
७. विद्यार्थी, प्राध्यापक आणि संशोधक यांना FNLIST CONSORTIUM Mo E-BOOKS & E-JOURNALS उपलब्ध आहे.

ग्रंथालयाचे उपभोक्ते -

१. महाविद्यालयीन विद्यार्थी : १०७४
२. महाविद्यालयीन शिक्षक : ३४
३. प्रशासकीय सेवक : १०

ग्रंथालयाचे वाचन साहित्य -

१. ग्रंथसंख्या : ११२८२
२. नियतकालिके आणि जर्नल्स : ४१
३. क्लिपिंग फाईल : ४०
४. सीडीज : --
५. NLIST E-BOOK ONLINE : ३१३५०००
६. NLIST E-JOURNALS ONLINE : ६०००

ग्रंथालयातून दिल्या जाणाऱ्या सेवा -

१. उपार्जन (ACQUISITION)
२. ओपॅक (OPAC)
३. देवघेव (CIRCULATION)
४. प्रचलित जागरुकता सेवा (CAS)
५. माहितीचे निवडक प्रसारण (SDI)
६. संदर्भ सेवा
७. इंटरनेट सेवा
८. अंतरग्रंथालयीन देवघेव

उपक्रम -

१. ग्रंथ प्रदर्शन
२. INFORMATION LITERACY PROGRAMME
३. व्याख्यान
४. ग्रंथ दिंडी

भविष्यातील योजना

१. विविध ई-रिसोर्सेस उपलब्ध करणे
२. DIGITAL LIBRARY विकसित करणे

श्रीमती शुभांगी पवार
(ग्रंथपाल)

■■■

संशोधन विभाग

या वर्षी संशोधन समन्वयक म्हणून सहाय्यक प्राध्यापक नामदेव वाल्हेकर यांची नव्याने नियुक्ती करण्यात आली. महाविद्यालयातील प्रा. शांता गडगे (इतिहास विभाग), प्रा. शिवराम कोरडे (भुगोल विभाग), प्रा. एकनाथ जाधव (हिंदी विभाग), शांताराम साळवे (शारीरिक शिक्षण विभाग) यांची Ph.D. चालू असून लवकरच पूर्ण होईल. प्रा. संजय गायकवाड (भौतिकशास्त्र) व प्रा. रोहिणी म्हसे (वाणिज्य विभाग) यांची M.Phil चालू आहे.

प्रा. समीर दळवी (प्राणीशास्त्र), प्रा. रमेश झावरे (वनस्पतीशास्त्र), प्रा. आशा आयनर हे पुणे विद्यापिठाची PET परीक्षा पास झाले असून त्यांच्या Ph.D. साठी मुलाखत घेऊन त्यांची निवड झालेली आहे. लवकरच त्यांचे प्रवेश निश्चित होतील. तसेच प्रा. अशोक मोरे यांनी Ph. D. साठी मुलाखत दिलेली आहे.

राधाबाई काळे महिला महाविद्यालयातील १० विद्यार्थ्यांनी सहभाग घेतला होता. यापैकी प्रा. समीर दळवी यांनी मार्गदर्शन केलेल्या प्रोजेक्टची विभागीय पातळीवर निवड होऊन तो विद्यापीठ स्तरावर पाठवण्यात आला होता.

पुणे विद्यापीठ संशोधन केंद्र येथे महाविद्यालयातील एकूण ११ प्राध्यापकांनी २०१७-२०१९ या कालावधीसाठी लघुप्रबंध प्रस्ताव सादर केले असून लवकरच त्याला मान्यता मिळेल.

यावर्षी भूगोल विभाग व भौतिकशास्त्र विभाग यांना राज्यस्तरीय सेमिनार मंजूर झाले होते. सदर सेमिनार दि. २४ व २५ जानेवारी २०१८ रोजी घेण्यात आले.

स. प्रा. नामदेव वाल्हेकर
(संशोधन समन्वयक)

■ ■ ■

निर्भय कन्या अभियान

डॉ. विजय सुरोशी यांच्या मार्गदर्शनाखाली व अध्यक्षतेखाली हा उपक्रम आयोजित केला गेला. कुमारी ढोकळे माधुरी व झावरे स्वप्नाली यांनी सुत्रसंचालन केले. प्रस्ताविक व पाहुणे परिचय डॉ. गंगोत्री व्ही. एम. यांनी केले. व्याख्यात्यांचा सत्कार डॉ. विजय सुरोशी यांच्या हस्ते करण्यात आला.

पहिल्या सत्रात डॉ. बेदरकर यांनी संवाद व संज्ञापन कौशल्ये व त्यात येणाऱ्या मानसिक अडचणी यावर समुपदेशन केले. विविध व्हिडीओ क्लीप व पीपीटी वापरुन व उदाहरणे देण्यासाठी गोष्टी सांगून संज्ञा पनाचे विविध क्षेत्रातील महत्त्व त्यांनी समजावून सांगितले. त्यासाठी त्यांनी प्रयोग देखील घेतले.

दुसऱ्या सत्रात डॉ. रुपाली नाथ यांनी समाजातील विविध प्रश्न व त्यावरील महिलांच्या अपेक्षित प्रतिक्रीयांवर प्रकाश टाकला. अशा वेळी नवीन पिढीतील मुलींनी काय प्रतिक्रिया द्याव्यात यावर मार्गदर्शन केले. शारीरिक रचना, आचार, स्वच्छता व आहार यांची माहिती दिली. त्यासाठी विविध पीपीटी व चित्रफिती वापरल्या.

तिसरे सत्र प्रा. दळवी एस. डी. यांनी गुंफले. विविध व्यवसायातील संधी या विषयावर त्यांनी मार्गदर्शन केले. रेशीम उद्योग, कुकुट पालन व मधापासूंचे सौंदर्य प्रसाधने इतर उदयोगांवर चित्रफिती व पीपीटी वापरुन मार्गदर्शन केले. अध्यक्षीय भाषणात डॉ. विजय सुरोशी यांनी विविध व्याख्यात्यांच्या मार्गदर्शनाचा मुलींनी लाभ घ्यावा व दैनंदिन जीवनात त्याचा उपयोग करावा असे

आवाहन केले. आभार प्रा. शुभांगी पवार यांनी मानले. कला, विज्ञान व वाणिज्य शाखेच्या मुलींनी व महिला प्राध्यापकांनी सहभाग घेवून उपक्रम यशस्वी केला.

स. प्रा. डॉ. वैशाली गंगोत्री
(निर्भय कन्या अभियान)

■■■

जिमखाना विभाग

अहमदनगर जिल्हा क्रीडा विभागाची प्रथम सभा दादा पाटील महाविद्यालय, कर्जत येथे दि. ४/८/२०१७ रोजी संपन्न झाली. सभेमध्ये सर्व क्रीडा प्रकारच्या तारखा व स्थळे निश्चित करण्यात आली व शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ या क्रीडा विभागाचा कार्यक्रम सुरु झाला. खालील स्पर्धेमध्ये

१. क्रॉसकंट्री : मुले व मुली –

आंतर महाविद्यालयातील क्रॉसकंट्री मुले व मुली स्पर्धेचे आयोजन बाबूजी आव्हाड कॉलेज, पाथर्डी येथे दि. २३ व २४/८/२०१७ रोजी करण्यात आले होते. महाविद्यालयाचा खालील संघ स्पर्धेत सहभागी झाला होता.

अ.नं.	स्पर्धकाचे नाव (मुले)	वर्ग
१.	रोकडे संदीप	F.Y., B.Sc.
२.	रांधवण आकाश	F.Y., B.Sc.
३.	नरवडे तुषार	T.Y., B.A.
४.	साळवे सोमनाथ	F.Y., B.A.
५.	मंचरे रविंद्र	S.Y., B.A.
६.	निवडूंगे संकेत	T.Y., B.A.
७.	झावरे उत्कर्ष	T.Y., B.A.

अ.नं.	स्पर्धकाचे नाव (मुली)	वर्ग
१.	कु. घुगे मेघा	F.Y., B.Sc.
२.	कु. बर्डे नेहा	F.Y., B.A.
३.	कु. गायकवाड दिपाली	F.Y., B.Sc.
४.	कु. झावरे वैशाली	F.Y., B.A.
५.	कु. बर्डे उज्वला	F.Y., B.A.
६.	कु. खटाटे शितल	F.Y., B.Sc.

खेळाडूंनी क्रॉसकंट्री स्पर्धेमध्ये महाविद्यालयाचे प्रतिनिधीत्व केले.

२. पोहणे : मुले व मुली –

आंतर महाविद्यालयीन स्पर्धेचे आयोजन पेमराज सारडा कॉलेज, अहमदनगर येथे दि. २९ व ३०/८/२०१७ रोजी करण्यात आले होते. महाविद्यालयाचा खालील संघ स्पर्धेमध्ये सहभागी झाला होता.

अ.नं.	स्पर्धकाचे नाव (मुले व मुली)	वर्ग
१.	गुंड विशाल	F.Y., B.Com
२.	झावरे जनार्धन	S.Y., B.com
३.	शेख अल्लाउद्दीन	T.Y., B.Sc.
४.	दौंड कृष्णा	F.Y., B.Sc.
५.	मोरे सचिन	T.Y.,B.Sc.
६.	निवडूंगे संकेत	T.Y., B.A.
७.	कोठुळे मंगेश	T.Y.,B.Sc.
८.	कु. पायमोडे शुभांगी	T.Y.,B.Sc.
९.	कु. धुमाळ सुषमा	T.Y.,B.Sc.
१०.	कु. झावरे वैशाली	T.Y.,B.Sc.
११.	कु. वाळूंज ज्योती	T.Y.,B.Sc.

या स्पर्धेतून खालील खेळाऊंची निवड विभागीय स्पर्धेसाठी झाली होती.

अ.नं.	स्पर्धकाचे नाव (मुले व मुली)	वर्ग	स्पर्धेचा प्रकार
१.	शेख अल्लाउद्दीन	T.Y., B.Sc.	२०० मीटर फ्री स्टाईल जिल्हा - प्रथम क्रमांक
२.	झावरे जनार्धन	S.Y., B.com	१०० मीटर फ्री स्टाईल जिल्हा - प्रथम क्रमांक
३.	मोरे सचिन	T.Y., B.Sc.	४०० मीटर फ्री स्टाईल जिल्हा - प्रथम क्रमांक ५० मीटर फ्री बेस्ट स्ट्रोक जिल्हा - प्रथम क्रमांक
४.	कु. वाळूंज ज्योती	T.Y., B.Sc.	४ × १०० रिले जिल्हा - प्रथम क्रमांक
५.	कु. झावरे वृषाली	T.Y., B.Sc.	४ × १०० रिले जिल्हा - प्रथम क्रमांक
६.	कु. धुमाळ सुषमा	T.Y., B.Sc.	४ × १०० रिले जिल्हा - प्रथम क्रमांक
७.	कु. पायमोडे शुभांगी	T.Y., B.Sc.	४ × १०० रिले जिल्हा - प्रथम क्रमांक

वरील सर्व खेळाडूंची निवड नाशिक येथे विभागीय स्पर्धेसाठी झाली होती. विभागीय स्पर्धा दि. ३० व ३१/८/२०१७ रोजी संपन्न झाल्या.

३. बुध्दिबळ : मुले व मुली -

आंतर महाविद्यालयीन स्पर्धेचे आयोजन श्री ढोकेश्वर कॉलेज, टाकळी ढोकेश्वर येथे येथे दि. ४, ५ व ६ सप्टेंबर २०१७ रोजी करण्यात आले होते. महाविद्यालयाचा खालील संघ स्पर्धेमध्ये सहभागी झाला होता.

अ.नं.	स्पर्धकाचे नाव (मुले व मुली)	वर्ग
१.	दाते संकेत दत्तात्रय	S.Y.,B.A.
२.	रोकडे विक्रम रंगनाथ	S.Y., B.com
३.	गागरे अक्षय सर्जेराव	T.Y.,B.Sc.
४.	झावरे सागर अशोक	T.Y.,B.Sc.
५.	गांगड विकास तबाजी	T.Y.,B.Sc.
६.	बिडकर अजिंक्य भाऊसाहेब	T.Y.,B.Sc.

४. बेसबॉल (मुले) -

आंतर महाविद्यालयीन स्पर्धेचे आयोजन संजीवनी इंजि. कॉलेज, कोपरगांव येते दि. २२/९/२०१७ ते २३/९/२०१७ रोजी करण्यात आले होते. महाविद्यालयाचा खालील संघ स्पर्धेमध्ये सहभागी झाला होता.

अ.नं.	स्पर्धकाचे नाव (मुले व मुली)	वर्ग
१.	डोमाळे किरण	F.Y.,B.A.
२.	पवार निकेत	S.Y., B.Sc.
३.	शेख असिफ	S.Y., B.Sc.
४.	भालेकर प्रसाद	S.Y., B.Sc.
५.	शेख अल्लाउद्दीन	T.Y., B.Sc.
६.	गागरे अक्षय	T.Y., B.Sc.
७.	भिंगारकर शिवम्	S.Y., B.Sc.
८.	रांधवण संकेत	T.Y., B.Sc.
९.	गायकवाड धीरजकुमार	T.Y.,B.Sc.
१०.	झावरे संकेत	S.Y.,B.Sc.
११.	झावरे किरण	S.Y.,B.Sc.
१२.	काकडे विनायक	S.Y.,B.Sc.
१३.	लोंढे वैभव	S.Y.,B.Sc.
१४.	झावरे ऋषिकेश	S.Y.,B.Sc.
१५.	इघे प्रशांत	S.Y.,B.Sc.
१६.	झावरे प्रथमेश	S.Y.,B.Sc.

बेसबॉल स्पर्धेतून डोमाळे किरण आप्पा या खेळाडूची निवड अहमदनगर जिल्हा संघात पुणे विद्यापीठ आंतर विभागीय स्पर्धेसाठी कला, वाणिज्य महाविद्यालय, लासलगांव, जि. नाशिक येथे झाली होती. या स्पर्धेमध्ये अहमदनगर क्रीडा विभागाचा संघ पुणे विद्यापीठात प्रथम आला होता.

५. खो-खो (मुले) :-

आंतर महाविद्यालयीन स्पर्धेचे आयोजन न्यू ऑर्टस, कॉमर्स अॅण्ड सायन्स कॉलेज, शेवगांव येथे दि. २८/९/२०१७ ते २९/९/२०१७ रोजी करण्यात आले होते. महाविद्यालयाचा खालील संघ स्पर्धेमध्ये सहभागी झाला होता.

अ.नं.	स्पर्धकाचे नाव (मुले व मुली)	वर्ग
१.	झावरे किरण सुदाम	F.Y.,B.Sc.
२.	परांडे तुषार लक्ष्मण	S.Y., B.Sc.
३.	पवार निकेत शिवराम	S.Y., B.Sc.
४.	गागरे अक्षय सर्जेराव	T.Y., B.Sc.
५.	बिडकर अजिंक्य भाऊसाहेब	T.Y., B.Sc.
६.	गायकवाड धीरजकुमार माणिक	T.Y., B.Sc.

अ.नं.	स्पर्धकाचे नाव (मुले व मुली)	वर्ग
७.	झावरे प्रथमेश सुदाम	T.Y.,B.Sc.
८.	झावरे संकेत मधुकर	S.Y.,B.Sc.
९.	झावरे ऋषिकेश मनोहर	S.Y.,B.Sc.
१०.	रांधवण संकेत अशोक	T.Y.,B.Sc.
११.	शेख असिफ बशीर	S.Y.,B.Sc.
१२.	गांगड विकास तबाजी	T.Y.,B.Sc.

६. अॅथलेटिक्स (मैदानी स्पर्धा) :-

आंतर महाविद्यालयीन स्पर्धेचे आयोजन न्यू लॉ कॉलेज, अहमदनगर येथे दि. ८/१०/२०१७ रोजी करण्यात आले होते. महाविद्यालयाचा खालील संघ स्पर्धेमध्ये सहभागी झाला होता.

अ.नं.	स्पर्धकाचे नाव (मुले व मुली)	वर्ग
१.	झावरे उत्कर्ष	F.Y.,B.Sc.
२.	झावरे सागर	T.Y.,B.A.
३.	भामरे सुरज	F.Y.,B.Com
४.	झावरे निलेश	T.Y., B.Sc.
५.	रांधवण संकेत	T.Y., B.Sc.
६.	गायकवाड धीरज	T.Y., B.Sc.
७.	डोमाळे किरण	F.Y.B.A.
८.	ठुबे विजय	T.Y.,B.A.
९.	जगदाळे शुभम्	S.Y., B.Sc.

अ.नं.	स्पर्धकाचे नाव (मुले व मुली)	वर्ग
१०.	कु. दाते दामिनी	S.Y.,B.Sc.
११.	कु. झावरे नीलम	F.Y.,B.Sc.
१२.	कु. मुरुडे विमल	S.Y.,B.Sc.
१३.	कु. रोकडे पूजा	F.Y.,B.Sc.
१४.	कु. जाधव पूजा	F.Y.,B.Sc.
१५.	कु. माने दिपाली	F.Y.,B.Sc.
१६.	कु. पायमोडे शुभांगी	T.Y.,B.Sc.
१७.	कु. धुमाळ सुषमा	T.Y.,B.Sc.

वरील स्पर्धेमधून झावरे उत्कर्ष १५०० मी. धावणे स्पर्धेसाठी पुणे विद्यापीठ विभागीय स्पर्धेसाठी पुणे येथे निवड झाली होती. या स्पर्धा दि. ११ ते १३ ऑक्टोबर २०१७ रोजी पार पडल्या.

७. ज्युदो (मुले व मुली) :

आंतर महाविद्यालयीन स्पर्धेचे आयोजन पेमराज सारडा कॉलेज, अहमदनगर येथे दि. २५ व २६/९/२०१७ रोजी करण्यात आले होते. महाविद्यालयाचा खालील संघ स्पर्धेमध्ये सहभागी झाला होता.

अ.नं.	स्पर्धकाचे नाव (मुले व मुली)	वर्ग
१.	काशिद मयूर (प्रथम क्रमांक - जिल्हा स्तर)	S.Y.,B.A.
२.	फरतारे नंदू	S.Y.,B.A.
३.	साळवे सोमनाथ (प्रथम क्रमांक - जिल्हा स्तर)	F.Y.,B.A.
४.	बिडकर अजिंक्य	T.Y.,B.Sc.
५.	दाते संकेत	S.Y.,B.A.
६.	रोकडे विक्रम	S.Y.,B.Com
७.	जगदाळे शुभम् (प्रथम क्रमांक - जिल्हा स्तर)	S.Y.,B.Sc.
८.	कांडेकर निखिल	F.Y.,B.A.
९.	कु. तरटे असावरी (प्रथम क्रमांक - जिल्हा स्तर)	F.Y.,B.Sc.
१०.	कु. धुमाळ सुषमा (प्रथम क्रमांक - जिल्हा स्तर)	T.Y., B.Sc.
११.	कु. पायमोडे शुभांगी	T.Y., B.Sc.

वरील पैकी काशीद मयूर, साळवे सोमनाथ, जगदाळे शुभम्, कु. तरटे असावरी, कु. धुमाळ सुषमा या सर्व खेळाडूंची निवड पुणे विद्यापीठ विभागीय स्पर्धेसाठी नाशिक येथे झाली होती. दि. ५ व ६/१०/२०१७ रोजी स्पर्धा पार पडल्या.

८. कबड्डी (मुले) :

आंतर महाविद्यालयीन स्पर्धेचे आयोजन छत्रपती शिवाजी कॉलेज, श्रीगोंदा येथे दि. १३, १४ व १५/१०/२०१७ करण्यात आले होते. महाविद्यालयाचा खालील संघ स्पर्धेमध्ये सहभागी झाला होता.

अ.नं.	स्पर्धकाचे नाव (मुले)	वर्ग
१.	गागरे अक्षय सर्जेराव	T.Y., B.Sc.
२.	गायकवाड धीरजकुमार माणिक	T.Y., B.Sc.
३.	शेख अल्लाउद्दीन अकबर	T.Y., B.Sc.
४.	मोरे सचिन देवराम	T.Y., B.Sc.
५.	झावरे सागर अशोक	T.Y., B.A.
६.	जगदाळे अविनाश माधव	T.Y., B.Sc.

अ.नं.	स्पर्धकाचे नाव (मुले)	वर्ग
७.	रांधवण संकेत अशोक	T.Y., B.Sc.
८.	कोठुळे मंगेश बाळासाहेब	T.Y., B.Sc.
९.	शिरतार प्रणेश तुकाराम	F.Y.,B.A.
१०.	क्षिरसागर भूषण अनिल	F.Y.,B.A.
११.	गांगड विकास तबाजी	T.Y.,B.Sc.
१२.	बिडकर अजिंक्य भाऊसाहेब	T.Y.,B.Sc.

९. कुस्ती (मुली) :-

आंतर महाविद्यालयीन कुस्ती (मुली) स्पर्धेचे आयोजन आनंद कॉलेज, पाथर्डी येथे दि. ३/१०/२०१७ रोजी करण्यात आले होते. महाविद्यालयाचा खालील संघ स्पर्धेत सहभागी झाला होता.

अ.नं.	स्पर्धकाचे नाव (मुली)	वर्ग
१.	कु. धुमाळ सुषमा (प्रथम क्र.)	T.Y., B.Sc.
२.	कु. तरटे असावरी (प्रथम क्र.)	F.Y.,B.Sc.
३.	कु. दाते दामिनी	S.Y., B.Sc.
४.	कु. पायमोडे शुभांगी	T.Y., B.Sc.

अ.नं.	स्पर्धकाचे नाव (मुली)	वर्ग
५.	कु. माने दिपाली	F.Y., B.Sc.
६.	कु. बर्डे नेहा	F.Y.,B.A.
७.	कु. बर्डे उज्वला	F.Y.,B.A.

या स्पर्धेतून कु. धुमाळ सुषमा व कु. तरटे असावरी यांनी प्रथम क्रमांक मिळविला व त्यांची निवड पुणे विद्यापीठ आंतर विभागीय स्पर्धेसाठी दादा पाटील महाविद्यालय कर्जत येथे झाली. या स्पर्धा २३ व २४/१०/२०१७ रोजी पार पडल्या.

या स्पर्धेमध्ये कु. सुषमा धुमाळ हिने ५७ किलो वजनन गटात पुणे विद्यापीठामध्ये द्वितीय क्रमांक मिळविला.

१०. कुस्ती (मुले) :-

आंतर महाविद्यालयीन स्पर्धेचे आयोजन जिजामाता कॉलेज, भेंडा येथे दि. १६ व १७/१०/२०१७ रोजी करण्यात आले होते. महाविद्यालयाचा खालील संघ स्पर्धेमध्ये सहभागी झाला होता.

अ.नं.	स्पर्धकाचे नाव (मुले)	वर्ग
१.	ठाणगे शुभम्	F.Y.,B.Sc.
२.	जगदाळे शुभम् (प्रथम क्रमांक - जिल्हा स्तर)	S.Y.,B.Sc.
३.	काशिद मयूर (प्रथम क्रमांक - जिल्हा स्तर)	S.Y.,B.A.
४.	साळवे सोमनाथ (प्रथम क्रमांक - जिल्हा स्तर)	F.Y.,B.A.
५.	कांडेकर निखिल	F.Y.,B.A.
६.	फरतारे नंदू	S.Y.,B.A.
७.	तराळ सागर (प्रथम क्रमांक - जिल्हा स्तर)	T.Y.,B.A.
८.	पवार विशाल	F.Y.,B.A.
९.	पाचारणे अक्षय (प्रथम क्रमांक - जिल्हा स्तर)	F.Y.,B.A.
वरील खेळाडूंपैकी		
१.	जगदाळे शुभम्	७४ किलो
२.	काशिद मयूर	५७ किलो
३.	साळवे सोमनाथ	६७ किलो
४.	तराळ सागर	८१ किलो
५.	पाचारणे अक्षय	५७ किलो

या सराव खेळाडूंची निवड पुणे विद्यापीठ आंतर विभागीय स्पर्धेसाठी दादा पाटील महाविद्यालय, कर्जत या ठिकाणी निवड झाली होती. विभागीय स्पर्धा दि. २३ व २४/१०/२०१७ रोजी पार पडल्या. या स्पर्धेमध्ये तराळ सागर याने पुणे विद्यापीठात द्वितीय क्रमांक मिळविला होता.

११. क्रिकेट (मुले) :

आंतर महाविद्यालयीन स्पर्धेचे आयोजन न्यू आर्टस् कॉमर्स अॅण्ड सायन्स कॉलेज, अहमदनगर येथे दि. ४/१२/२०१७ ते १७/१२/२०१७ रोजी करण्यात आले होते. महाविद्यालयाचा खालील संघ सहभागी झाला होता.

अ.नं.	स्पर्धकाचे नाव (मुले)	वर्ग
१.	उदावंत ओंकार	F.Y.,B.A.
२.	गोरडे तुषार	T.Y.,B.Sc.
३.	शिंदे राहुल	T.Y., B.Sc.
४.	गायकवाड संतोष	F.Y., B.A.
५.	रोहकले प्रदिप	T.Y., B.Sc.
६.	झावरे किरण	S.Y.,B.Sc.
७.	झावरे ऋषिकेश	S.Y.,B.Sc.
८.	डोमाळे किरण	F.Y.B.A.

अ.नं.	स्पर्धकाचे नाव (मुले)	वर्ग
९.	धीरजकुमार गायकवाड	F.Y., B.Sc.
१०.	जाधव आदेश	T.Y.,B.Sc.
११.	वाघमारे रोहित	F.Y.,B.Com
१२.	डोंगरे बाबाजी	S.Y.,B.Com
१३.	गोरडे शुभम्	T.Y.,B.Sc.
१४.	क्षिरसागर भुषन	F.Y.,B.A.
१५.	गुंड विशाल	F.Y.,B.Com
१६.	झावरे जनार्धन	S.Y.,B.Com

वरील स्पर्धेमधून उदावंत ओंकार आणि धीरजकुमार गायकवाड या दोन खेळाडूंनी निवड पुणे विद्यापीठ आंतरविभागीय स्पर्धेसाठी अहमदनगर संघात झाली होती. विभागीय स्पर्धा दि. १९ ते २२ डिसेंबर २०१७ रोजी सिंहगड कॉलेज, लोणावळा येथे संपन्न झाल्या.

-: स्पर्धेचे आयोजन :-

आंतर महाविद्यालयीन बुध्दिबळ मुले व मुली स्पर्धा आयोजन दि. ४ ते ६/९/२०१७ रोजी केले होते. पुणे विद्यापीठ विभागीय सायकलिंग रोड रेस मुले व मुली स्पर्धा आयोजन दि. २२/८/२०१७ रोजी २३/८/२०१७ राजी केले होते.

स. प्रा. शांताराम साळवे
(जिमखाना विभाग)

▪▪▪

राष्ट्रीय सेवा योजना विभाग

श्री ढोकेश्वर कॉलेज, टाकळी ढोकेश्वर राष्ट्रीय सेवा योजनेमध्ये प्रा. शिवराम कोरडे व प्रा. नामदेव वाल्हेकर यांची कार्यक्रम अधिकारी म्हणून तर प्राध्यापिका अंजली पांडूळे, प्राध्यापिका नेहा ठाकर यांची सहाय्यक कार्यक्रम अधिकारी म्हणून नव्याने नियुक्ती करण्यात आली आहे. विद्यापीठ नियमानुसार योजनेत ७५ स्वयंसेवक व ७५ स्वयंसेविका असे एकूण १५० विद्यार्थी सहभागी झालेले आहेत.

राष्ट्रीय सेवा योजने मार्फत या वर्षी महाविद्यालयाच्या प्रांगणात ४०० झाडे लावण्यात आली असून वनस्पती उद्यान उभारणीचे काम चालू आहे. तसेच महाविद्यालयातील स्वच्छता, झाडांची आळी करणे, पाणी घालणे, गवत काढणे, त्याच

बरोबर गावातील सार्वजनिक ठिकाणे साफ सफाई करणे, ढोकेश्वर मंदिर परिसर साफ सफाई करणे इ. कामे योजनेमध्ये केली गेली. तसेच निबंध स्पर्धा, पोस्टर स्पर्धा, व्याख्यानमाला अशा विविध स्पर्धा घेण्यात आल्या विभागातर्फे या वर्षी आपत्ती व्यवस्थापन ही दोन दिवसांची कार्यशाळा आयोजित करण्यात आली होती.

या वर्षी महाविद्यालयाचा विशेष श्रम संस्कार शिबीर काकनेवाडी येथे आयोजित करण्यात आले होते यामध्ये एकूण ७५ स्वयंसेवक व चार प्राध्यापक सहभागी झाले होते. उद्घाटनासाठी संस्थेचे सचिव मा. खानदेशे साहेब व ज्येष्ठ विश्वस्त मा. सितारामजी खिलारी सर तर समारोप प्रसंगी मा. दरे साहेब व मा. सितारामजी खिलारी उपस्थित होते. शिबिरामध्ये डोंगरावरील चर खोदण्याचे व व्यायामशाळा नूतनीकरणाचे विशेष काम करण्यात आले.

पुणे विद्यापीठ राष्ट्रीय सेवा योजना मार्फत घेण्यात येणाऱ्या राज्यस्तरीय, विद्यापीठ स्तरीय, जिल्हास्तरीय विविध शिबीरामध्ये महाविद्यालयातील एकूण ३६७ स्वयंसेवकांनी सहभाग नोंदवला आहे. तसेच विद्यापीठाद्वारे वेळोवेळी निर्देशित केलेल्या सप्ताह, पंधरवडा, जयंती, पुण्यतिथी, आरोग्य विषयक कार्यक्रम, युवा सप्ताह इ. घेण्यात आले.

स. प्रा. नामदेव वाल्हेकर
(राष्ट्रीय सेवा योजना)

■ ■ ■

विद्यार्थी विकास मंडळ

शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ मध्ये विद्यार्थी विकास अधिकारी म्हणून प्रा. अशोक मोरे यांनी काम पाहिले. विद्यार्थी विकास मंडळाअंतर्गत विविध योजनांसाठी प्रस्ताव दाखल करण्यात आले व मंजूर झालेल्या योजना महाविद्यालयात प्रभावीपणे राबविण्यात आल्या.

१. कर्मवीर भाऊराव पाटील कमवा व शिका योजना –

कर्मवीर भाऊराव पाटील कमवा व शिका योजना राबविली असून या योजनेत ३३ विद्यार्थी सहभागी झाले होते. यामध्ये एकूण ११ मुले व २२ मुली सहभागी झाल्या होत्या. या योजनेतील विद्यार्थ्यांनी ग्रंथालय, कार्यालय, बागकाम, वृक्षारोपण इ. कामे केली. या योजनेवर विद्यार्थ्यांनी एकूण ९७,३०० रुपये मेहनताना देण्यात आला.

२. विशेष मार्गदर्शन योजना :

विशेष मार्गदर्शन योजनेअंतर्गत प्रथम वर्षाच्या विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करण्यात आले. या योजनेअंतर्गत इंग्रजी, गणित, अकौंट व विज्ञान या विषयावर प्रा. अशोक मोरे, प्रा. प्रकाश गावित, प्रा. अंजली पांडूळे, प्रा. नामदेव वाल्हेकर, प्रा. समीर दळवी, प्रा. अर्चना झावरे व प्रा. सोनाली नवले यांनी मार्गदर्शन केले.

३. विद्यार्थी व्यक्तिमत्व विकास :

२२ डिसेंबर २०१७ रोजी एक दिवसीय विद्यार्थी व्यक्तिमत्व कार्यशाळेचे आयोजन करण्यात आले. या कार्यशाळेत मा. विठ्ठल बुलबुले व डॉ. मंगेश वाघमारे यांनी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले. या कार्यशाळेत एकूण १०५ विद्यार्थी सहभागी झाले होते. या कार्यशाळेचे संयोजक म्हणून प्रा. प्रकाश गावित तर सहसंयोजक म्हणून प्रा. समीर दळवी यांनी काम पाहिले.

४. आपत्ती व्यवस्थापन प्रशिक्षण शिबीर :

या योजनेअंतर्गत दिनांक ८ व ९ जानेवारी, २०१८ रोजी द्विदिवसीय आपत्ती व्यवस्थापन प्रशिक्षण शिबीराचे आयोजन करण्यात आले. या शिबीरात मा. दशरथ बोरुडे, मा. बबन गोरे, प्रा. प्रदीप मुटकुळे व प्रा. प्रकाश गावित यांनी विद्यार्थ्यांना प्रात्यक्षिकासह मार्गदर्शन केले. या शिबीरात एकूण १३४ विद्यार्थी सहभागी झाले होते. या कार्यशाळेचे संयोजक म्हणून प्रा. नामदेव वाल्हेकर तर सहसंयोजक म्हणून प्रा. सोनाली नवले यांनी काम पाहिले.

५. निर्भय कन्या अभियान :

या योजनेअंतर्गत दिनांक ५ डिसेंबर, २७ डिसेंबर व २८ डिसेंबर २०१७ रोजी एक दिवसीय कार्यशाळेचे आयोजन करण्यात आले. या कार्यशाळेत डॉ. अनिता आढाव, डॉ. कल्याणी क्षीरसागर, मा. बी. बी. आव्हाड, श्रीमती निलीमा बंडेलु, प्रा. प्रीतमकुमार बेदरकर व डॉ. रुपाली नाथ यांनी विद्यार्थीनींना मार्गदर्शन केले. या कार्यशाळेत एकूण १५० विद्यार्थीनी सहभागी झाले होते. या कार्यशाळेचे संयोजक म्हणून डॉ. वैशाली गंगोत्री तर सहसंयोजक म्हणून प्रा. शांता गडगे यांनी काम पाहिले.

६. गिर्यारोहण शिबीर :

५ व ६ जानेवारी २०१८ रोजी द्विदिवसीय गिर्यारोहण शिबीराचे आयोजन करण्यात आले. या शिबीरात मा. वैभव चौधरी, मा. प्रशांत कटके, मा. बाळासाहेब गायकर व प्रा. संजय गायकवाड यांनी विद्यार्थ्यांना प्रात्यक्षिकासह मार्गदर्शन केले. या शिबीरात एकूण १०१ विद्यार्थी सहभागी झाले होते. या कार्यशाळेचे संयोजक म्हणून प्रा. शांताराम साळवे तर सहसंयोजक म्हणून प्रा. शैलजा इघे यांनी काम पाहिले.

७. माती व पाणी प्रशिक्षण शिबीर :

८ जानेवारी २०१८ रोजी एकदिवसीय माती व पाणी प्रशिक्षण शिबीर आयोजीत करण्यात आले. या शिबीरात मा. प्रकाश बहिरट व मा. माणिक लाखे यांनी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले. या शिबीरात एकूण १०५ विद्यार्थी सहभागी झाले होते. या शिबीराचे संयोजक म्हणून प्रा. नामदेव वाल्हेकर तर सहसंयोजक म्हणून प्रा. अर्चना झावरे यांनी काम पाहिले.

८. जी. एस. टी. व वित्तीय साक्षरता प्रशिक्षण शिबीर :

५ जानेवारी २०१८ रोजी एक दिवसीय जी. एस. टी. व वित्तीय साक्षरता प्रशिक्षण शिबीर आयोजित करण्यात आले या शिबीरात डॉ. एम. व्ही. गिते व मा. निखील गोयल यांनी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले. या शिबीरात एकूण ९३ विद्यार्थी सहभागी झाले होते. या शिबीराचे संयोजक म्हणून प्रा. अंजली पांडूळे तर सहसंयोजक म्हणून प्रा. सलमान पठारे यांनी काम पाहिले.

९. लोकशाही व युवक कार्यशाळा :

८ जानेवारी २०१८ रोजी एक दिवसीय लोकशाही व युवक कार्यशाळा आयोजित करण्यात आले. या कार्यशाळेत मा. सुधीर लंके व डॉ. सुनिल कवडे यांनी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले. या शिबीरात एकूण १५२ विद्यार्थी सहभागी झाले होते. या शिबीराचे संयोजक म्हणून प्रा. गोकुळ मुंढे तर सहसंयोक म्हणून प्रा. सुहास नवले यांनी काम पाहिले.

१०. विज्ञानातील संधी कार्यशाळा :

दिनांक ५ जानेवारी २०१८ रोजी एक दिवसीय विज्ञानातील संधी कार्यशाळा आयोजित करण्यात आली. या कार्यशाळेत डॉ. बी.ए. पाटील व सुभाष पाडगावकर यांनी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले. या शिबीरात एकूण १०० विद्यार्थी सहभागी झाले होते. या शिबीराचे संयोजक म्हणून प्रा. नदीम अहमद सय्यद तर सहसंयोजक म्हणून प्रा. सिध्देश्वर करंडे यांनी काम पाहिले.

११. विद्यार्थी विकास मंडळ आयोजित इतर उपक्रम :

* विद्यार्थी परिषद स्थापन केली असून विद्यार्थी संसदेत सचिव म्हणून कु. सुषमा कुंडलिक धुमाळ हिची नियुक्ती करण्यात आली.
* महाविद्यालयाचा 'ज्ञानज्योत' हा महिला सबलीकरण हा विशेषांक प्रकाशित केलेला आहे.
* विद्यार्थी तक्रार निवारण कक्षाच्या वतीने Anti-Ragging चे नियम विद्यार्थ्यांना सांगून समुपदेशन करण्यात आले.
* वृक्षारोपण, मतदार नोंदणी अभियान, आंतरराष्ट्रीय योग दिन, Gender Champion नियुक्ती, वाचन प्रेरणा दिन, स्वच्छता पंधरवडा, पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांचे भाषण प्रसारण, लोकशाही पंधरवडा, मराठी भाषा गौरव दिन इ. कार्यक्रमाचे आयोजन करण्यात आले.

स. प्रा. अशोक मोरे
(विद्यार्थी विकास अधिकारी)

सांस्कृतिक विभाग

श्री ढोकेश्वर कॉलेजचे वार्षिक स्नेह संमेलन व पारितोषिक वितरण समारंभाचे आयोजन दि. २६ व २७ फेब्रुवारी २०१८ रोजी मा. प्राचार्य डॉ. श्रीधर जाधव यांच्या मार्गदर्शनाखाली करण्यात आले होते. २१ ते २६ फेब्रुवारी या दरम्यान विद्यार्थ्यांसाठी विविध 'डे' चे आयोजन करण्यात आले होते. ट्विन्स डे, मिस-मच डे, हट-डे, गॉगल डे, पारंपारिक पेहराव इ. चे आयोजन करण्यात आले होते. यामध्ये कला, विज्ञान व वाणिज्य या तिन्ही शाखांचे विद्यार्थी सहभागी झाले होते. दि. २४ फेब्रुवारी २०१८ रोजी विद्यार्थ्यांसाठी विविध फनी गेम चे आयोजन करण्यात आले होते. सदर फनी गेममध्ये संगीत खुर्ची, चमचा लिंबू, पोचे उड्या इ. चे आयोजन करण्यात आले होते.

२७ फेब्रुवारी २०१८ रोजी सांस्कृतिक कार्यक्रमाचे आयोजन करण्यात आले होते. कला, वाणिज्य व विज्ञान विभागातील विद्यार्थ्यांनी एकूण २८ नृत्ये व ६ गायनाचे कार्यक्रम विद्यार्थ्यांनी सादर केले. या कार्यक्रमाचे परीक्षण श्री मोरेश्वर घोरपडे यांनी करुन पुढील प्रमाणे विजयी क्रमांक देण्यात आले.

१. झिंगाट नृत्य - (इतिहास विभाग) प्रथम क्रमांक; २. कबड्डी नृत्य - (रसायनशास्त्र विभाग) द्वितीय क्रमांक; ३. मनवा लागे - (वाणिज्य विभाग) तृतीय क्रमांक गायन स्पर्धेमध्ये

१. शंभूराज फलके (तबला वादन), २. समाधान रणशूर (हार्मोनियम वादन), ३. गायन (सागर राऊत) या प्रकारे क्रमांक देण्यात आले.

२७ फेब्रुवारी रोजी वार्षिक पारितोषिक वितरण समारंभ साजरा झाला. या समारंभासाठी प्रमुख पाहुणे म्हणून ज्येष्ठ पत्रकार उत्तम कांबळे हे उपस्थित होते. सदर कार्यक्रमाचे अध्यक्षस्थान मा. जी. डी. खानदेशे (सचिव, अ.जि.म.वि.प्र. समाज) यांनी भूषवले. तसेच मा. रामचंदजी दरे (खजिनदार अ. जि. म. वि. प्र. समाज) मा. सितारामजी खिलारी (ज्येष्ठ विश्वस्त, अ. जि. म. वि. प्र. समाज) मा. बाबासाहेब खिलारी (बाजार समिती सदस्य) इत्यादी उपस्थित होते. आपल्या प्रमुख पाहुणे मनोगतामध्ये विद्यार्थ्यांना सततकार्यशील राहण्याचा व मोठी स्वप्ने पाहण्याचा सल्ला दिला. तर अध्यक्षीय भाषणामध्ये मा. सचिव जी. डी. खानदेशे यांनी अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाज ही संस्था नेहमीच महाविद्यालयाच्या प्रगतीमध्ये पाठीशी असते अशी खात्री दिली.

सर्व शिक्षक, शिक्षकेतर कर्मचारी व विद्यार्थी यांच्या सहकार्याने सांस्कृतिक व वार्षिक पारितोषिक वितरण समारंभ संपन्न झाला.

स. प्रा. शांता आर. गाडगे
(सांस्कृतिक विभाग)

■■■

स्पर्धा परीक्षा केंद्र

शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ मध्ये श्री ढोकेश्वर कॉलेज स्पर्धा परीक्षा केंद्र मार्फत विद्यार्थ्यांना स्पर्धा परीक्षेमधील विविध परीक्षेचे मार्गदर्शन करण्यात येते. सदर स्पर्धा परीक्षा मा. प्राचार्य डॉ. श्रीधर जाधव यांच्या मार्गदर्शनाखाली चालू करण्यात आली.

* शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ मध्ये स्पर्धा परीक्षेचे उद्घाटन ५ ऑक्टोबर २०१७ रोजी करण्यात आले व सदर कार्यशाळेसाठी प्रमुख पाहुणे म्हणून डॉ. नरेशचंद्र काठोळे हे उपस्थित होते.
* स्पर्धा परीक्षा केंद्र अंतर्गत विद्यार्थ्यांना UPSC व MPSC तसेच विविध स्पर्धा परीक्षेचे मार्गदर्शन करण्यात आले.
* स्पर्धा परीक्षा केंद्र अंतर्गत महाविद्यालयातील ग्रंथालयामध्ये स्पर्धा परीक्षेचे विविध पुस्तके, मासिके, वर्तमानपत्रे उपलब्ध आहे.
* स्पर्धा परीक्षेअंतर्गत विद्यार्थ्यांना स्पर्धा परीक्षेचे स्वरुप माहिती होण्यासाठी सामान्य स्पर्धा परीक्षेचे आयोजन दरवर्षी करण्यात येते.

स्पर्धा परीक्षा केंद्राचे संयोजक म्हणून सहाय्यक प्राध्यापक सय्यद एन. एस. आणि सह संयोजक म्हणून सहाय्यक प्राध्यापक दाते एस. एस. हे काम पाहतात.

स. प्रा. नदिमअहमद सय्यद
(स्पर्धा परीक्षा केंद्र प्रमुख)

■■■

विज्ञान मंडळ

विज्ञान मंडळाअंर्तगत महाविद्यालयात विविध कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यात येते. यामध्ये विज्ञान मंडळ उद्घाटन, पुष्परचना स्पर्धा, रांगोळी स्पर्धा, भित्तीचित्र स्पर्धा, सॉफ्ट स्किल (मृदुकौशल्ये) व्याख्यान, विज्ञान प्रश्नमंजुषा, वाद-विवाद स्पर्धा, सेमिनार स्पर्धा, निबंध स्पर्धा, अविष्कार कॉम्पिटिशन, विज्ञान प्रदर्शन, कविता लेखन स्पर्धा, माजी विद्यार्थी मेळावा, राष्ट्रीय विज्ञान दिन इत्यादी कार्यक्रम आयोजित करण्यात येतात.

११ ऑगस्ट २०१७ रोजी विज्ञान मंडळाचे उद्घाटन अ.जि.म. विद्या प्रसारक समाजाचे सचिव जी. डी. खानदेशे, खजिनदार रामचंद्रजी दरे, डॉ. व्हि. एस. काळे, न्यु आर्टस् कॉलेज, अहमदनगर इत्यादी मान्यवर उपस्थित होते. यावेळी रांगोळी स्पर्धेचे उद्घाटन मा. सचिव जी. डी. खानदेशे तर पुष्परचना स्पर्धेचे उद्घाटन मा. रामचंद्रजी दरे यांच्या शुभहस्ते करण्यात आले.

पुष्परचना स्पर्धेचे संयोजक प्रा. ठाकर एन. ए. व प्रा. आयनार ए. टी. यांनी केले. या स्पर्धेत ३१ विद्यार्थ्यांच्या गटांनी सहभाग घेतला. रांगोळी स्पर्धेचे संयोजक प्रा. दाते एस. एस. व प्रा. साठे एम. एम. यांनी केले. यात एकूण ३० विद्यार्थ्यांच्या गटांनी सहभाग घेतला.

५ सप्टेंबर २०१७ रोजी शिक्षक दिनाचे आयोजन करण्यात आले. या कार्यक्रमाचे अध्यक्ष मा. प्राचार्य, डॉ. श्रीधर जाधव हे होते. या दिवशी विद्यार्थी प्राचार्य म्हणून मोरे सचिन याने काम पाहिले. याच दिवशी २९ विद्यार्थी शिक्षकांनी विविध वर्गावर तासिका घेतल्या. या कार्यक्रमाचे संयोजक म्हणून प्राध्यापिका नवले एस. एम. व प्राध्यापक झावरे ए. बी. यांनी काम पाहिले.

७ नोव्हेंबर २०१७ रोजी निबंध स्पर्धेचे आयोजन प्रा. जाधव एस. के. यांनी केले होते. यात एकूण १६ विद्यार्थ्यांनी सहभाग घेतला. निबंध स्पर्धेस मुल्यांकन प्रा. लक्ष्मण कोठावळे यांनी केले.

२२ डिसेंबर २०१७ रोजी राष्ट्रीय गणित दिवसाचे आयोजन प्रा. गागरे ए. आर. यांनी केले. यावेळी १२ विद्यार्थ्यांनी भित्तीचित्रे प्रदर्शनात सहभाग घेतला.

२९ डिसेंबर २०१७ रोजी महाविद्यालयात वादविवाद, सेमिनार कॉम्पिटिशन, विज्ञान प्रश्नमंजुषा या कार्यक्रमाचे आयोजन करण्यात आले. ग्रुप डिस्कशन (वाद-विवाद स्पर्धा)चे संयोजक म्हणून प्रा. ए. कुताळ यांनी काम पाहिले. यामध्ये ४ गटांचा समावेश होता. सेमिनार कॉम्पिटिशनचे संयोजक म्हणून प्रा. सातपुते वाय. आर. यांनी काम पाहिले. यामध्ये १५ विद्यार्थ्यांनी सहभाग घेतला. विज्ञान प्रश्नमंजुषा या कार्यक्रमाचे संयोजक म्हणून प्रा. दळवी एस. डी. यांनी काम पाहिले. विज्ञान प्रश्नमंजुषेत ५ विद्यार्थ्यांच्या गटांनी सहभाग घेतला.

३ जानेवारी २०१८ रोजी महाविद्यालयात सॉफ्ट स्किल (मृदुकौशल्ये) या विषयावर प्रा. टिंगरे एस. ए. यांनी कार्यक्रम आयोजित केला. या अंतर्गत डॉ. एस. के. आहेर, प्राचार्य मुलिकादेवी महाविद्यालय, निघोज व प्रा. भाऊसाहेब नरसाळे, न्यु आर्टस् महाविद्यालय, अहमदनगर यांचे व्याख्यान झाले.

वरीलप्रमाणे सर्व कार्यक्रमातील सहभागी विद्यार्थ्यांमधून प्रत्येकी तीन क्रमांकांना बक्षिस व प्रमाणपत्रे २८ फेब्रुवारीला विज्ञान दिनानिमित्त वितरीत केली जातात.

स. प्रा. संजय गायकवाड
(चेअरमन, विज्ञान मंडळ)

■ ■ ■

वाद-विवाद व वक्तृत्व समिती

वाद-विवाद व वक्तृत्व समितीमध्ये प्रा. लक्ष्मण कोठावळे व प्रा. एकनाथ जाधव कार्यरत आहेत. या समितीमार्फत विविध महाविद्यालयामध्ये वाद-विवाद व वक्तृत्व स्पर्धेसाठी विद्यार्थ्यांचे संघ पाठविण्यात आले ते खालीलप्रमाणे -

१. १८ व १९ सप्टेंबर २०१७ रोजी न्यू आर्टस् कॉमर्स अॅण्ड सायन्स कॉलेज, अहमदनगर येथे आंतरमहाविद्यालयीन राज्यस्तरीय

वक्तृत्व व वाद-विवाद स्पर्धेसाठी श्री. पुंडे नितीन बाळासाहेब (S.Y.,B.Sc.) व श्री. खोडदे प्रदीप बाळू (S.Y.,B.Sc.) या विद्यार्थ्यांचा संघ पाठविण्यात आला होता.

२. १२ जानेवारी २०१८ रोजी हुतात्मा करवीर छत्रपती चौथे शिवाजी महाराज स्मृतिकरंडक राज्यस्तरीय वाद-विवाद स्पर्धेसाठी न्यू आर्टस्, कॉमर्स ॲण्ड सायन्स कॉलेन, शेवगाव येते श्री. समाधान लहू रणशूर (S.Y.,B.Sc.) व श्री. दत्तात्रय भास्कर हिंगडे (F.Y.,B.Sc.) या विद्यार्थ्यांचा संघ पाठविण्यात आला होता.

३. २० जानेवारी २०१८ रोजी आबासाहेब गरवारे कॉलेज, पुणे येथे सावित्रीबाई फुले अंतरमहाविद्यालयीन राज्यस्तरीय वक्तृत्व स्पर्धेसाठी प्राजक्ता प्रभाकर साळुंके (T.Y.,B.Sc.) व श्री. दत्तात्रय भास्कर हिंगडे (F.Y.,B.Sc.) या विद्यार्थ्यांचा संघ पाठविण्यात आला होता.

४. २२ जानेवारी २०१८ रोजी श्री शिव छत्रपती कॉलेज, बोडके नगर, ता. जुन्नर येते राज्यस्तरीय वक्तृत्व स्पर्धेसाठी श्री समाधान लहू रणशूर (F.Y.B.Sc.) व श्री. शंभू राजेंद्र फलके (F.Y.,B.Sc.) या विद्यार्थ्यांचा संघ पाठविण्यात आला होता.

सह. प्रा. लक्ष्मण कोठावळे
(वाद-विवाद व वक्तृत्व समिती)

■ ■ ■

आजी-माजी विद्यार्थी, पालक संघ

शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ मध्ये माजी विद्यार्थी कमिटीमध्ये प्रा. गडगे एस. आर., प्रा. गागरे ए. आर., प्रा. पणण एस. एस., प्रा. कुताळ, एस. एल. कार्यरत आहेत. कमिटीच्या वतीने दि. १६/१२/२०१८ रोजी माजी विद्यार्थी मेळाव्याचे महाविद्यालयामध्ये आयोजन करण्यात आले होते. सदर मेळाव्यासाठी प्रमुख पाहुणे म्हणून मा. सितारामजी खिलारी सर व प्रा. हरेश शेळके उपास्थित होते. माजी विद्यार्थी मोठ्या संख्येने या मेळाव्यासाठी उपस्थित राहिले होते.

स. प्रा. शांता गाडगे
(आजी-माजी विद्यार्थी पालक संघ)

■ ■ ■

विद्यार्थिनी वसतिगृह

राजमाता जिजाऊ विद्यार्थीनी वसतिगृह विद्यापीठ अनुदान मंडळ व अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाज यांच्या एकत्रित अनुदानातून महाविद्यालयामध्ये सुसज्ज व प्रशस्त असे वसतिगृह उभारण्यात आले. विद्यार्थीनींच्या व्यक्तिमत्वाचा सर्वांगीण विकास व्हावा, त्यांची निवासाची सोय व्हावी या हेतूने अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाज या संस्थेने व महाविद्यालयाने हे वसतिगृह सुरु केले.

वसतिगृहांची पूर्ण क्षमता ४० विद्यार्थीनींची आहे. ग्रामीण भागातील आर्थिक परिस्थिती व शिकण्याची जिद्द पाहून महाविद्यालयातर्फे अत्यल्प दरामध्ये विद्यार्थीनींना वसतिगृहामध्ये प्रवेश दिला जातो.

वसतिगृहामध्ये विद्यार्थीनींना स्वतंत्र अभ्यासिका उपलब्ध करुन दिलेली आहे. शारिरिकदृष्ट्या त्या सक्षम व्हाव्यात म्हणून विविध प्रकारच्या खेळाचे साहित्य व विद्यार्थीनींना खेळण्यासाठी भव्य मैदान आहे. भौतिक सुविधांमध्ये मनोरंजनासाठी एल.सी.डी. टीव्ही, इनव्हर्टर तसेच प्रथमोपचार पेटी इ. गोष्टी उपलब्ध करुन देण्यात आल्या आहेत.

वसतिगृहामध्ये विद्यार्थीनींसाठी स्वतंत्र जेवणाची सुविधा आहे. विद्यार्थीनांच्या सर्वांगीण विकासासाठी विविध स्पर्धांचे आयोजन करण्यात आले. वर्षभरामध्ये संस्थेचे सर्व आदरणीय पदाधिकारी मा. प्राचार्य यांचे वेळोवेळी मार्गदर्शन लाभले.

स. प्रा. आशा आयनर
(विद्यार्थीनी वसतिगृह अधिक्षिका)

■ ■ ■

परीक्षा विभाग

शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ साली दिनांक २५/६/२०१७ रोजी प्रा. एस. एस. कोरडे यांच्या कडून प्रा. पी. एम गावित परीक्षा विभागाचा कार्यभार स्विकारला. महाविद्यालयात अनुदानित व विनाअनुदानित तत्वावर ९ वर्ग चालवले जातात. या सर्व वर्गाच्या वर्षभरात लेखी, तोंडी व प्रात्यक्षिक परीक्षा नियोजित वेळापत्रकानुसार घेतल्या जातात. सत्रात व वार्षिक परीक्षेचे फॉर्म व प्रवेशपत्र सुविधा ऑनलाईन पद्धतीने झाल्याने कामामध्ये सुरळीतपणा आला आहे. F.Y.B.Sc., B.A., B.Sc., वर्गाचे निकाल सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या नियमाच्या आधीन राहून वेळेत लावण्यात आले आहेत. सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाने निर्देशित केल्याप्रमाणे पदवीदान समारंभ न्यू आर्टस्, कॉमर्स आणि सायन्स महाविद्याय पारनेर येथे संयुक्तपणे घेण्यात आला. परीक्षेचे कामकाज व्यवस्थितरित्या पार पाडण्यासाठी प्राचार्य, परीक्षा समिती, प्रशासकीय अधिकारी व सर्व शिक्षक व शिक्षकेतर कर्मचारी यांचे सहकार्य लाभले त्याबद्दल सर्वांचे ऋण व्यक्त करतो. शैक्षणिक वर्ष २०१६-१७ मध्ये घेण्यात आलेल्या परीक्षेचा निकाल व प्रथम आलेले विद्यार्थी यांचा अहवाल खालीलप्रमाणे -

अ.नं.	वर्ग	परीक्षार्थी विद्यार्थी	उत्तीर्ण विद्यार्थी	निकाल	प्रथम आलेले विद्यार्थी
१.	प्रथम वर्ष कला	२२४	१८४	८२.१४%	कु. केदारी पूजा भाऊसाहेब
२.	द्वितीय वर्ष कला	१८८	१२२	६४.८९%	कु. साळवे संपदा सुरेश
३.	तृतीय वर्ष कला	१३४	६६	४९.२५%	भांड सचिन लहानू
४.	प्रथम वर्ष बी.कॉम	११०	८७	७९.०९%	कु. कोकाटे कोमल बबन
५.	द्वितीय वर्ष बी.कॉम	७१	३६	५०.७०%	कु. शेख रईसा निजाम
६.	तृतीय वर्ष बी.कॉम	३३	७०	५१.५१%	कु. शेख तायरा निजाम
७.	प्रथम वर्ष विज्ञान	१४१	१२६	८९.३६%	जगदाळे ज्ञानदेव भाऊसाहेब
८.	द्वितीय वर्ष विज्ञान	१०६	१०४	९८.११%	कु. निवडूंगे शीतल शिवाजी
९.	तृतीय वर्ष विज्ञान	९३	५४	५८.०६%	कु. नवले वृषाली

स. प्रा. प्रकाश गावित
(महाविद्यालयीन परीक्षा अधिकारी)

■■■

कार्यालयीन अहवाल

सन २०१७-१८ या शैक्षणिक वर्षात प्रशासकीय कार्यालयाने महाविद्यालयात प्रवेश घेणाऱ्या सर्व विद्यार्थ्यांचे प्रवेश ऑनलाईन केले. त्यासाठी वृध्दी सॉफ्टवेअरचा वापर केला. प्रशासकीय कार्यालयाचे नुतनीकरणाचे काम सुरु असून लवकरच अद्ययावत कार्यालय तयार होत आहे. कार्यालय विभागाची प्रशासकीय कामे पेपरलेस करण्याच्या दृष्टीने वाटचाल सुरु असून लवकरच बहुतांशी दस्तऐवज स्कॅन करुन सर्वच कामे संगणकीकृत करण्याचा मानस आहे. महाविद्यालयात अनुदानित एकूण ११ शिक्षकेतर सेवक व ६ विनाअनुदानित शिक्षकेतर सेवक कार्यरत असून त्यापैकी सध्या अनुदानित एकूण ६ विनाअनुदानित एकूण ३ शिक्षकेतर सेवक कार्यालयात कार्यरत आहेत.

सन २०१७-१८ या शैक्षणिक वर्षात महाविद्यालयात १०७४ विद्यार्थ्यांचे प्रवेश ऑनलाईन झाले असून त्यापैकी ६३० विद्यार्थी व ४४४ विद्यार्थीनी आहेत. प्रवेशीत विद्यार्थ्यांपैकी ६०६ विद्यार्थी बी. सी. शिष्यवृत्तीधारक व ४६८ ईबीसी शिष्यवृत्तीधारक सवलत घेत आहेत.

सन २०१७-१८ या शैक्षणिक वर्षात कार्यालयामार्फत दि. १५/२/२०१८ रोजी श्री. बी. जी. गिरी यांना संगमनेर येथे अमृतवाहिनी महाविद्यालयात सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाने आयोजित केलेल्या वित्त व लेखा विभागाच्या प्रशिक्षण कार्यशाळेसाठी पाठविण्यात आले. तसेच दि. १६/२/२०१८ रोजी संगमनेर महानगरपालिका महाविद्यालयात ताणतणाव व्यवस्थापन कार्यशाळेत सहभागी होण्यासाठी श्री सचिन लांघी यांना पाठविण्यात आले.

महाविद्यालयातील शिष्यवृत्ती विभागाची सन २०१६-१७ मध्ये ऑडिट स्टेटमेंटनुसार शिष्यवृत्तीची एकूण रक्कम २७,२१,८५५ जमा झालेली आहे.

श्री. बाळासाहेब गिरी
(कार्यलयीन अधिक्षक)

■ ■ ■

अनुदानित शिक्षकांची यादी

अ.नं.	शिक्षकांची नावे	पदनाम	विषय	भ्रमणध्वनी
१.	डॉ. श्रीधर शंकर जाधव	प्राचार्य	रसायनशास्त्र	९०९६११०४८५
२.	प्रा. लक्ष्मण भिवाजी कोठावळे	सहयोगी प्राध्यापक	मराठी	९४०३३७०९५६
३.	डॉ. प्रदीपकुमार किसन चौदंते	सहयोगी प्राध्यापक	हिंदी	९८६०२८८४३४
४.	प्रा. विलास दगडू पवार	सहाय्यक प्राध्यापक	मराठी	९९२१३९९४८६
५.	प्रा. अशोक विठ्ठल मोरे	सहाय्यक प्राध्यापक	इंग्रजी	९४२०६५२९४०
६.	प्रा. शांता रंगनाथ गडगे	सहाय्यक प्राध्यापक	इतिहास	९७६६११८३८१
७.	प्रा. हेमंत राधाकृष्ण गायकवाड	सहाय्यक प्राध्यापक	इंग्रजी	९४२३४६३२८७
८.	प्रा. गोकुळ श्रीरंग मुंढे	सहाय्यक प्राध्यापक	राज्यशास्त्र	९१७५७७७७२३
९.	प्रा. प्रकाश महादू गावित	सहाय्यक प्राध्यापक	इतिहास	९२७५५८३२२५
१०.	डॉ. विजय निवृत्ती सुरोशी	सहाय्यक प्राध्यापक	भूगोल	९८८१८४१२०४
११.	प्रा. शांताराम हरिदास साळवे	क्रीडा विभाग	शा. शिक्षण	९४२१४७६९७७
१२.	प्रा. शिवराम महादू कोरडे	सहाय्यक प्राध्यापक	भूगोल	९४२२७२७६५४
१३.	प्रा. एकनाथ गणपत जाधव	सहाय्यक प्राध्यापक	हिंदी	९६७३११९९९४

विना अनुदानित शिक्षकांची यादी

अ.नं.	शिक्षकांची नावे	पदनाम	विषय	भ्रमणध्वनी
१.	डॉ. वैशाली माधव गंगोत्री	सहाय्यक प्राध्यापक	प्राणीशास्त्र	९८८१४०९२६७
२.	प्रा. नामदेव मगन वाल्हेकर	सहाय्यक प्राध्यापक	रसायनशास्त्र	९९२१०७५५७९

३.	प्रा. सलमान सलीम पठाण	सहाय्यक प्राध्यापक	वाणिज्य	८०८७११६१८८
४.	प्रा. अंजली विष्णू पांडुळे	सहाय्यक प्राध्यापक	वाणिज्य	९४२००३०२६०
५.	प्रा. सिध्देश्वर भाऊसाहेब करंडे	सहाय्यक प्राध्यापक	रसायनशास्त्र	७५८८६०५२०६
६.	प्रा. संजय बबन गायकवाड	सहाय्यक प्राध्यापक	भौतिकशास्त्र	९६७३१३२२२४
७.	प्रा. नदिम अहमद शौकत सय्यद	सहाय्यक प्राध्यापक	भौतिकशास्त्र	९८८१६७२८७१
८.	प्रा. रोहिणी मधुकर म्हसे	सहाय्यक प्राध्यापक	वाणिज्य	९४०४४५४६३५
९.	प्रा. आर्चना भास्कर झावरे	सहाय्यक प्राध्यापक	रसायनशास्त्र	७०३०१८४०७०
१०.	प्रा. सोनाली महादू नवले	सहाय्यक प्राध्यापक	रसायनशास्त्र	८६०५९८७६७१
११.	प्रा. नेहा आप्पासाहेब ठाकर	सहाय्यक प्राध्यापक	वनस्पतीशास्त्र	७७०९१०७८९८
१२.	प्रा. शिल्पा शांताराम दाते	सहाय्यक प्राध्यापक	भौतिकशास्त्र	९०११९८२९३१
१३.	प्रा. अतुल लहू कुताळ	सहाय्यक प्राध्यापक	इलेक्ट्रॉनिक्स	८८८८२३३११३
१४.	प्रा. अबोली राजेंद्र गागरे	सहाय्यक प्राध्यापक	गणित	८४४६८०९६०९
१५.	प्रा. समीर दादाभाऊ दळवी	सहाय्यक प्राध्यापक	प्राणीशास्त्र	९४२०१२०७७२
१६.	प्रा. सुहास शांतीदास नवले	सहाय्यक प्राध्यापक	राज्यशास्त्र	९०९६९७३५२५
१७.	प्रा. शुभांगी रावसाहेब पवार	सहाय्यक प्राध्यापक	ग्रंथपाल	७३५०७७२०८७
१८.	प्रा. शैलजा अरविंद टिंगरे	सहाय्यक प्राध्यापक	इलेक्ट्रॉनिक्स	९०४९५५६४९४
१९.	प्रा. आशाबाई तुकाराम आयनर	सहाय्यक प्राध्यापक	वणस्पतीशास्त्र	७७७६८७९७२७
२०.	प्रा. स्वप्निल काशिनाथ जाधव	सहाय्यक प्राध्यापक	वणस्पतीशास्त्र	९८५०८३१९३४
२१.	प्रा. रमेश प्रभू झावरे	सहाय्यक प्राध्यापक	वणस्पतीशास्त्र	९९२३९३४२६८
२२.	प्रा. योगिनी सखाराम सातपुते	सहाय्यक प्राध्यापक	इलेक्ट्रॉनिक्स	९५९५१६०६९६
२३.	प्रा. सविता पांडुरंग पिंगट	सहाय्यक प्राध्यापक	वाणिज्य	९६५७३७१३७०

अनुदानित शिक्षकेतर सेवक

अ.नं.	सेवकांची नावे	पदनाम	विभाग	भ्रमणध्वनी
१.	श्री. बाळासाहेब गुमन गिरी	मुख्य लिपिक	कार्यालय	९१४६५५५२०३
२.	श्री. जगन्नाथ गोविंदा साळवे	वरिष्ठ लिपिक	कार्यालय	९८९०५२४४९३
३.	श्री. सचिन निवृत्ती लांघी	कनिष्ठ लिपिक	कार्यालय	७७७५९८८०७९
४.	श्री. दादाभाऊ भास्कर बिडे	शिपाई	कार्यालय	९७६७३३४०५५
५.	श्री. राजेंद्र रमेश नागुल	शिपाई	बाग	८६९८५०६२३४

६.	श्री. मुरलीधर चिंधू खाडे	शिपाई	कार्यालय	९५२७०२१४२०
७.	श्री. शिवाजी मुकिंदा बोरुडे	शिपाई	ग्रंथालय	९४२२७२७५८८

विना अनुदानित शिक्षकेतर सेवक

अ.नं.	सेवकांची नावे	पदनाम	विभाग	भ्रमणध्वनी
१.	श्री. महेश भाऊसाहेब वाव्हळ	संगणक ऑपरेटर	कार्यालय	८६००४८३९७०
२.	श्री. विकास मारुती झावरे	संगणक ऑपरेटर	परीक्षा	९०११२७६२७२
३.	श्री. तुषार भाऊसाहेब ढुस	प्रयोगशाळा सहाय्यक	रसायनशास्त्र	९८९०२२४०६२
४.	श्री. विनायक भरत फापाळे	प्रयोगशाळा परिचर	विज्ञान	७७६९०३८९८०
५.	श्रीमती कांचन नारायण डोंगरे	संगणक ऑपरेटर	कार्यालय	९७६४०२४६४१

भारताचे संविधान

आम्ही, भारताचे लोक, भारताचे एक सार्वभौम
समाजवादी धर्मनिरपेक्ष लोकशाही गणराज्य घडवण्याचा
व त्याच्या सर्व नागरिकांस :

सामाजिक, आर्थिक व राजनैतिक न्याय,
विचार, अभिव्यक्ती, विश्वास, श्रध्दा
व उपासना यांचे स्वातंत्र्य;
दर्जाची व संधीची समानता;

निश्चितपणे प्राप्त करून देण्याचा
आणि त्या सर्वांमध्ये व्यक्तीची प्रतिष्ठा

व राष्ट्राची एकता आणि एकात्मता
यांचे आश्वासन देणारी बंधुता
प्रवर्धित करण्याचा संकल्पपूर्वक निर्धार करून;

आमच्या संविधानसभेत
आज दिनांक सव्वीस नोव्हेंबर १९४९ रोजी
याद्वारे हे संविधान अंगीकृत आणि अधिनियमित
करून स्वत:प्रत अर्पण करत आहोत.